

**DEĞERLER EĞİTİMİ AÇISINDAN AHMEDÎ VE
MESNEVÎLERİ
(İSKENDERNÂME - CEMŞİD U HURŞİD)**

Nazmiye ERDEM (PEHLİVAN)

**Yüksek Lisans Tezi
Doç. Dr. Ayşe Hilal KALKANDELEN
İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı
2022
Her Hakkı Saklıdır**

T.C
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI

Nazmiye ERDEM (PEHLİVAN)

DEĞERLER EĞİTİMİ AÇISINDAN AHMEDÎ VE MESNEVÎLERİ
(İSKENDERNÂME - CEMŞİD U HURŞİD)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Ayşe Hilal KALKANDELEN

ERZURUM- 2022

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum “DEĞERLER EĞİTİMİ AÇISINDAN AHMEDÎ VE MESNEVÎLERİ (İSKENDERNÂME - CEMŞİD U HURŞİD)” adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☒ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

30/09/2022

Aslı ıslak imzalıdır

Nazmiye ERDEM

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi **MADDE 6– (1)** Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. A. Hilal KALKANDELEN danışmanlığında, Nazmiye ERDEM tarafından hazırlanan bu çalışma 30 / 09 / 2022 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından. İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. A. Hilal Kalkandelen	İmza: Aslı ıslak imzalıdır
Jüri Üyesi : Doç. Dr. Mehmet Göktaş	İmza: Aslı ıslak imzalıdır
Jüri Üyesi : Doç. Dr. Mehmet Akif Gözitok	İmza: Aslı ıslak imzalıdır

Prof. Dr. Sait UYLAŞ
Enstitü Müdürü
Aslı ıslak imzalıdır

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR DİZİNİ	VI
TABLOLAR DİZİNİ	VII
ÖNSÖZ.....	VIII
GİRİŞ	1
II. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ.....	3
III. ARAŞTIRMANIN AMACI	4

BİRİNCİ BÖLÜM

DEĞER KAVRAMI VE DEĞERLER EĞİTİMİ

1.1. DEĞER NEDİR?.....	5
1.2. DEĞERLERİN SINIFLANDIRILMASI.....	8
1.3. DEĞERLER EĞİTİMİ	14
1.3.1. Değerler Eğitiminin Amacı ve Önemi	16

İKİNCİ BÖLÜM

AHMEDÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

2.1. AHMEDÎ'NİN HAYATI	20
2.1.1. Tebabetî	24
2.1.2. Edebî Şahsiyeti	24
2.1.3. Ahmedî' nin Edebî Eserleri.....	25
2.1.3.1. Ahmedî'ye İzafe Olunan Edebî Eserler	29
2.1.4. Ahmedî'nin Tıbbî Eserleri	30
2.1.4.1. Ahmedî' ye İzafe Olunan Tıbbî Eserler	30

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSKENDERNÂME VE CEMŞİD U HURŞİD ADLI ESERLERDE DEĞERLER EĞİTİMİ İLE İLGİLİ BULGULAR

3.1. DEĞERLER	31
3.1.1. Adalet	31

3.1.2. Affedici Olma.....	38
3.1.3. Aile Birliği.....	40
3.1.4. Alçakgönüllülük	45
3.1.5. Birlik – Beraberlik.....	48
3.1.6. Cesaret.....	50
3.1.7. Cömertlik.....	55
3.1.8. Çalışmak.....	58
3.1.9. Dini Değerler.....	59
3.1.9.1. Cihad.....	59
3.1.9.2. Dua	61
3.1.9.3. İhlâs	62
3.1.9.4. Kaza ve Kader	65
3.1.9.5. Kur'an-ı Kerim	72
3.1.9.6. Namaz.....	73
3.1.9.7. Şehitlik /Gazilik.....	73
3.1.9.8. Tövbe.....	74
3.1.9.9. Zekât	76
3.1.9.10. Zıkr	77
3.1.10. Dinlemek	77
3.1.11. Doğruluk/Dürüstlük	81
3.1.12. Dostluk	84
3.1.13. Dünya Hayatına Meyletmemek.....	90
3.1.14. Estetik.....	119
3.1.15. Güzel Ahlâk.....	121
3.1.16. Hayâ	123
3.1.17. Hilm.....	125
3.1.18. İffet	127
3.1.19. İlim Öğrenmek	130
3.1.20. İstişare	137
3.1.21. İtidâl	140
3.1.22. Kanaatkâr Olmak.....	141
3.1.23. Kendini Bilme	144

3.1.24. Kibar Olmak.....	147
3.1.25. Komşuluk	148
3.1.26. Lütuf/ İyilik	149
3.1.27. Nefs	152
3.1.28. Sabır	163
3.1.29. Sağlıklı Olma/ Kötü Alışkanlıklardan Uzak Durma	171
3.1.30. Sevgi.....	176
3.1.31.Sorumluluk Sahibi Olma	181
3.1.32. Sözünü Bilme/ Güzel Konuşma	194
3.1.33. Sözünde Durmak/Ahde Vefa	198
3.1.34. Şefkat.....	201
3.1.35. Şükür	203
3.1.36. Tevekkül.....	206
3.1.37. Vatanseverlik.....	208
3.1.38. Vefa	211
3.1.39. Yardımlaşma ve Paylaşma	213
3.2. DEĞER KARŞITI KAVRAMLAR.....	220
3.2.1. Cehalet.....	220
3.2.2. Enaniyet/ Benlik.....	223
3.2.3. Gönül Kırmak.....	226
3.2.4. Gurur	227
3.2.5. Hainlik.....	231
3.2.6. Haset.....	232
3.2.7. Hile	235
3.2.8. Hırs	237
3.2.9. Kibir	241
3.2.10. Riya	246
SONUÇ.....	249
KAYNAKÇA	252
ÖZGEÇMİŞ.....	262

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DEĞERLER EĞİTİMİ AÇISINDAN AHMEDÎ VE MESNEVÎLERİ
(İSKENDERNÂME - CEMŞİD U HURŞİD)

Nazmiye ERDEM (PEHLİVAN)

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ayşe Hilal KALKANDELEN

2022, 262 Sayfa

Jüri: Doç. Dr. Ayşe Hilal KALKANDELEN

Doç. Dr. Mehmet GÖKTAŞ

Doç. Dr. Mehmet Akif GÖZİTOK

Popüler kültür ve sanal medyanın etkisiyle günümüzde toplumsal yapıda değişiklikler gözlemlenmekte, yalnızlaşan, kendini soyutlayan bir nesil ortaya çıkmaktadır. Bu soyutlaşma ve duyarsızlaşma insanî değerlerin ortadan kalkmasına da sebep olmaktadır. Bu nedenle toplumun faydası için “değerler eğitimi” ortaya çıkmıştır. Kaybolan insanî değerlerin yeniden kazanılması, toplumun kaybettiği kimliğini bulması adına bu alanda çalışmalar yapılmaktadır.

Bu çalışma, günümüzde önem kazanan değerler eğitiminin, tarihin eski zamanlarından beri var olduğunu ortaya koymayı ve değerler eğitimi konu alan eserlerin farkındalığını sağlamayı amaçlamaktadır. Bu nedenle kendi kültür ve inancımızla yoğrulan insanî değerler, XIV. asır şairlerinden Ahmedî’nin *İskendernâme* ve *Cemşîd ü Hurşîd* adlı mesnevîlerinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu eserlerde var olan değerlerin insan için önemine değinilerek, bu eserleri günümüz dünyasında ön plana çıkarmak hedeflenmiştir.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde değer kavramı, değerler eğitiminin kapsamı ve amacı, değerler eğitimi sınıflandırmaları hakkında inceleme yapılmıştır. İkinci bölümde, Ahmedî’nin hayatı ve edebî şahsiyeti hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde ise, *İskendernâme* ve *Cemşîd ü Hurşîd* eserlerinde tespit edilen değerler eğitimi bulguları açıklanmış ve bu değerlerin geçtiği beyitlere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Değerler, Mesnevî, Değerler Eğitimi, *İskendernâme*.

ABSTRACT**MASTER THESIS****AHMEDİ AND ITS MASNEVIS IN TERMS OF VALUES EDUCATION
(İSKENDERNAME - CEMŞİD U HURŞİD)****Nazmiye ERDEM (PEHLİVAN)****Advisor: Assoc. Prof. Dr. Ayşe Hilal KALKANDELEN****2022, 253 Pages****Jury: Assoc. Prof. Dr. Ayşe Hilal KALKANDELEN
Assoc. Prof. Dr. Mehmet GÖKTAŞ
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Akif GÖZİTOK**

With the influence of popular culture and online media, changes in social structure are observed and a generation becoming more and more lonely and isolated is emerging. This isolation and indifference causes the loss of humanistic values, as well. For this reason, “values education” has come up for the benefit of the society. To regain the lost humanistic values, and to find the lost identity of the society, studies are conducted in this field.

This study aims to prove the existence of values education, which has come into prominence lately, since the early periods of time and to raise awareness for the works related to values education. For this reason, this study tries to analyse humanistic values shaped with our own culture and beliefs in the works by the 14th century poet Ahmadi called *Iskandarnāma* and *Jamshīd and Khorshid*. Touching upon the importance of the values in this works for humanity, this study aims to give prominence to these works in today’s world.

The study consists of three chapters. In the first chapter the concept of value, the scope and aim of values education, and analysis about the classifications of values education are presented. In the second chapter, information about the life and literary personality of Ahmadi is provided. In the third chapter, the values education findings identified in the works named *Iskandarnāma* and *Jamshīd and Khorshid* are explained and the couplets containing these values are presented.

Key Words: Values, Masnavi, Values Education, *Iskandarnāma*.

KISALTMALAR DİZİNİ

Bknz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DEM	: Değerler Eğitimi Merkezi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
H.	: Hicrî
Hız.	: Hazreti
Hızl.	: Hazırlayan
Ktp.	: Kütüphane
M.	: Mîlâdî
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
Öğr.	: Öğretmen
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDK	: Türk Dil Kurumu
Vb.	: Ve benzerleri ve başkaları
Vs.	: Vesaire

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1. Nelson’a Göre Değerlerin Sınıflandırılması	9
Tablo 2. Rokeach’a Göre Değerlerin Sınıflandırılması.....	9
Tablo 3. Spranger’e Göre Değerlerin Sınıflandırılması	9
Tablo 4. Schwartz’a Göre Bireysel Değerlerin Sınıflandırılması	10
Tablo 5. Modern Kategorisinde Yer Alan Söz Konusu Otuz İki Değer Şunlardır:	11
Tablo 6. Geleneksel Değerler İse Şunlardır:	12
Tablo 7. Belirlenen İslâmi-Kurumsal Değerler	12
Tablo 8. Belirlenen İslami-Eylemsel Değerler	13

ÖNSÖZ

Mesnevî, edebiyat tarihi akışı içerisinde dinî, tasavvufî, destanî, menkıbevî, tarihî, ilmî, mizahî konuların ve aşk hikâyelerinin en güzel şekilde dile getirilmesinde kullanılan nazım şekillerinden biridir. Aynı şekilde mesnevî, bugünkü roman türünün geçmişteki örneği diyebileceğimiz, bir konunun en uzun ve en güzel şekilde anlatıldığı bir türdür. Döneminin önde gelen şairlerinden biri olan Ahmedî de zengin bir bilgi birikimiyle mesnevîlerini yazmış; farklı konuları ve ahlakî öğretileri bir araya getirmiştir.

Ahmedî, mesnevî türünde yazdığı eserlerinde, zengin bir içerikle topluma yüzyıllar boyunca hitap edecek öğütler vermiştir. Ahmedî, sosyal sorumluluk içeren bu eserlerde, insanî ve ahlakî değerlere sahip bir yönetici hedeflemenin dışında, kendi hayatının yöneticisi olan insana hitap etmeyi de hedeflemiştir. Bu eserler, değerler eğitimi çalışmalarının, hayatımızda her zaman varlığını sürdürdüğünün ve işlenen değerlerin topluma şekil verme özelliğinin bugün de kullanılabileceğinin kanıtı olarak gözler önüne serilmiştir. Başka çalışmalara da örneklik teşkil etmesi bakımından eserlerde nasihat içeren beyitlerin ortaya çıkarılıp yorumlanması, eğitimde kullanılabilirliğinin farkındalığı için önemli olacaktır.

Bu çalışmada Ahmedî'nin, *İskendernâme* ve *Cemşîd ü Hurşîd* adlı eserlerinde üzerinde durduğu ahlakî kurallar, değerler eğitiminde geçen insanî değerler kapsamında incelenerek, bu eserlerin ve değerlerin önemi ortaya konmuştur. Bu çalışma, eserlerin güncel olabilmesi, okunabilmesi, değerler eğitiminin hatırlanması amaçlanarak hazırlanmıştır.

Bütün çalışmamda sonuna kadar yardımlarını esirgemeyen, her an bilgi ve tecrübeleriyle bana kılavuz olan sayın hocam Doç. Dr. Ayşe Hilal KALKANDELEN'e ve her daim manevi desteklerini hissettiğim aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Erzurum 2022

Nazmiye ERDEM (PEHLİVAN)

GİRİŞ

Günümüz dünyasında gelişen ve değişen şartlar; insanı kendine, etrafına yabancılaştırmaya başlamış, nesilden nesile geçen, kültürün ve inancın öğeleri olan değerlerden uzaklaştırmıştır. Özellikle teknoloji kullanımının yaygınlaşması ve bununla beraber insanın sosyal medya denilen çıkmazın içine girmesiyle, insan karşılıklı iletişimi kesmiş ve sanal dünya da yaşamaya başlamıştır.

Günümüz insanının, özellikle de genç kuşağın en büyük sorunu diyebileceğimiz bu sanal dünya, gençlerin geçmişten gelen ve bizi biz yapan, bizi bir arada tutan değerleri unutmasına sebep olmaktadır. İşte bu nedenle insanı gerçek anlamda insan yapan değerlerin öğretilmesi amacıyla, değerler eğitimi programları eğitim sistemine dâhil edilmektedir.

Değerler eğitimi toplumun manevî boşluğunu doldurmaya yönelik bir çalışma olması yanında, insan ilişkilerinin devam edebilmesi için de gerekli bir çalışmadır. Değerler eğitimi yeni bir kavram gibi görünse de, insanın varlığından itibaren var olan ve güzel insan modelini amaçlayan ahlâkî bir eğitimidir. Eski Türk Edebiyatı eserlerine baktığımızda, vasıflı insanı hedefleyen, ahlâkî bir yapının varlığı görülmektedir. Sosyal hayatı konu edinen eserlerde şairler gördükleri eksiklikleri beyitlerine taşıyarak uyarılarını yapmaktadırlar. Eski Türk Edebiyatında değerler eğitiminin mevcudiyetini yazılan eserler üzerinde yapılan araştırmalar ortaya koymaktadır. Bu nedenle olgun insan modeline ulaşmada, geçmiş nesillerin birikimi olan ve onların deneyimlerinden oluşan bu eserler, günümüzde de insanı etkileyecek nitelikte olacaktır. Eski Türk Edebiyatında yazılan mesnevîler ise bu konuda elimizdeki zenginliklerden biridir.

Divan şairi için yazımı kolay olmasının dışında, şairin derdini uzun uzun anlatabileceği, istediği gibi eserin içinde dolaşabileceği, sevgiliyi beyitlerce sevebileceği, savaşı destansı bir şekilde anlatabileceği, kelimelere sığmayan Peygamberi hayal ettirebileceği, şehirleri ve şehirlerin güzelliklerini gezebileceği bir nazım şekli olan mesnevî; insanı tamamlayacak olan değerleri dile getirmenin de en etkileyici yollarından biri olmuştur.

Divan edebiyatında mesnevî nazım şekliyle sayısızca eser yazıldığını literatürü incelediğimizde görebiliriz. Bu eserler isimlerini genel olarak konularından almaktadır. Mesnevîlerdeki konularla ilgili Cem Dilçin, şöyle bir gruplandırma yapıyor:

1. Aşk konusunu işleyen mesnevîler.
2. Dini ve Tasavvufi konuları işleyen mesnevîler.
3. Ahlâkî konuları işleyen mesnevîler. (pendnâme, nasihatnâme)
4. Savaş ve kahramanlık konulu mesnevîler. (gazanâme veya gazavatnâme)
5. Bir şehri ve güzelleri konulu mesnevîler. (şehrengiz ve ta'rifat)
6. Mizahi mesnevîler. (har-nâme)¹

Konu çeşitliliği olan ve uzun uzun yazılan bu mesnevîlerde konular işlenirken toplumsal değerlere de yer verilmektedir. Mesnevîler Türk kültürünün bir parçası olmuş ve toplumda görülen aksaklıkların, ahlâkî yanlışların dile getirildiği, uyarıcı ve öğretici eser niteliği taşımışlardır. Toplumda var olan sorunları dile getirmenin, eleştirmenin yolu bu eserlerden geçmektedir.

Değerler eğitimi, toplumun olumlu veya olumsuz eğilimlerini dikkate alarak, insanın en güzel halini hedefleyen bir sistemdir. Bugün eğitim sistemine dâhil edilen değerler eğitimi, geçmişte toplumun denge unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Şairler toplumda gördükleri sıkıntıları eserlerinde belirterek, topluma yön vermeye çalışmışlardır. Bu çalışmada; bugün eğitim sisteminin içinde yer alan değerlerin, mesnevîlerde yer alıp almadığına ve hangi değerlerin nasıl ifade edildiğine yer verilmektedir.

“Değerlerle ilgili yapılan araştırmada, eğitim alanında yayınlanmış olan kaynaklar tarandığında, özellikle “sorumluluk, eşitlik, adalet, özgürlük, hoşgörü, saygı, güdüleme, güven, bağlılık, özerklik, hırs, doğruluk, cesaret, saygı, kendine güven, hoşgörü, yardımseverlik, dürüstlük, sevgi, itaat, başarı” gibi değerlerin öne çıktığı görülmektedir.”² Bu değerlerin ve sınıflandırmalarda geçen birçok değer Ahmedî'nin iki mesnevîsinde yer aldığını ve mesnevî şeklinin bu konu için uygunluğunu görmekteyiz. Topluma yön

¹ Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005, 178-197.

² Selahattin Turan ve Dilek Aktan, “Okul Hayatında Var Olan ve Olması Düşünülen Sosyal Değerler”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, Bahar 2008, 6(2), 234.

verme amacıyla yazılan bu eserler, değerler eğitiminin bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.

I. PROBLEM CÜMLESİ

Yapılan çalışmanın amacı Ahmedî'nin *İskendernâme ve Cemşîd ü Hurşîd* adlı eserlerinde geçen değerleri tespit etmek ve değerler eğitimi kapsamında incelemektir. Bu amacı gerçekleştirmek amacıyla şu soruların cevabı aranmıştır:

1. *İskendernâme ve Cemşîd ü Hurşîd* eserlerinde var olan değerler nelerdir?
2. *İskendernâme ve Cemşîd ü Hurşîd* eserlerinden değerler eğitimi açısından nasıl yararlanılabilir?
3. *İskendernâme ve Cemşîd ü Hurşîd* eserlerinde değerler hangi açılardan ele alınmış ve nasıl işlenmiştir?

II. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Değerler eğitimi son yıllarda önem kazanan ve uygulanmaya çalışılan bir konudur. Toplumsal sorunların temelinde insanın davranış problemleri yatmaktadır. Bu nedenle günümüzde değerler eğitimi, eğitim sistemine dâhil edilerek, bu davranış problemlerine çözüm aranmaktadır. Değerler eğitimi günümüz popüler eser türleri olan roman, hikâye gibi türlerin dışında ayrı bir tür şeklinde eserlerde konu olmaya başlamıştır. Oysa tarihe baktığımızda, değerler eserlerin içinde yaşanan ve yaşatılan olgulardır. *İskendernâme ve Cemşîd ü Hurşîd* adlı eserler ise bunun en güzel örneklerindendir. Özellikle bir siyasetnâme olarak bilinen *İskendernâme*, değerler eğitiminde var olan birçok ahlaki davranışı barındıran, zengin bir konu ile bu değerleri okuyucusuna veren bir eserdir. Bir hükümdara hitap ederek başlayan eser, kendi hayatını yönetmeye çalışan insana doğru dönmekte ve doğruların yanlışların irdelendiği bir hal almaktadır. Bu eserlerin fark edilmesi, eğitimde kullanılabilecek yapıda olduğunun bilinmesi amacıyla yola çıkılan bu çalışma; bu eserlerin ihtiva ettiği birçok değeri ortaya koyacak ve bu eserlerin başka çalışmalarda kullanılmasına zemin hazırlayacaktır.

III. ARAşTIRMANIN AMACI

Araştırmamızın amacı “değerler eğitiminin önemini ortaya koymak ve Ahmedî’nin *İskendernâme ve Cemşîd ü Hurşîd* isimli eserlerini “değerler eğitimi” açısından incelemektir.

Çalışmamızda Ahmedî’nin “*İskendernâme ve Cemşîd ü Hurşîd*” adlı eserlerinin değerler eğitiminde kullanılabilirliğini ve yön göstericiliğini incelemek amaçlanmış ve doküman analizi yöntemi kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEĞER KAVRAMI VE DEĞERLER EĞİTİMİ

1.1. DEĞER NEDİR?

İnsan sevgiye, görülmeye, öğrenmeye, ekmeğe suya olduğu kadar muhtaçtır. Varlığının farkına varabilmesi, içindeki cevheri ortaya çıkarabilmesi için, değerlerin var olduğu bir ortamda olmak zorundadır. İnsan ahlaki değerleri kendinden çıkardığında geriye sadece etten ve kemikten elbise giyen beden kalır. Bu nedenle insanı insan yapan şey, varlığının sebebi değerlerdir.

Peki, insanın varlığını süsleyen değer ne demektir? Değer kavramı birçok bilim alanının etkilendiği ve ortaklaşa kullandığı bir terimdir. “Değerler, antropoloji, sosyoloji, psikoloji, felsefe gibi farklı disiplinlere dayalı teorik temel ve yaklaşımlara sahiptir.”³ Bundan dolayıdır ki; birçok araştırmacının incelediği ve üzerinde titizlikle durduğu bir konu olan “değer” anlam olarak da çeşitlilik göstermektedir.

Türkçe sözlüklere baktığımızda “değer” kavramıyla ilgili karşımıza çıkan anlamlar şöyledir:

1. “Bir şeyin önemini belirleyen soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet.
2. Bir şeyin para ile ölçülebilen karşılığı, paha.
3. Yüksek ve yararlı nitelik.
4. Üstün, yararlı nitelikleri olan (kimse).
5. Kişinin isteyen, gereksinim duyan bir varlık olarak nesne ile bağlantısında beliren şey.”⁴

Sosyal bilimler sözlüğü değeri, insanların hayatını şekillendiren ve yaşama şekil veren soyut ve somut ilke, inanç olarak yorumlarken; değer kavramında geleneksel, tarihsel, kültürel, dinî ve felsefî değer şeklinde bir ayırım yapmıştır.⁵

Başka bir tanımlamada ise: “Değer” kelimesi için sezgi ve inançlarla oluşan doğrular, yanlışlar ve ulaşılmak istenen kusursuz durum tanımlaması yapılmaktadır.⁶

³ Mesut Sağnak, “Kişi-Örgüt Değer Uyumunu Ölçme Çalışmaları ve Kullanılan Yöntemlerin Karşılaştırılması”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2 (5), İstanbul 2004, 102.

⁴ *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, 538-539.

⁵ Ömer Demir ve Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ağaç Yayınları, İstanbul 1992, 82.

⁶ *Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü/ Sosyal Bilimler*, Türkiye Bilim Akademisi, Ankara 2011, 280.

İnsan yaratılış itibarı ile en üstün varlık konumundadır. Öyleyse bu varlığın sahip olacağı değerler, onu kusursuz bir şekle sokmayı amaçlayacaktır.

Değer kavramı felsefenin de bir alanı olmuş ve üzerine birçok yorum yapılmıştır. Felsefe sözlüklerinde ise değer kavramı şu şekilde tanımlanmıştır:

“Yunanca “değer” (aretê), “vasıf”, “meziyet”, “üstünlük” gibi anlamlara gelmektedir. Fiil hali olan “areskô” ise iyi yapmak, becermek, halletmek, düzeltmek, iyi hale getirmek; kişiler hakkında gönlünü almak, yatıştırmak, razı etmek; edilgen halinde gönlü alınmak ses çıkarmamak, rıza göstermek; hoşla gitmek, hoş gelmek, sevindirici olmak, beğenmek, hoşlanmak anlamlarında kullanılmaktadır.”⁷

Başka bir sözlükte ise; nesne ve olayların, önemini belirleyen nitelik⁸ şeklinde açıklanmıştır.

Konusu insan olan her alanda, insanın değerlerle yolu kesişmektedir. Değerler felsefe, iktisat, sosyoloji, antropoloji vs. bilimlerinin de ilgilendiği bir konu olması itibarıyla, bu alanların incelediği bir kavram olmuştur. Eğitim alanında ise çalışmalarını yapan akademisyenler, bu çalışmalar ışığında “değer” kavramını kendilerine göre yorumlamışlardır. Akademisyenlerin bu kavrama yükledikleri anlamlar şöyledir:

“Değer sözcüğü en genel anlamda, bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü; bir şeyin sahip olduğu kıymet; yüksek ve yararlı nitelik olarak tanımlanabilir.”⁹

“Değer, geçmişten günümüze aktarılmış, bugünden de gelecek nesillere aktarılabilecek tecrübelerle ispatlanmış, toplumlar için vazgeçilmez davranış ve kazanımları ifade eder.”¹⁰

Değer sezgi ile elde edilen, bir varlığa ait özelliktir.¹¹

“Özel eylemleri ve amaçları yargılamada temel bir standart sağlayan ve bir grubun üyelerinin güçlü duygusal bağlılıklarıyla oluşturulmuş soyut, genelleştirilmiş davranış prensipleridir.”¹²

⁷ Hasan Bircan, Bülent Dilmaç, *Değerler Bilançosu*, Çizgi Kitapevi, Konya 2015, 11.

⁸ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2002, 54.

⁹ Z. Şeyma Arslan, Fatma T. Yaşar, “Yükselen Değer Kavramı Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım”, *DEM Dergi*, 1 (1), 2007, 8.

¹⁰ Kadir Ulusoy, *Karakter Değerler ve Ahlâk Eğitimi*, Pegem Akademi, Ankara 2009, 66.

¹¹ Hilmi Ziya Ülken, *Bilgi ve Değer*, Ülken Yayınları, İstanbul 2001, 195.

¹² Ertan Özensel, “Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (3), 2003, 225-226.

Değerler, insanın toplumda nasıl yaşaması ve ne yapıp-yapmaması gerektiğini anlatır.¹³

“Değer, olgular ve nesneler hakkında ihtiyaç ve ideallere göre verilen yargıyı ifade eder.”¹⁴

“Değer, kişinin değer verdiği, onun yanında kıymetli olan, kendisine ihtiyaç duyduğu, sevdiği, beğendiği, takdir ettiği maddî ve manevî her şeydir.”¹⁵

Değer, “bir kültürün, bir toplumun bireylerinin paylaştığı tercihleri, istenirlikleri ifade eder.”¹⁶

Özgüven ise değer kavramının bu kadar tanımlanmasına rağmen yeterince açıklığa kavuşmadığını söylemekte ve değerlerin insanların hayatlarını yönlendirmede var olan güdüler olduğunu belirtmektedir.¹⁷

“Sewartz ise değeri, bireyin ya da diğer toplumsal oluşumların yaşamına yol gösterici ilkeler olarak hizmet eden, önemlilikleri farklılık gösteren, arzu edilen amaçlar olarak tanımlamaktadır.”¹⁸

“Değer; davranışlarımıza yol gösteren, rehberlik eden inançlar ve kurallardır.”¹⁹

Değer, insanın hayat hakkındaki inançları, insan davranışlarına yön veren ve eylemleri var eden ölçülerdir.²⁰

Kuçuradi ise değer kavramının iktisattan etiğe geçtiğini ancak değer kavramının değerler kavramından farklı olduğunu belirterek bir ayrım yapmaktadır. İnsanların önem verdiği, hayatlarında uyguladığı şeylerin değerler olarak adlandırılması gerektiğini vurgulamaktadır. Bununla beraber değerın sadece insanla ilgili olduğunu ve insanın nesnelerle kurduğu bağdan ileri geldiğini belirtmektedir.²¹

¹³ Oktay Akbaş, “Değer Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış”, *DEM Dergi*, 6 (16), 2008, 10.

¹⁴ Mehmet Zeki Aydın, Şebnem Akyol Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, Nobel Yayınları, Ankara 2013, 3.

¹⁵ Hâbil Şentürk, “Kişilik Gelişiminde Eğitim, Din ve Değerlerin Rolü”, *Eğitime Bakış*, 6 (18), 2010, 53.

¹⁶ Hasan Bacanlı, “Değer, Değer midir?”, *Eğitime Bakış*, 7, (19), 2010, 18.

¹⁷ İbrahim Ethem Özgüven, *Psikolojik Testler*, PDREM Yayınları, Ankara 2004, 367.

¹⁸ Tekin Çelikkaya, “Değerin Tanımlanması ve Sınıflandırılması”, Vedat Aktepe, Mevlüt Gündüz (Ed.), *Karakter ve Değer Eğitimi*, Pegem Akademi, Ankara 2019, 67.

¹⁹ Hayati Hökelekli, “Modern Eğitimde Yeni Bir Paradigma: Değerler Eğitimi”, *Eğitime Bakış*, 6, (18), 2010, 4.

²⁰ Mehmet Zeki Aydın, “Okulda Değerler Eğitimi”, *Eğitime Bakış*, 6 (18), 2010, 16.

²¹ İoanna Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, Yankı Yayınları, İstanbul 1971, 54-59.

“Değer, ferdin kişi olması için gerekli unsurdur. Değer, bilinçli tecrübe olarak kişiliğin bir vasfıdır ve kişilik olmadan değer yoktur. Değer, tecrübenin bütün olgularını birleştirmek zorundadır”²²

“Değerler; insanların değer verdiği ve ulaşmak için peşinden koştuğu, elde etmeyi şiddetle arzu ettiği şeylerdir. Bunlar mal, mülk, servet, sıhhat gibi değerler olduğu gibi mutluluk, huzur, Allah sevgisi, vatan sevgisi ve özgürlük gibi tamamen manevî değerler de olabilir. Değerler bizi kötü davranışlardan alıkoyan zihin muhtevaları ve inanışlardır.”²³

Genel anlamda değer; toplumda beklenen iyi karşılanan, ideal yaşamı hedefleyen olgulardır. Toplumda geçmişten gelen genel-geçer ahlâk ve davranış kurallarını kapsayan değer kavramı, insanın kendi hayatına yön vereceği ve yaşadığı topluma karşı sorumluluklarının bilincine varacağı olgulardan oluşmaktadır.

1.2. DEĞERLERİN SINIFLANDIRILMASI

Değerler eğitimi alanında yapılan çalışmalarda birbirinden farklı sınıflandırmalar mevcuttur. Bu farklı sınıflandırmanın temelinde çalışmaların ortaya çıktığı toplumların kültür ve inançlarının etkisi mevcuttur. Bundan dolayıdır ki; çalışmaları yapan kişilerin, kültürlerinin ve inançlarının şekillendirdiği bir sınıflandırma karşımıza çıkmaktadır. Bu sınıflandırmalar belirli olgular dikkate alınarak yapıldığı belirtilse de, belirli isimlerin yaptığı sınıflandırmalar yaygın olarak kullanılmaktadır. “Değerlere yönelik sınıflama, bireyin tüm yaşamını içine alan aile, vatan, din ve çalışma gibi olgular dikkate alınarak yapılmıştır. Rokeach, Maslow, Allport, Lindsey ve Knox, Graves’in değerlerle ilgili sınıflamalarını bu olgulara dayandırarak oluşturduğu ve bu alanda yapılan hemen hemen tüm çalışmalarda referans verilen araştırmacıların başında geldiği anlaşılmaktadır.”²⁴

Bununla beraber günümüzde yapılmış olan bütün çalışmalardan en çok kabul görenlerin Nelson, Rokeach, Spranger ve Schwartz’a ait olan sınıflamalar olduğunu söyleyen Kubilay Yazıcı çalışmasında bu sınıflandırmalara şu şekilde yer vermiştir:²⁵

²² Nurten Gökalp, “Kişi Olmanın Değeri ve Değerlerin Kişi Olmadaki Yeri”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 12 (27), 2014, 128.

²³ Süleyman Hayri Bolay, “Değerlerimiz ve Günlük Hayat”, *Dem Dergi*, 1 (1), 2007, 14.

²⁴ Nazmi Avcı, *Toplumsal Değerler ve Gençlik*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2007, 5.

²⁵ Kubilay Yazıcı, “Değerler Eğitimi’ne Genel Bir Bakış”, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, (19),

Tablo 1. Nelson’a Göre Değerlerin Sınıflandırılması

Bireysel değerler	Bireysel değerler seçim yapmada ve satın aldığımız ürünlerde, hobilerimizde olduğu gibi diğer kişisel tercihlerimizle ilişkilidir.
Grup değerleri	Grup değerleri, belirli bir grubun üyeleri tarafından paylaşılan değerlerdir. Bu grup; aile, kulüp, dini ya da politik bir grup olabilir
Sosyal değerler	Sosyal değerler ise adalet, saygı, farklılık, eşitlik gibi değerlerdir ve bireyin mevcut toplumsal yapı içerisinde varlığını devam ettirmesine yarar.

Rokeach’a göre değerler, temel değerler ve araç değerler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Tablo 2. Rokeach’a Göre Değerlerin Sınıflandırılması

Temel Değerler	Arzu edilen nihai değerleri içerir.	Başarı, özgürce seçim, eşitlik, erdem, vb.
Araç Değerler	Temel değerlere ulaşmak için kullanılacak davranış tarzlarını ifade eder.	Cesaret, sorumluluk, gerçeklik, tutku vb.

Spranger’e göre değerler bilimsel (teorik), ekonomik, estetik, siyasi (politik), sosyal, dini değerler olmak üzere altı gruba ayrılmaktadır.

Tablo 3. Spranger’e Göre Değerlerin Sınıflandırılması

Bilimsel Değer	Gerçeğe, bilgiye, muhakemeye ve eleştirel düşünceye önem verir. Bilimsel değerleri olan insan; deneysel, eleştirici, akılcı ve entelektüeldir.
Ekonomik Değer	Yararlı ve pratik olana önem verir. Ekonomik değerlerin hayatta önemsenmesi gerektiğini belirtir.
Estetik Değer	Simetri, uyum ve forma önem verir. Birey, hayatı olayların bir çeşitliliği olarak görür. Sanatın toplum için zorunluluk olduğunu düşünür.
Sosyal Değer	Başkalarını sevmeye, yardım ve bencil olmama esastır. En yüksek değer insan sevgisidir. Bu insan sevgisini insanlara sunar. Nazik ve sempattir. Bencil değildir.
Politik Değer	Her şeyin üstünde kişisel güç, etki ve şöhret vardır. Esas olarak kuvvetle ilgilidir.
Dini Değer	Evreni bir bütün olarak kavrar ve kendisini onun bütünlüğüne bağlar. Dini uğrunda dünyevi fazları feda eder.

Tablo 4. Schwartz’a Göre Bireysel Değerlerin Sınıflandırılması

Açıklama	Değerler	Kaynaklar
Güç (power): Toplumsal konum, insanlar ve kaynaklar üzerine denetim gücü	Sosyal güç sahibi olmak, Otorite sahibi olmak, Zengin olmak, Toplumdaki görüntüyü koruyabilmek (insanlar tarafından benimsenmek)a	Etkileşim Grup
Başarı (achievement): Toplumsal standartları temel alan kişisel başarı yönelimi	Başarılı olmak, Yetkin olmak, Hırslı olmak, Sözü geçen biri olmak (Zeki olmak)	Etkileşim Grup
Hazcılık(hedonism): Bireysel zevke, hazza yönelim	Zevk, Hayattan tat almak	Organizma
Uyarılma (stimulation): Heyecan ve yenilik arayışı	Cesur olmak, Değişken bir hayat yaşamak, Heyecanlı bir yaşantı sahibi olmak	Organizma
Özyönelim (self-direction): Düşünce ve eylemde Bağımsızlık	Yaratıcı olmak, Merak duyabilmek, Özgür olmak, Kendi amaçlarını seçebilmek, Bağımsız olmak (Kendine saygısı olmak)	Organizma Etkileşim
Evrenselcilik (üniversalizm): Anlayışlılık, hoşgörü ve tüm insanların ve doğanın iyiliğini gözetmek	Açık fikirli olmak, Erdemli olmak, Toplumsal adalet, Eşitlik, Dünyada barış istemek, Güzelliklerle dolu bir dünya, Doğayla bütünlük içinde olmak, Çevreyi korumak (İç uyum)	Grup b Organizma
İyilikseverlik (benevolence): Kişinin yakın olduğu kişilerin iyiliğini gözetme ve geliştirme	Yardımsever olmak, Dürüst olmak, Bağışlayıcı olmak, Sadık olmak, Sorumluluk sahibi olmak (Gerçek arkadaşlık, Olgun sevgi, Manevi bir hayat, Anlamlı bir hayat)	Organizma Etkileşim Grup
Geleneksellik (tradition): Kültürel ya da dinsel töre ve fıkirlere saygı ve bağlılık	Alçakgönüllü olmak, Dindar olmak, Hayatın bana verdiklerini kabullenmek, Geleneklere saygılı olmak, ılımlı olmak (Dünyevi işlerden el ayak çekmek)	Grup
Uyma (conformity): Başkalarına zarar verebilecek ve toplumsal beklentilere aykırı olabilecek dürtü ve eylemlerin sınırlandırılması	Kıbarlık, İtaatkâr olmak, Anne-babaya ve yaşlılara değer vermek, Kendini denetleyebilmek	Etkileşim Grup
Güvenlik (security): Toplumun, var olan ilişkilerin ve kişinin kendisinin huzuru ve sürekliliği	Ulusal güvenlik, Toplumsal düzenin sürmesini istemek, Temiz olmak, Aile güvenliği, İyiliğe karşılık vermek (Bağlılık duygusu, Sağlıklı olmak)	Organizma Etkileşim Grup
Not: <u>Organizma</u>: Biyolojik organizma olarak bireylerin evrensel gereksinimleri; <u>Etkileşim</u>: uyumlu bir toplumsal etkileşimin evrensel nitelikteki ön şartları; <u>Grup</u>: grupların sorunsuz işlev göstermesi ve varlığını sürdürebilmesi için evrensel gereklilikler. a. Kültürler arası karşılaştırmalarda tutarlı sonuçlar vermediği saptanan değerler parantez içerisinde belirtilmiştir. b. İnsanların asıl gruplarının dışındaki insanlarla ilişkiye geçtikleri, gruplar arası karşılıklı bağımlılığı kabul ettikleri ve doğal kaynakların kısıtlı olduğunun farkına vardıkları zaman ortaya çıktığı varsayılır.		

Bülent Dilmaç ise; “İnsani Değerler Eğitimi Programı” adı altında bir program üzerinde çalışmış ve çocuklara kazandırılması gereken 5 değerden bahsetmiştir. Eğer bu değerler kazandırılırsa diğer değerlerin de kendiliğinden oluşacağını belirtmektedir. İnsani değerler nelerdir sorusunu sorarak bu değerlerin hayatın sütunları olduğunu belirtir. Bu sütunları oluşturan değerler şunlardır:

a. Sevgi: Saf, verici ve bencil olmayan, evreni bir arada tutan içinde merhameti barındıran bir güçtür.

b. Hakikat: Zaman ve mekândaki değişikliklerden etkilenmeden, insanın bütününde var olan gerçektir. İnsanın tutarlı olması halidir.

c. İç Huzur: Duygusal bir denge ve sükûnet halidir.

d. Doğru Davranış: Eyleme geçmiş hakikatlerdir.

e. Şiddetten Kaçınma: Sözde, davranışta, düşüncede insanlarla uyum ve anlayış içerisinde olma halidir.²⁶

Farklı kültürlerin etkisinde oluşturulan sınıflandırmalar dışında, kendi inanç ve kültürümüzün etkisini görebileceğimiz bir sınıflandırma ise M. Aydın’ın yaptığı bir çalışmada yer almaktadır. Değerleri geleneksel, modern, İslamî- kuramsal ve İslamî- eylemsel değerler olarak gruplara ayırmakta ve bunları şöyle belirtmektedir:²⁷

Tablo 5. Modern Kategorisinde Yer Alan Söz Konusu Otuz İki Değer Şunlardır:

Evrensellik	Eşitlik	Doğayla Birlik
İnsan hakları	Demokrasi	Bağımsızlık
Sosyal bütünlük	Sosyal düzen	Sevecen olmak
Sosyal itibar	Çevresinde etkili olmak	Hırslı olmak
Başarılı olmak	Cesur olmak	Temizlik
Yaratıcılık	Heyecan verici bir hayat	Değişik bir hayat
Araştırmacılık	Kendini belirleyebilmek	Özgürlük
Sosyal güç	Kendine saygı	Geniş görüşlü olmak
Barışseverlik	Kontrol gücü	Refah içinde olmak
Çevrecilik	Sağlık	Zenginlik
İyi bir dış görünüş	Akıllı olmak	

²⁶ Bülent Dilmaç, *İnsanca Değerler Eğitimi*, Nobel Yayınları, Ankara 2002, 7-9.

²⁷ Mustafa Aydın, “Gençliğin Değer Algısı: Konya Örneği”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (3), 2003, 130-131.

Tablo 6. Geleneksel Değerler İse Şunlardır:

Adalet	Bilgelik	Ciddiyet
Dürüstlük	Sadakat	İyiliğe müteşekkik olmak
İnsanlık	Bir işte kararlı olma	Bereket
İç huzuru	Maneviyatın önemi	Geleneklere saygı
Dindarlık	Otoritelere itaat	Ait olma hissi
Dostluk	Aileye bağlılık	Hiyerarşiye itibar
Şeref	Tedbirli olmak	Kendini kontrol etme
Sevgi	Alçakgönüllü olmak	Mutedil olmak
Ahlâklı ve faziletli olmak	Kıbarlık	İşlerde acele etmemek
Tutumlu olmak	Yardımsever olmak	Sorumluluk taşımak
Hayatın anlamı	Ebeveyne ve yaşlılara saygı	

Tablo 7. Belirlenen İslâmi-Kurumsal Değerler

K. Kerim	Beş vakit namaz	Sünnet
Kader	Takva	Kâbe
Dua	Zekât	Sadaka
İyiliği (ma'rufu) emretmek	Gazilik	Aşırılıklara (münkere) karşı çıkmak
Cihat	Şehitlik	Mübarek günlerde oruç
Vakıf	Mahremiyet	Tesettür
Kurban	Dini bayramlar	Mübarek geceler
İnfak	İstişare-meşveret	Allah'a müteşekkik olmak (şükür)
Sabırlı olmak(sabır)	Kanaatkâr olmak(kanaat)	Allah'a boyun eğmek (huşu)
Sıla-i rahim	Cami	Namuslu olmak (iffet)
Dirençli olmak (metanet)	Utanmak (Hayâ)	Dosdoğru hareket etmek (istikamet)
Ruhen arınmak (tezkiye)	Düzeltici olmak (Salah)	Bağışlayıcı olmak (afv)
Bir işte kararlı olmak (azim)	İyilik yapmak (İhsan)	Her şeyde ilahi bir sır görmek (hikmet)

Tablo 7. (Devamı)

Güvenilir olmak(emniyet)	Başkası için iyi niyet beslemek (hüsn-i zan)	Başkalarına güven (itimât)
Yumuşak davranmak (rıfk)	Esirgeyici olmak (şefkat)	Günah/sevap ölçęi
Hac	Allah’a dayanmak (Tevekkül)	Hakkı gözetmek (adalet)
Ramazan orucu	Günahtan pişmanlık duymak (tevbe)	Dünyaya fazlaca kapılmamak (zühd)
Düşünceli olmak (tefekür)	Âlim/mürşit saygısı	Saf duygulu olmak (ihlâs)
Değişik zamanlarda namaz	Allah’ı sıkça anmak (zikir)	Bir şeyi hayra yormak (tefe’ül)
Diline sahip olmak (hıfzılisan)	Sözünde durmak (ahd)	Aleyhine de olsa hakka razı olmak (rıza)

Tablo 8. Belirlenen İslami-Eylemsel Değerler

Allah’ı sıkça anmak (zikr)	Allah’a dayanmak (tevekkül)	Allah’a müteşekkîr olmak (şükür)
Ruhen arınmak (tezkiye)	Sabırlı olmak (sabır)	Kanaatkâr olmak (kanaat)
Günahtan pişmanlık duyma (tövbe),	Bir şeyi hayra yormak (tefe’ül),	Dirençli olmak (metanet)
Dosdoğru hareket etmek (istikamet),	Hakkı gözetmek (adalet),	Aleyhine de olsa hakka razı olmak (rıza)
Düzeltici olmak (salah)	İyilik yapmak (ihsan)	Esirgeyici olmak (şefkat)
Başkalarına güvenmek (itimât)	Başkası için iyi niyet beslemek (hüsn-i zan)	Yumuşak davranmak (rıfk)
İnsanlara kolaylık göstermek (yüsr).	Her şeyde ilâhî bir sır görmek (hikmet)	Saf duygulu olmak (ihlâs)
Güvenilir olmak (emniyet)	Utanmak (hayâ)	Dünyaya fazlaca kapılmamak (zühd),
Allah’a boyun eğmek (huşu)	Namuslu olmak (iffet),	Diline sahip Olmak (hıfzı lisan),
Düşünceli olmak (tefekür)	Bağışlayıcı olmak (afv),	Sözünde durmak (ahd)
Bir işte kararlı olmak (azim)		

1.3. DEĞERLER EĞİTİMİ

Günümüz dünyasında değişen ve gelişen şartlar nedeniyle insanlar, geçmişten günümüze gelen değerlerden uzaklaşmakta, kendi kültürüne yabancılaşmakta ve amaçsız bir yaşam yolunu seçmektedir. Toplumsal hayatta karşılaştığımız insana dair sorunlar; bir şeylerin eksikliğini, bir yerlerde yanlış yapıldığını işaret etmektedir. Bu yanlış insanı hayata karşı duruşunda var olan değerlerin yok olmaya başlamasıdır.

Değerlerin yaşanmadığı veya değerlerin bozulduğu toplumlarda haliyle değişimler olacaktır. Bu değişimler, toplumun bütün kurumlarında bozulmalara sebep olacaktır. Kargaşa ortamının, duyarsızlaşmanın ortaya çıkacağı bu durum toplumun bozulduğunun habercisidir. Artık bu toplumda her türlü olumsuz davranışı görmek kaçınılmaz olacaktır.²⁸

Değerleri yozlaştıran, unutan, görmezden gelen, farkında olduğu halde önemsemeyen bireydir. Bireyin kazanacağı değerler onun topluma faydalı olmasını ve etrafına da bunu verebilmesini sağlayacaktır. Bunun için de bireyin eğitimi kaçınılmaz görülmektedir.

Kant, bu konuda eğitime ihtiyaç duyan tek varlığın insan olduğunu dile getirir. Çünkü insan diğer türlerden farklı olarak eğitilebilen bir varlıktır. Eğitimle var olabilmektedir der.²⁹ Akıl yetisiyle doğan insan, bu yetiyi doğru kullanamaz ve kendini eğitimle var edemez ise, varlığının kıymeti kalmayacaktır. İnsan aldığı eğitimle kendisini değerlerle donatırsa, özünde var olan iyiyi ortaya çıkaracak ve topluma faydalı bir birey olacaktır. Bu eğitimin içinde toplumsal faydayı gözetecek değerlerinde yer alması da yetiyecek bireyin daha kabul edilebilir ve onaylanabilir davranışlara sahip olmasını sağlayacaktır. Bu nedenle bireyin alacağı eğitim sürecinde değerler eğitiminin de olması gerekmektedir.

Değerler eğitiminin veya ahlâkın eğitimi olur mu? Eğitilebilen insan elbette ki ahlâkî kuralları da öğrenerek uygulayacaktır. İyi ve güzel insan yetiştirebilmenin yolu eğitimden geçmektedir. Ahlâkî kuralları da kapsayan değerler eğitimi kendiliğinden var olabilecek kurallar değildir. Yaşanarak öğrenilecek, hayatın parçası olan normaller

²⁸ Hamdi Kızıler, “Ahlâki Değerlerin Şahsiyet Oluşumuna Etkisi”, *Milli Eğitim Dergisi*, (204), 2014, 10.

²⁹ Immanuel Kant, *Eğitim Üzerine*, (Çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul 2018, 31.

olarak, eğitim sürecinde yer alacaktır. Değerler veya ahlâkî davranışlar yaşayarak öğretilebilecek olgulardır. Elbette ki bu eğitim sadece okulda değil, yaşanan ve yaşatılan bir süreçte olacaktır.

Değerler eğitimi, insanı temel alarak toplumda oluşan olumsuzluklar üzerinden ortaya çıkmıştır. Değerler eğitime dair çalışmalar da toplumlarda görülen bozulmalar sonucunda önem kazanmış ve bu konuda makaleler yayınlanmaya başlamıştır. Aslında geçmişten itibaren değerler eğitimi bir şekilde vermeye çalışılsa da bu konudaki akademik çalışmaların temeli o kadar uzak değildir. Değerler eğitimi kavramının 1920’li yıllarda Amerika’da karakter eğitimi adı altında yapılan çalışmalarla ortaya çıktığı belirtilir. Günümüze kadar öneminde dalgalanmalar görölse de 1970’li yıllardan itibaren bu alandaki çalışmaların yayınlanmaya başladığı belirtilir. Rokeach, Simon, How, Rath, Harmin, Kirschenbaum, Kohlberg gibi isimlerin yaptığı çalışmalar en önemlilerindendir. 1980’li yıllarda değerler eğitimi yine önemini kaybetmiş, 1990’lı yıllarda ise toplumsal ve ahlâkî değerlere verilen önem azalırken bireysellik ortaya çıkmıştır. Günümüzde insanların hayata karşı tutumları, değerler eğitiminin tekrar önem kazanmasını sağlamıştır.³⁰

Değerler eğitimi çağımızda popüler olan ve her geçen gün önem kazanan, eğitim müfredatına da giren bir kavramdır. Yeni neslin toplumda önemli görülen değerleri umursamaması, görmezden gelmesi nedeniyle önemi artan değerler eğitimi hakkındaki görüşler şöyledir:

“Değerler bireyin bakış açısını belirleyen etkenler olduğu için bireyin gerekli değerleri kazanması, yeni değerler benimsemesi, değerleri kişilik haline getirerek davranışa dönüştürmesi gerekmektedir. Neredeyse yaşam süresince devam eden bu değer kazanma/kazandırma süreçlerine değerler eğitimi denilmektedir. Geniş anlamıyla değerler eğitimi, pratik olarak yurttaşlık ve ahlâkî değerlerdeki eğitime belirli bir vurgu yapan eğitim olarak görülür.”³¹

³⁰ İsmail H. Demircioğlu, Muhammet A. Tokdemir, “Değerlerin Oluşturulma Sürecinde Tarih Eğitimi: Amaç, İşlev ve İçerik”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 6 (15), 2008, 73.

³¹ Kadir Ulusoy, Ali Arslan “Değerli Bir Kavram Olarak ‘Değer ve Değerler Eğitimi’”, Refik Turan(Ed), *Farklı Yönleriyle Değerler Eğitimi*, Pegem Akademi, Ankara 2014, 8.

“Değerler eğitimi, bireylerde değerleri geliştirme veya değerleri gerçekleştirme sürecini anlatır.”³²

Değerler eğitimi, insanı önemli kılan, bireysel kimliğini geliştiren, kurumsal kimliğine anlam katan, eğitimin vazgeçilmez amaçlarından biridir.³³

Değerler eğitimi birçok eylemi içinde barındıran, manevî ve ahlâkî eğitimi kapsayan geniş bir kavramdır.³⁴

“Değer Eğitimi: Toplumca benimsenmiş milli ve evrensel değerlerin aile, çevre ve medya kuruluşlarının desteği ile okullar tarafından bir program içerisinde ders içi ve ders dışı etkinliklerle bireylere aktarılmasıdır.”³⁵

Değerler eğitimi, insanın toplum içerisinde yaşamını kolaylaştıracak, hayatına anlam katacak, kişiliğini oluşturacak, geçmişten gelen ve zaman içerisinde değişen, dönüşen ama önemini kaybetmeyen değerlerin kazanılacağı bir sistemdir. Bu sistem gerçek manasıyla harekete geçerse, iyi ve güzel insan, dolayısıyla da güzel toplum modelleri oluşacaktır. Yani insan, insan olabilmenin mutluluğunu yakalayacaktır. İnsanı ve ahlâkî değerlerin yaşandığı, özlenen toplum geri gelecektir.

1.3.1. Değerler Eğitiminin Amacı ve Önemi

Dünyaya geldiğimiz andan itibaren şekillenen kişiliğin oluşması çevrenin etkisiyle oluşacaktır. İnsanın yaşadığı ortam, zaman; kişiliğinin oluşmasında, değerleri fark etmesinde, değerleri uygulamasında etkilidir. Günümüz kuşağı öyle bir zaman diliminde yaşıyor ki akıp giden zamana ayak uydurmak için daha hızlı ve tüketici davranmaktadırlar. Bu nedenle de geçmişten gelen ve toplumda birlik ve beraberliği sağlayan, toplumun ortak noktası olan değerleri önemsemiyor ve bunların öğrenilmesi gerektiğini düşünmemektedirler. Güncel haberleri takip ettiğimizde insanın ne denli kötü, vicdansız, umursamaz, başka hayatlara saygısı olmayan bir varlık haline geldiğini

³²Canay Demirhan İşcan, “Değerler Eğitiminde Temel Kavramlar”, Figen Ersoy, Perihan Ünüvar(Ed), *Karakter ve Değerler Eğitimi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2019, 44.

³³ Ahmet Çağlayan, *Ahlâk Pusulası*, Dem Yayınları, İstanbul 2005, 91.

³⁴ Yusuf Keskin, *Türkiye’de Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarında Değerler Eğitimi: Tarihsel Gelişim, 1998 ve 2004 Öğretim Programlarının Araştırılması*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2008, 20.

³⁵ Refik Gülmüş, *İlkokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Tarih Konularında Değer Öğretimine İlişkin Sınıf Öğretmeni Görüşleri*, (Yüksek Lisans Tezi) Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Burdur 2015, 4.

görmekteyiz. İşte bu yüzden eğitim sisteminde değerler eğitime yer verilmeye başlanmış ve değerler eğitiminin ne kadar önemli olduğu fark edilmiştir. Değerler eğitiminde öncelik kişiliğin oluşması ve kişiliğe değerlerin kazandırılması olmuştur.

“Brightman’a göre kişiliği terk etmek hem değerleri hem de varlığı terk etmektir. Yani insanın hayatının amacını ve anlamını ortaya çıkaran şey kişiliği olmaktadır. Kişiliğin olmazsa olmaz koşulu da değerler olduğuna göre değerlerin kazanılması yani değer eğitiminin ne kadar önemli olduğu da ortaya çıkmaktadır.”³⁶

Kişilik sahibi bireyler değerlere de sahip olacaktır. Değerler eğitimindeki ortak paydaların yüklendiği bireyler, insanî değerlere sahip bir toplumun temelini oluşturacaktır. Karakterli insanların oluşturacağı bir topluluğun, farkındalığı olacak dolayısıyla da değerlerine bağlı olacaktır. Bu da o toplumun daha sağlam ve güçlü olmasını sağlayacaktır. Bu gerçeklerin farkında olan günümüz insanları eğitim sisteminin içine değerleri de ekleyerek bu alandaki eksikliği gidermeye çalışmaktadır.

Değerlerin önemi her ne kadar yüzlerce yıl öncesinde tartışılrsa da günümüz dünyasındaki etkinliği ve önemi, çağımızın önümüze koyduğu bir sorundur. İnsanın en güzel şekli alabilmesi için, ortaya çıkan değerler eğitimi, günümüzde eğitimin temel sorunlarından biri haline gelmiştir. İnternetin hayatımıza girmesi ve sosyal ilişkilerin sanal ortamlara geçmesiyle beraber, değerlerimiz de kaybolmaya başlamıştır. Karakter gelişiminin büyük bir bölümünü oluşturan değerler eğitimi, hayatın içinden silinmeye başladığında, bu değerlerin ne denli önemli olduğu da ortaya çıkmıştır. Bu nedenle değerler eğitimi, günümüzde eğitim sisteminin bir parçası haline gelmiş, böylece bu boşluğun doldurulması amaçlanmıştır. Kaybolan değerlerin yeniden kazandırılmasıyla, birbiriyle etkileşimde bulunan bir toplum oluşturma amacı güdülmektedir.

“Eğitimin hedeflerinden biri değer yaratmak, değerler kazandırılarak bireylerin sorumlulukları paylaşması, çevresine ve çevresinde yaşayan canlılara daha duyarlı olması, kendini yönetmesi, geliştirmesi ve bu yolla bireylerin toplumsal yaşamdaki ilişkilerini geliştirmeleri sağlamaktır.”³⁷

³⁶ Gökalp, “Kişi Olmanın Değeri”, 129.

³⁷ Gülden Uyanık Balat, Burcu Özdemir Beceren, “Okul Öncesi Dönemde Değerler Eğitimi”, *Eğitime Bakış*, 6 (18), 2010, 59.

İnsanı geliştirmek adına eğitim sisteminin içine dâhil olan değerler eğitimi çok geniş bir alana sahiptir. Toplumsal hayatta insanın var olduğu her davranış değerler eğitiminden geçmektedir. “Değerler eğitimi kavramı günümüzde duyuşsal alana ait öğrenmeler için bir çatı kavram görevi görmektedir. Ahlâktan estetiğe, cinsellik eğitiminden sağlık eğitimine kadar farklı içerikler bu isim altında eğitime konu yapılabilmektedir.”³⁸ Değişen ve gelişen dünyada, aynı kalmayan insanın, her alanda değerlere ihtiyacı vardır. Her an değişen dünyaya ayak uydurmaya çalışan insanın, bu koşturmaca sırasında, diğer insanları da önemsemesi, değerlerini kaybetmemesi kısacası, insan olmayı, insanî değerlere sahip olmayı ancak bu eğitimle kazanması öngörülmektedir. Ulusoy Taylor’dan yaptığı alıntıda değerler eğitiminin ahlâk eğitimi, karakter eğitimi hatta vatandaşlık eğitimini de içerdiğini; değerler eğitimindeki konuların demokrasi, vatandaşlık, dinî, ahlâkî, millî, kişisel amaçlar ve sosyal konular üzerinde yoğunlaştığını ifade eder.³⁹

Bu denli geniş bir alana sahip olan ve eğitim sisteminin içine giren değerler eğitiminin amacı da bu kadar değerlidir. “Değerler eğitimi çocuğun aşamalarla topluma uyumunu sağlar; duygu, inanç ve eylemlerin farkına varma, eleştirel ve yaratıcı düşünme, iletişim ve sosyal beceri gelişimini amaçlar. Kimlikli kendine saygılı sorumlu, dürüst, güvenilir, şefkatli, kibar, yardımsever, disiplinli, azimli, tutumlu, sadık, cesur ve iş ahlâkına sahip birey yetişmesini hedefler.”⁴⁰ Sağlam bir toplumun temelini oluşturacak insan modelini ortaya çıkarmak, manevi değerleri kaybetmemek ve geleceğe bu değerlerle örnek olabilmek amacıyla değerler eğitimi daha da önem kazanmıştır.

Bir başka ifadeyle de “değerler eğitiminin amacı, çocuğun getirdiği en iyi tarafı ortaya çıkarmak; kişiliğinin her yönüyle gelişmesini sağlamak; insanî mükemmelliğe ulaşmasına yardımcı olmak; bireyi ve toplumu kötü ahlâktan korumak ve kurtarmak, bunun yanında iyi ahlâkla donatmak ve devamını sağlamaktır.”⁴¹

Erdemler veya ahlâkî kurallar olmadan bir toplumun sağlıklı olması mümkün değildir. Dinlerin yasa olarak koyduğu kuralların benimsenmesi kolayken, davranışlarda var olması gereken bazı erdemlerin benimsenmesi kolay değildir. Bu nedenle bazı

³⁸ Recep Kaymakcan, Nuri Tınaz ve diğerleri, *Değerler Ve Eğitimi-II*, Değerler Eğitimi Merkezi, İstanbul 2012, 169-170.

³⁹ Ulusoy, *Ahlâk Eğitimi*, 91.

⁴⁰ Kenan Çölgeçen, *Değerler Eğitimi*, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli 2018, 18.

⁴¹ Aydın, Gürler, *Değerler Eğitimi*, 16.

erdemlerin öğretilerek yaşama geçmesi gerekmektedir. Buda elbette ki çocuğun eğitiminden geçecektir.⁴² Erken yaşlardan itibaren değerler eğitiminin başlaması bireylerin yetişmesi açısından önemlidir. Burada sadece okullar değil aile de devreye girmektedir. Zaman içerisinde değişen değerler olsa da bazı temel değerler kültürümüzde ve inancımızda var olup geçmişten beri bizimle yaşamaya devam etmektedir. İşte bu değerleri aileden başlayarak okulda ve aklımıza gelebilecek her alanda uygulamaya çalışmalı rol model olarak gelecek nesillerin vicdanlı, merhametli, saygılı, değerli bireyler olması için gayret göstermeliyiz.

Mustafa Köylü çalışmasında değişen ve gelişen dünyada genç nüfus oranının çok fazla olduğunu, modern dünyanın nimetleriyle yaşayan bu gençliğin sorunlarının da yenedünya düzenine ait olduğunu dile getirmektedir. Cinsel yolla bulaşan hastalıklar, intiharlar, şiddet ve cinayet, alkol ve uyuşturucu kullanımı, yalnızlık gibi günümüz dünyasının sorunlarının değerler eğitimine olan ihtiyacımızı gösterdiğini ifade eder.⁴³

İnsanî değerlerin verilmediği bir birey, toplum için her zaman tehlike arz edecek ve zaman içerisinde bunların sayılarının artması bazı anormal davranışları da normalleştirecektir. Bu nedenle değerler eğitimi problemlere göre indirip kaldırılan bir şey olmaktan çıkıp yaşantımızın bir parçası olmalıdır. Geçmişten gelen değerler; öğrenilen bir olgu olmaktan çok, yaşanan ve yaşatılan, her daim toplumu bir arada tutan prensipler olmalıdır. Hayatın içinde yaşayan ve yaşatılan değerler; yeni neslin kişiliğinin, dolayısıyla da toplumun daha güzel, yaşanılır olmasını sağlayacaktır. Değerler eğitimi, özlenen toplumun yeniden inşası için içselleştirilmesi gereken, her çocuğun küçük yaştan itibaren hayatında görmesi gereken insanî değerlerdir. Kaybolan insanlığımızın yeniden inşası için, ezberden öteye geçen bir değerler eğitimi gerekmektedir. Kâmil insan modelinin hayal olmaması için, değerlerimizin gerçek kıymetini bulması ve bireylerde yaşaması gerekmektedir. Bu da ancak her yönüyle bir değerler eğitimi çalışması ile sağlanacaktır.

⁴² Atalay Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, Özgür Yayınları, İstanbul 2002, 220-221.

⁴³ Mustafa Köylü, "Küresel Bağlamda Değerler Eğitimine Duyulan İhtiyaç ve Batı Dünyasında Din Eğitimi Teorileri", *Eğitime Bakış*, 6 (18), 2010, 20-22.

İKİNCİ BÖLÜM

AHMEDÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

2.1. AHMEDÎ'NİN HAYATI

XIV. yüzyıl şairi olarak bilinen Ahmedî hakkında yapılan araştırmalarda birbirini tutmayan bilgiler mevcut olduğundan hayatı hakkındaki cümleler tahmine dayanmaktadır. İsmi hakkında dahi farklı görüşler mevcuttur. Bazı kaynaklar Ahmedî'nin asıl isminin Tâceddin olduğunu söylerken, bazıları Tâceddin Ahmed, bazıları da Tâceddin İbrahim olduğunu söylemektedirler.⁴⁴ Köprülü, Ahmedî hakkında yaptığı araştırmada İslamî gelenekte isimlere bazı lakapların ilave edildiğini; bu suretle şairin asıl isminin İbrahim olduğu için, Tâcüddin lakabının verildiğini ve şairliğe başladıktan sonra Ahmedî lakabını kullandığını söylemektedir.⁴⁵ Bu konu üzerine araştırma yapan Kortantamer ise bu bilgiyi benimsemez ve Ahmedî'nin gerçek adının ne olduğunun bilinmediğini dile getirir.⁴⁶

Şairin hayatı hakkındaki neredeyse bütün bilgiler muğlaktır, tıpkı ismi gibi doğum tarihinde de farklı bilgiler mevcuttur. “Şairin doğum tarihi, hayatının geri kalan bilgilerinden, özellikle de ölüm tarihinden devşirilerek elde edilebilmiş tahmini bir bilgidir. Mecdî'nin *Hadâiku's-Şekâik* adlı tercüme eserine koyduğu ekte seksen yaşını aşkın h. 815 / m. 1412-1413 yılının sonlarında Amasya'da öldüğü belirtilen Ahmedî'nin ölüm tarihinden geriye hesap edildiğinde doğum tarihinin h. 735 / m. 1333-1334 yıllarına tekabül ettiğini söyleyebiliriz.”⁴⁷

Latîfî, “*Efsah-ı nâsdan şehir-i Sivasdandır. Ol hevâ-yı gazânun bâz-ı bülend-pervâzı a'ni merhûm Murâd Hân Gâzî devrinde boy beglerinden Mîr Süleymânun mâdih ü vâsîfî ve ol 'asrun şâ'ir-i şöhret-dâr-ı pür-ma'ârifî idi*”⁴⁸ diyerek Sivaslı olduğunu

⁴⁴ Bedi N. Şehsuvaroğlu, *Şair ve Hekim Ahmedî*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1954, 6.

⁴⁵ M. Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları 2*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, 400.

⁴⁶ Tunca Kortantamer, *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 1993, 3-4.

⁴⁷ Emrah Gülüm, “Ahmedî Hakkında Bibliyografya Denemesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14 (77), 2021, 177.

⁴⁸ Latîfî, *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, (Hazırlayan: Rıdvan Canım) T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2018, 119.

söylerken; Taşköprülüzâde, “aslen Germiyan vilâyetindendir”⁴⁹ demiş ve şairin nereli olduğuna dair bir karışıklığın çıkmasına sebep olmuşlardır. Uzunçarşılıoğlu ise Ahmedî’nin Kütahya’da vefat ettiği için, Germiyanlı olduğu iddiasını daha kuvvetli bulup belki de Kütahya’nın Sivaslı köyündendir ve Latîfi yanlış anlamıştır imasında bulunmaktadır.⁵⁰

“*Tabakatı Hanefiye*’de İbni Arapşah’tan naklen Abdülkadir’in *Eslaf*’ta Faik Reşad’ın *Osmanlı Müellifleri*’nde Bursalı Tahir’in *Amasya Tarihi*’nde de Bay Hüseyin Hüsameddin’in onu Amasyalı olarak göstermeleri de yanlış olsa gerektir.”⁵¹ Yine bu konuda farklı bir yol izleyen Kortantamer şairin Germiyanlı değil, fark edilmeyen bir şairinden yola çıkarak Rum’a yakın olduğunu ve Karaman ağzını benimsediğini söyleyip elindeki bilgiler ışığında Amasyalı olduğunu dile getirir.⁵²

Kısacası şairimizin hayatının ilk dönemlerine ait bilgiler birbiriyle tutarsız ve çok çeşitlidir. Hayatının ilk evrelerine dair net bir bilgi olmadığı gibi, küçük bilgi notlarından çıkarak oluşturulan varsayımlar kafa karıştırmaktadır. Şairin yaşadığı dönemde çok rağbet edilmediğinden midir nedir bilinmez hakkında kesin bilgiler içeren kaynak mevcut değildir.

“Şairden söz eden bütün kaynakların üzerinde birleştikleri tek nokta, bilgisini arttırmak amacıyla Mısır’a gitmesidir. Kaynaklar Mısır’a gittiği konusunda hemfikirdir.”⁵³ Araştırmacıların hemfikir olduğu Mısır’da, tasavvuf ve İslamî ilimler, tababet, riyaziye, fizik ve astronomi tahsil eden şairin, Yunan ve Şark efsanelerine de vakıf olduğu belirtilir.⁵⁴ Zira *İskendernâme* eserine baktığımızda bu ilimlerin hepsine dair izler görmek mümkündür. Eserini birçok ilmin izleriyle süslemiş, eserini donanımlı bir hale getirmiştir.

Mısır’da gittiği dergâhta yaşadığı bir olay tezkirelerde şöyle nakledilir:

⁴⁹Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Eş-Şakâ’iku’n-Nu ‘Mâniyye Fî Ulemâi’d-Devleti’l-Osmâniyye / Osmanlı Âlimleri*, (Haz. Muhammet Hekimoğlu), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019, 96.

⁵⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılıoğlu, *Bizans ve Selçukiyelerle Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri*, İstanbul Devlet Matbaası 1932, 216.

⁵¹ Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, Bozkurt Basımevi, İstanbul 1936, I, 369.

⁵² Kortantamer, 4-8.

⁵³Ahmedî, *İskendernâme*, (Haz. İsmail Ünver), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019, 78.

⁵⁴ Şehsuvaroğlu, 7.

“Rivâyet olunur ki mezbûrlar bir gün meşâyih-i tarikatden sâhib-velâyet ü kerâmet bir ‘azîzün ziyâretine vardukda Şeyh-i mezbûr Ahmedîye sen nâzım u şâ’ir ve Hâcî Paşaya sen fenn-i tıbbda hâzık u mâhir ve Mevlânâ Fenârîye sen ‘ilm ü fazlda ke’n-nâri ‘alâ- ‘âlemin meşhûr-ı cümle-i ‘âlim olup câmi’-i ‘ilm-i bâtın u zâhir olursın.”⁵⁵

Tezkirelerde onunla ilgili anlatılan bu olayda üç arkadaş şeyhin huzuruna giderler. Şeyhin, Ahmedî’nin arkadaşlarının birinin doktor olacağını, diğerinin din liderliği yapacağını, Ahmedî’ye ise şiirle ömrünü geçireceğini söylediği rivayet edilmektedir. Hemen hemen bütün kaynaklarda anlatılan bu olayın gerçekliği ise yine bilinmemektedir.

“Mısır’da Şeyh Ekmeleddin el-Bâbertî’nin öğrencisi olan Ahmedî’nin oradan dönünce bir ara Aydınogulları’na intisap ettiği, Îsâ Bey’in (1360-1391) oğlu Hamza için yazmış olduğu *Mizânü’l-Edeb* ile *Mi’yârü’l-Edeb* adlı Arap sarf ve nahvine dair kaside tarzında Farsça iki ders kitabından anlaşılmaktadır. Ahmedî’nin Germiyanogulları’na intisabının Îsâ Bey’in saltanatından önce mi yoksa sonra mı olduğu meselesi henüz aydınlığa kavuşmadığı gibi Osmanogulları’na intisabının da ne zaman olduğu kesin şekilde belli değildir.”⁵⁶ Ahmedî’nin hayatını oldukça irdelleyen Kortantamer bu konuda yine varsayımlardan yola çıkarak şairin Aydın sarayında 1381 tarihinden önce bulunduğunu dile getirir.⁵⁷ Ahmedî’nin Germiyan Beyi Süleyman Şah’ın hocası ve müşaviri olduğu ve daha sonra da Yıldırım Beyazıt’ın hizmetinde bulunduğu, daha sonra onun yenilgisi sonrasında Timur’un yanında kaldığı belirtilmektedir.⁵⁸

Doğruluğunu bilmesek de Ahmedî’nin Süleyman Şah’ın hizmetinde olduğunu işaret ettiği söylenen bir hikâye anlatılır. Latîfî ‘nin eserinde geçen olayda şair, *İskendernâme*’yi yazdıktan sonra Süleyman Şah ve ileri gelenlerine bu eseri sunmuş ancak o dönemde kasidelerin daha çok tercih edilmesinden dolayı eser beğenilmemiş. Şair bu üzüntüyle hasta olduğunda oda arkadaşı Şeyhî, onun için bir kaside yazmış ve şairin kendi adıyla sunmasını istemiştir. İleri gelenler kasideyi dinleyince Ahmedî’ye “ya bu şiir senin değil, ya da daha önce sunduğun” diyerek eserler arasındaki farkı anlamışlardır.⁵⁹

⁵⁵ Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ*, (Hazırlayan: Aysun Sungurhan), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2017, 181.

⁵⁶ Günay Kut, “Ahmedî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, II, 165.

⁵⁷ Kortantamer, 12.

⁵⁸ Faruk Timurtaş, *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, 239.

⁵⁹ Latîfî, 120.

Ünver de yine eldeki şiirler üzerinden varsayımlarda bulunarak, şairin Germiyan Beyliğinde bulunduğunu dile getirir. “Der-Hasbihal-i Hişten ve İftihâr-ı Be-Fazl” bölümündeki şiirle Gülşehri’ye taş atarken “Der-Tarîz-i Ba’zı Ez-Ekâbir-i Dehr” bölümünde ise Germiyan sarayına yakınlığıyla bilinen Şeyhoğlu’nu küçümsediğini söyleyerek bunların şairin Germiyan sarayında olduğuna işaret olduğunu söylemektedir.⁶⁰

Süleyman Şah’ın Karahanlılar’a yenilgisinden sonra Osmanlıya sığınmasıyla beraber -zamanı bilinmese de- şairin de Osmanlı sarayına intisap ettiği belirtilir. Emîr Süleyman’ın hizmetine girerek sarayda çalışmaya başlamıştır. Bu sırada *İskendernâme*’yi tekrar düzelterek Emîr’e sunmuştur.⁶¹ Önce Yıldırım Beyazıt’ın yanında bulunan şair, Yıldırım’ın Timur’a yenilgisinden sonra ne yaptığı belli değildir. Ancak rivayetlerde Timur’un Ahmedî’yi yanına çağırdığı, bir süre onun yanında durduğu ancak, Ahmedî’nin Timur’u sevmediği için onun yanından ayrıldığı belirtilir. Bu olaydan sonra Yıldırım’ın oğlu Emir Süleyman ve Mehmed Çelebi’nin yanında bulunduğu belirtilir.⁶² Timur ile ilgili de kaynaklarda bir hikâye anlatılmakta ancak bu hikâyenin gerçekliği de yine bilinmeyenler arasındadır. Bu konuda özellikle Kortantamer çokça kafa yormuş ve bunların gerçek olmadığını kendi düşünceleri üzerinden dile getirmiştir.

Ahmedî’nin Mehmed Çelebi’nin yanına gelmesi ise, *Cemşîd ü Hurşîd* eserinden anlaşılmaktadır. Emir Süleyman adına ve onun arzusu üzerine yazılan eser, Süleyman’ın ölümünden sonra ilaveler yapılarak Çelebi Mehmed’e sunulmuştur.⁶³ Çelebi Mehmed ile ilgili olarak daha geniş bilgi için Kortantamer’e bakabiliriz.⁶⁴

Hayatının son yıllarının zorluklarla geçtiği belirtilen şairin 1413 yılının sonlarına doğru Amasya’da divan kâtipliği yaparken öldüğü belirtilir. Şair hakkında bu kadar bilgi eksikliğine rağmen kardeşinin devrin önemli simalarından olan Hamzevî bilgisi de yer alır.⁶⁵

⁶⁰ Ünver, 84-86.

⁶¹ Köprülü, 401-402.

⁶² Şehsuvaroğlu, 7-8.

⁶³ Nihad Sami Banarlı, *Ahmedî ve Dâsitan-I Tevârih i Mülûk-i Osman ve Cemşîd ve Hurşîd Mesnevîsi*, Burhaneddin Matbaası, İstanbul 1939, 55.

⁶⁴ Kortantamer, 25-29

⁶⁵ Köprülü, 403.

2.1.1. Tebabetî

Ahmedî'nin tıpla ilgisi, yazdığı eserden dolayı bilinmektedir. “Tıbbâ dair mesnevî şeklinde manzum *Tervihü 'l-Ervah* adlı bir eseri (Ayasofya Kütüphanesi, No. 3595) vardır ki bunda önce teşrihe ait kısa, fakat düzenli bilgi verildikten sonra teker teker hastalıkların tedavisinden bahsedilmektedir.”⁶⁶ Bu eser onun, tıbbî bilgisini ortaya koymaktadır.

Ahmedî'nin Mısır'da ilim tahsil ettiği bilgisi netken tebabeti kimden ve nerede öğrendiğine dair bilgi bulunmamaktadır. Ancak dönemin doktorlarından Hacı Paşa ile yakın temasları, ondan faydalandığı yönünde fikir vermektedir.⁶⁷ Bununla beraber Türk tıp tarihi içinde Ahmedî'nin ismi de zikredilmektedir.⁶⁸ Tıpla bir ilgisi olsa da nerede eğitim aldığı, hekimlik yapıp yapmadığına dair bir bilgi mevcut değildir.

2.1.2. Edebî Şahsiyeti

Ahmedî yaşadığı yüzyılın en önemli şairlerinden biridir. Klasik Türk şiirinin kurucu isimlerindendir.

İran kültürü hakkında geniş bilgiye sahip olması onun eserlerini yazmasını kolaylaştırmış ve eserlerinde etkisini göstermiştir. Aldığı medrese tahsilinden dolayı ahlâkî görüşlerinin ve İslamî bilgilerinin de yine eserlerinde yer edindiğini görmekteyiz. Şark efsanelerine hâkim olan şair; eserlerini bunlarla süslemiş, Türk atasözü ve deyimlerini de eserlerinde kullanmıştır.⁶⁹

Bununla beraber Kabaklı; şairin İran şiirinin özelliklerini, Türkçe şiirlere aktarmaya çalışırken güçlük çektiğini, kuvvetli mısra söyleyişine ulaşamadığını, coşkun bir şair olmayıp zekâ ve ölçüye önem verdiğini dile getirir.⁷⁰

Ahmedî'nin eserlerine baktığımızda tasavvufî bilgi ve düşüncelerinin olduğunu görmekteyiz. *İskendernâme* içerisinde yer alan birçok konu onun tasavvufla ilgilendiğini

⁶⁶ A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982, 26.

⁶⁷ Şehsuvaroğlu, 10.

⁶⁸ Osman Şevki, *Beşbuçuk Asırlık Türk Tabâati Tarihi*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1991, 175.

⁶⁹ Hıfzı Tevfik Gönensay, Nihad Sami Banarlı, *Türk Edebiyat Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1942, 99-100.

⁷⁰ Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, 495.

göstermektedir. Zira Faik Reşâd bir alıntıda “Ahmedî’nin nazm-ı bi hâlâtı, tasavvuf ve tasarruftan hâli kelimâtı”⁷¹ diyerek bu ilgiyi de dile getirmektedir.

Ahmedî, aldığı eğitimlerin yansımalarını şiirlerinde göz önüne koymaktadır. Eserlerinde din, tasavvuf, gök bilimi, tıp konuları gibi farklı konulara yer vermektedir. Bunların işleniş şekilleri, şairin bu konularda bilgi sahibi olduğunu göstermektedir. “Ahmedî, hiç şüphe yok ki devrinin mümtaz âlimlerindendi. Tıpta, felsefede, tarihte, mitolojide, edebiyatta, hendesede ve dinî mevzularda rûsuh sahibi idi. Vücade getirdiği eserler bu hususta canlı örneklerdir.”⁷²

Bununla beraber eserlerinde sosyal hayatın içinden seslenişi de onun diğer bir özelliğidir. “Türk şiirinde Hoca Dehhânî ile başlayan, devrin sosyal hayatına dikkat edişler ve en mühim sosyal hadiseleri şiire işleyişler, Ahmedî’de daha zengin bir şekilde bulunur.”⁷³ Sosyal hayata dair bilgiler yine eserlerde görebileceğimiz konular arasındadır.

2.1.3. Ahmedî’ nin Edebî Eserleri

1. İskendernâme: XIV. asırda yazılan mesnevîler içerisinde alanında ilk ve en önemli mesnevî olan *İskendernâme*; Nizâmî’nin eserine de yapılan ilk naziredir.⁷⁴ “Aruzun ‘fâilâtün fâilâtün fâilün’ kalıbıyla yazılan ve 792/1390’da bitirilen esere çeşitli nüshalarındaki farklılıklardan 1410 ya da 1411 yılına kadar bazı ilavelerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Emîr Süleymân’a sunulan eserin beyit sayısı ise 8-9 bin civarındadır. Nitekim İsmail Ünver tarafından neşredilen tıpkıbasımı 8754 beyitten oluşmaktadır.”⁷⁵ Makedonyalı Büyük İskender’in doğumu, hayatı, maceraları, savaşları ve ölümü anlatılmaktadır. Ahmedî eserini biraz daha renklendirmek için araya aşk hikâyesi de koymuştur. Eserde Makedonyalı Büyük İskender ile dini bir kimliğe sahip olan Zülkarneyn bir araya getirilip yeni bir kahraman oluşturulmuştur. Eser genel olarak İskender’in maceralarını konu edinmektedir.

⁷¹Faik Reşâd, *Eslaf*, (Hazırlayan: Emrah Aydemir-Fatih Özer), Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü 2019, 56.

⁷² Ergun, 371.

⁷³ Yaşar Akdoğan, *İskendernâme’den Seçmeler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, 27.

⁷⁴ A. Atilla Şentürk, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005, 135.

⁷⁵ Ahmet Kartal, “Ahmedî’nin Mesnevîciliği”, (Ed.) Âlim Yıldız, *Ahmedî Sempozyumu*, Sivas, 2018, 27,28.

“İskender büyük ve kahraman ordusu ile İran’a gelip daima muzaffer olarak Kısraların tahtına oturur. Oradan doğuya, batıya bilhassa Hint’e, Çin’e, Suriye ve Arabistan’a giderek çeşitli savaşlar yapar, garip maceralar geçirir; dünyanın acayip varlıklarını ve hadiselerini görür. Cihanın bu büyük ve mesut hükümdarı bir müddet yaşadıktan sonra ölüm düşüncesiyle üzülmeye başlar. Kendisine doğuda, karanlıklar diyarında “âb-ı hayât/ ölümsüzlük suyu çeşmesinin bulunduğunu, buradan su içtiği takdirde ebedi hayatı bulacağını söylerler. İskender bunun için yola çıkar. Garip âlemlerden geçer, karanlıklar ülkesinde çok sıkıntı çeker. Fakat âb-ı hayât çeşmesini bulamayarak geri döner, bir müddet sonra hastalanarak ölür.”⁷⁶

Çalışmamızda İsmail Ünver’in yayımladığı *İskendernâme* adlı eser kullanılmıştır. Elimizdeki bu eser 8307 beyitten oluşmaktadır. Bu nüshada mevlit bölümü yer almamaktadır. Eser mesnevî tarzıyla yazılmış ve içerisinde 6 gazel bulunmaktadır. Bu eserin günümüz Türkçesi ile hazırlanan örneği ise Furkan Öztürk’e⁷⁷ aittir. Öztürk’ün yaptığı çalışma, Mevlid bölümünün de ekli olmasından dolayı 8754 beyitten oluşmaktadır.

2. Dâstân-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osmân: “Türk edebiyatında, bugün için ilk manzum gazavatnâme örneği olarak Ahmedî’nin *Tevarih-i Mülûk-i Âl-i Osman* adlı 334 beyitlik mesnevîsi gösterilebilir. *İskendernâme*’nin içine dâhil edilen *Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osmân*’ı her ne kadar Agâh Sırrı Levend, bir gazavatnâme olarak kabul etmiyorsa da İskender’in hayatını ve yer yer savaşlarını da ihtiva eden *İskendernâme*, geniş manada gazavatnâmelerle ilgilidir.”⁷⁸ Bu mesnevîde Sultan Alâeddin, Ertuğrul Gazi, Osman Gazi, Orhan Gazi, Murad, Sultan Bâyezid ve Emir Süleyman’ın dönemleri ve zaferlerine yönelik kısaca bilgilendirme yapılmaktadır.

3. Cemşîd ü Hurşîd: “Tarihi kaynaklarda yalnız Sehi’de ve ona istinaden Âli’de zikredilen bu eser, son yıllarda Nihad Sami Banarlı tarafından meydana çıkarılarak tetkik ve tahlil olmuştur.”⁷⁹ Eldeki bu esere bakıldığında ise eserin Emir Süleyman için değil, Sultan Mehmed için yazıldığı görülmektedir. Ancak yine de bazı beyitler tereddüde düşürmektedir ve Sultan Mehmed hakkındaki beyitlerin sonradan eklenmiş olacağı fikri

⁷⁶Vasfi Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Edebiyat Yayınevi, Ankara 1964, 134.

⁷⁷ Ahmedî, *İskendernâme*, (Çev. Furkan Öztürk), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021.

⁷⁸ Amil Çelebioğlu, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1998, 151.

⁷⁹ Köprülü, 405.

de kuvvetle muhtemeldir.⁸⁰ Bilinen tek nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde yer almaktadır. Eser Nihat Sami Banarlı tarafından bulunarak tanıtılmıştır. Günümüzde bu eseri ilk olarak çalışan Mehmet Akalın'dır. Çalışmamızı Akalın'ın *Cemşîd ü Hurşîd*⁸¹ adlı eseri üzerinden yapacağız. Eser 4798 beyitten oluşmaktadır. Ancak bu eser üzerinde yapılan ilk çalışma olmasından kaynaklanan hatalar mevcuttur. Bazı beyitler çevrilmemiş, bazı beyit sayılarında ise sıkıntılar mevcuttur. Bunun yanı sıra İsmail Ünver bu eser üzerinde yaptığı çalışmada⁸² birçok hatanın üzerinde durmuştur. Başlık hataları, matbaa yanlışları, çevrilmeyen bölümler, yazım ve çeviri yanlışları gibi birçok yanlış dile getirmektedir. Zamanla yapılan yeni çalışmalarda bu hatalar giderilmeye çalışılmaktadır.

Cemşîd ü Hurşîd'in konusu ise bir aşk hikâyesidir. Çin hakanı Fagfûr'un Cemşîd adında bir oğlu vardır. İçkiye ve eğlenceye düşkün şehzâde, bir eğlence sonunda rüyasında gördüğü kıza âşık olur. Bu aşkın derdine düşen şehzâdeyi kurtarmak için her şeyi yaparlar, lakin şehzâdeyi düştüğü aşk ateşinden kurtarmak mümkün olmaz. Mihrab adındaki dostu onun rüyasında gördüğü kızın Rum kayserinin kızı olduğunu anlar. Bunun üzerine Cemşîd, âşık olduğu kıızı bulmak için Rum diyarına gitmek ister. Anne babasından izin alan şehzâde, türlü mümkün olmaz maceralardan sonra Rum'a varır. En sonunda saraya ayak basan şehzâde, aynı çatı altında olduğu Hurşîd'e yine ulaşamaz. Sevdigi yakınındayken, aralarına tarifi olmayan mesafeler girer ve yine sevdiğine ulaşamadığı için âşık derd ile yanar. Âşık sevdiğine ulaştığında ise; onun kim olduğunu bilmeyen Hurşîd'in annesi Efser, türlü kötülükler eder. Daha sonra şehzâde olduğu anlaşılınca artık evlenmelerine izin verilir. Sevdiğine ulaşan ve mutlu olan şehzâde bu defa da vatan hasretiyle yanar. Şehzâde anne-baba özlemi ve vatan hasreti nedeniyle Hurşîd ile beraber Çin'e geri döner. Şair, eserin sonunda bu hikâyenin nefisle mücadeleyi temsil ettiğini belirtir.

⁸⁰ Banarlı, 140-142.

⁸¹ Mehmed Akalın, *Cemşîd ü Hurşîd İnceleme- Metin*, Sevinç matbaası, Ankara 1975.

⁸² İsmail Ünver, "Ahmedî'nin Cemşîd ü Hurşîd Mesnevisi Üzerine", *Türkoloji Dergisi*, 7 (1), May. 1977, ss. 0-0.

4. *Dîvân*: Yaklaşık dokuz bin beyitten oluşan Ahmedî Dîvânı'nda; 74 kaside, 2 tercî-i bend, 6 terkîb-i bend, 1 mersiye, 1 musammat ve 764 gazel bulunmaktadır.⁸³ Ahmedî Dîvân'ının bilinen 7 nüshası olduğu bilinmektedir.⁸⁴

5. *Hayretü'l-'Ukalâ*: Kâtip Çelebi bu isimde bir kasideden bahsetmektedir; ancak ele geçen yazılı bir nüsha yoktur.⁸⁵

6. *Kasîde-i Sarsarî Şerhi*: İbni Arabşah'ın, Mecdi'nin, Kâtip Çelebi'nin bahsettikleri bu eserinde yazılı bir nüshası bulunmamaktadır.⁸⁶

7. *Mîzânü'l-Edeb*: “Toplam 195 beyitten meydana gelen eser, “fâilâtün-fâilâtün-fâilâtün-fâilün” vezninde Arapça sarf bilgisi kurallarını anlatan Farsça bir kasidedir.”⁸⁷

8. *Mî'yârü'l-Edeb*: “Toplam 170 beyitten meydana gelen eser, “fâilâtün-fâilâtün-fâilâtün-fâilün” vezninde Arapça nahiv bilgisi kurallarını anlatan Farsça bir kasidedir.”⁸⁸

9. *Mirkatü'l-Edeb*: “Kısa bir mensûr mukaddimeden sonra Arapça için 50 kıt'alık manzum bir lûgat, 27 kıt'alık muhtelif ilimlere dair bilgiler, biri sarf, diğeri nahiv ilmine dâir olmak üzere, iki kasideyi ihtiva eden bir eser olup şair, Arap sarfı için yazmış olduğu kasideye Mâzân al-adab, nahvi için olan kasideye *Mî'yar al-adab* adlarını vermektedir. Bu eser de mezkûr Ahmedî tarafından İsa Beg'in oğlu Hamza'nın tahsili ve terbiyesi için yazılmıştır.”⁸⁹

“Ahmedî'nin, başta *Mirkatü'l-Edeb* adlı Arapça-Farsça manzum lugat olmak üzere *Mîzânü'l-Edeb* ve *Mî'yârü'l-Edeb* adlı manzumeleri de Fars diliyle yazılmıştır. Son iki manzumenin birincisi Arapçanın sarfını, ikincisi de Arapçanın nahvini öğretmek maksadıyla kaleme alınmıştır. Bu eserlerin üçünün de Ahmedî'nin bir aralık ve daha genç iken intisab ettiği tahmin olunan Aydın Oğullarından Ayas Bey'in oğlu Musa Bey'e dil öğretmek maksadıyla yazıldığı haberi doğru ise, şairimizin ilim ve hocalık hayatının çok erken başladığı söylenebilir.”⁹⁰

⁸³ Yaşar Akdoğan, *İskendername'den Seçmeler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, 58.

⁸⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Gülüm, 188.

⁸⁵ Şehsuvaroğlu, 30.

⁸⁶ Şehsuvaroğlu, 30.

⁸⁷ Ali Temizel, Ahmedî'nin Bedâi'u's-Sihr fi Sanâyi'i's-Şi'r isimli Eserindeki Türkçe Ve Farsça Şiirleri, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. (14), 2003, 98.

⁸⁸ Temizel, 98.

⁸⁹ Ahmed Ateş, “Konya Kütüphanelerinde Bulunan Bazı Mühim Yazmalar”, *Belleten*, XVI (61), 1952, 117.

⁹⁰ Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, 395.

10. *Bedâyi'u's-Sihr fî-Sanâyi'i's-Şi'r*: “Edebî sanatlara dair 72 varaktan meydana gelen eser manzum mensur karışık olarak kaleme alınmıştır. Eserde önce konunun başlığı verilmiş ve Farsça olarak tarifi ve açıklaması yapılmıştır. Daha sonra varsa konunun diğer bölümleri anlatılmıştır. Her konunun örnekleri, sırasıyla ayetten, hadisten, Arapça beliğ ve fasih sözlerden, Arapça beyitlerden ve sonra Farsça nesir ve beyitlerden oluşmaktadır. Bu konuların açıklanmasında edebî sanatlarla ilgili olarak toplam 107 ayet, 27 hadis, 420 Arapça beyit ve mısra, 331 Farsça beyit ve mısra ve ayrıca çok sayıda Arapça ve Farsça fasih ve beliğ cümle kullanılmıştır.”⁹¹

11. *Mi'racnâme*: “Ahmedî'nin *Mir'acnâme* adlı eseri, Bursa'da 1405 veya 1412'de yazılmıştır. Yazılış tarihi bilinen en eski *Mir'acnâme* özelliği gösteren bu eserin bugüne kadar Süleymaniye Kütüphanesi Şazeli numara 110'da yer alan sadece bir nüshası bulunmuş ve incelenmiştir. Bu eser, Ahmedî'nin mevlit niteliğindeki eseriyle birlikte ayrı bir risale olarak yazılmıştır.”⁹²

12. *Mevlid*: *İskendernâme*'nin içinde yer alan bu eser, Bursa'da 1405 veya 815/1412'de kaleme alınmış olup türünün ilk örneği sayılır. *İskendernâme*'nin bazı nüshalarında risale halinde, bazılarında ise serpiştirilmiş durumda yer alan *Mevlid* Süleymaniye ktp. Şazeli nr. 110'da *Mirâcnâme* ile birlikte ayrı bir risale şeklindedir.”⁹³

2.1.3.1. Ahmedî'ye İzafe Olunan Edebî Eserler

1. *Süleymannâme*: “Kâtip Çelebi böyle bir eserden bahsediyorsa da Ahmedî'nin bir Süleymannâme yazdığı henüz malum değildir.”⁹⁴

2. *Cenknâme*: Bu eserinde Ahmed Dâi'ye ait olduğu kanaati mevcuttur.⁹⁵

3. *Esrarnâme-i Attar* : “Feridüddin-i Attar'ın manzum *Esrarnâme*'sine manzum olarak yapılan bir tercümedir ‘Fâilâtün fâilâtün fâilün’ vezninde yazılan bu mesnevî, Halil Bey veya Halil Paşa adında birine ithaf edilmiştir.”⁹⁶

⁹¹ Temizel, 99.

⁹² Ümit Hunutlu, “Yeni Bir Nüshasıyla Ahmedî'nin Miraç-Namesi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 66 (2), 2018, 282.

⁹³ Ali Temizel, *Ahmedî'nin Farsça Eserleri*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002, 10,11.

⁹⁴ Şehsuvaroğlu, 30.

⁹⁵ Şehsuvaroğlu, 30.

⁹⁶ Ergun, 373

4. Maktel-i Hüseyin: “Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi ilavesi bölümü, 198no.da kayıtlı ve Farsça bir eser olup Ahmedî mahlaslı birinin olduğu anlaşılmaktadır. 77 varak ve talik yazma olan bu eserin tek nüsha olduğu dikkate alınırsa bizim Ahmedî ile bir ilişkisi olduğu düşünülebilir.”⁹⁷

5. Mensur Gazâvâtnâme ve Ahvâl-i (Menâkıbnâme-i) Sultân Mehmed: “Halil İncalcık, *Has Bağçede Ayş u Târâb* isimli eserinde derleme olan Neşrî Tarihi içine Ahmedî'nin *İskendernâme*'sindeki Tevârih-i Âl-i Osmân kısmının yer yer serpiştirildiğini, ayrıca 1385-1389 yılları arasındaki (Niş fethinden, Kosova'da I. Murad'ın şehadetine kadar olan) olayları ve Çelebi Sultan Mehmed'in 1402-1413 döneminde başından geçenleri içeren düzyazı metinleri değiştirmeden eserine eklediğini ifade etmektedir.”⁹⁸

2.1.4. Ahmedî'nin Tıbbî Eserleri

1. Tervîhü'l-ervâh : “Tıp konusunda bir mesnevîdir. Emîr Süleyman adına 1403-1410 yılları arasında kaleme alınmış, daha sonra bazı ilâvelerle birlikte I. Mehmed'e sunulmuştur. Bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Ayasofya, nr. 3595). Aruzun “mefâîlün mefâîlün feûlün” kalıbı ile yazılan bu eserin fazla nüshası yoktur.”⁹⁹ Şu ana kadar üzerin yapılan tek çalışma ise Osman Özer'e ait doktora tezidir.¹⁰⁰

2.1.4.1. Ahmedî'ye İzafe Olunan Tıbbî Eserler

1. Müntehâb-ı Şifâ

2. Manzum Mesâil-i Kânun-i Şifâ

Bunların dışında “Ahmedî'nin çeşitli kaynaklarda adı zikredildiği halde; şimdiye kadar ele geçmeyen *Yusuf u Züleyha* 'sı ile yarım kalan *Vis ü Râmîn* 'i bulunmaktadır.”¹⁰¹

⁹⁷ Akdoğan, 63.

⁹⁸ Ünver, 110.

⁹⁹ Kut, 166.

¹⁰⁰ Osman Özer, *Ahmedî Tervîhü'l-Ervâh/Giriş-İnceleme-Metin*, (Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1995.

¹⁰¹ Ahmet Kartal, *Doğu'nun Uzun Hikâyesi*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2014, 292.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSKENDERNÂME VE CEMŞİD U HURŞİD ADLI ESERLERDE DEĞERLER EĞİTİMİ İLE İLGİLİ BULGULAR

3.1. DEĞERLER

3.1.1. Adalet

Adalet sözlükte: “Hakka riayetkârlık, hak tanırılık, doğruluk”¹⁰²; “eşitlik, denklik, aşırılıktan uzak ve dengeli olma, her şeye hakkını verme”¹⁰³; “herkese kendine uygun düşeni, kendi hakkı olanı verme”¹⁰⁴ anlamlarına gelmektedir. Bununla beraber adalet en değerli erdemlerden biri olarak görüldüğünden, bu kavram üzerinde birçok tanımlama yapılmıştır. Tek bir kavramı farklı açılardan tanımlamaya çalışanlar, aslında adaletin çok yönlülüğüne dikkat çekmeye çalışmışlardır. Yapılan tanımlamalar ise şöyledir:

“Adalet, her davranışın cemiyet veya onu temsil eden müesseseler tarafından uygun bir tepki ile karşılanmasıdır.”¹⁰⁵

“Adalet; ceza değil, insanın herhangi bir durum karşısında o olayın yanlışlığı ya da doğruluğuyla ilgili olarak gösterdiği felsefi tavrıdır.”¹⁰⁶

Adalet; “eşitliği tesis edecek şekilde bölüşmektir. İşlerin, yerinde ve zamanında, uygun tarz ve miktarda, aşırılık ve eksiklik olmadan, takdim-tehir yapılmadan yerine getirilmesidir.”¹⁰⁷

“Adalet, hukuk kurallarına uygunluktur; hukukun ve vicdanın üstünlüğüdür.”¹⁰⁸

“Adalet, bütün insan ilişkilerinde karşılıklı saygı sevginin gözetilmesi, hak dağıtımı ve paylaşımında insaflı bir yolun izlenmesidir.”¹⁰⁹

¹⁰² Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2017, 9.

¹⁰³ *Dini Terimler Sözlüğü*, Devlet Kitapları Müdürlüğü, Ankara 2009, 4.

¹⁰⁴ *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1998, I, 21.

¹⁰⁵ Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1998, 105.

¹⁰⁶ Nevzat Tarhan, *Değerler Psikolojisi ve İnsan*, Timaş Yayınları, İstanbul 2021, 66.

¹⁰⁷ Yahya ibn Adi, *Tehzîbü'l-Ahlâk/Ahlâk Eğitimi* (Çeviren: Harun Kuşlu), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013, 38.

¹⁰⁸ Hurşit Ekinci, *Okulda ve Ailede Değerler Eğitimi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2020, 134.

¹⁰⁹ Hayati Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, Dem Yayınları, İstanbul 2013, 76.

Bu tanımlara baktığımızda adaletin bir hukuk kuralı olarak görülmesi dışında, toplum hayatını düzene koyan bir erdem olarak da önem taşıdığı görülmektedir. Sadece bir hukuk terimi olarak değil, insanın yaşantısında, her şeye karşı alacağı tepkiyi de ifade eden adalet; sosyal hayatta fark edilmeyen ama hayatın daima içinde olan bir değerdir. Adalet, her şeyi hakkıyla yapabilmek, her organın, davranışın, güzelliğin, başarının hakkını verebilmektir.

İnsan; ailevî ilişkilerinde, komşuluk ilişkilerinde, ticari hayatında, mesleğini icra ederken, kısacası her an adalet kavramıyla iç içe yaşamaktadır. Anne-babanın çocuğunun ihtiyaçlarını karşılaması, çocuğun anne-babasının şartlarını bilerek isteklerde bulunması, ticarete kâr-zarar dengesinin gözetilmesi, komşuluk haklarının gözetilmesi; öğretmen, doktorun veya herhangi bir meslek sahibinin mesleğini icra ederken hakkıyla yapması da aslında bir adalet şeklidir. Bu değer sadece mahkeme salonlarında aranan bir kavram olmanın dışında, gerçek anlamıyla bilinse ve uygulansa toplumda huzur ortamının artacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

Adalet insanı tamamlayan, insanın eksikliklerini gideren önemli bir değerdir. Her değer adaletle birleştiğinde gerçek anlamına sahip olacaktır. Adaleti olmayan sevgi veya cesaret bile anlamını kaybedebilir.¹¹⁰ Bu nedenle adalet; insanın içinde, davranışlarında, kelimelerinde yani her hareketinde bulunması gerekmektedir. Böylelikle bütün erdemlerin gerçekliğini ortaya koyacak, bu erdemlere anlam kazandıracaktır.

Ahlâkın temeli olarak görülen adalet, Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde de zikredilen kavramlardan birisidir. Bu konuda yapılan çalışmada Kur'an-ı Kerim'de 39 surede adalet kavramına vurgu yapıldığı belirtilmektedir.¹¹¹ “Adâlet, Kur'an-ı Kerîm'de ve hadislerde genellikle ‘düzen, denge, denklik, eşitlik, gerçeğe uygun hükmetme, doğru yolu izleme, takvâyâ yönelme, dürüstlük, tarafsızlık’ gibi anlamlarda kullanılmıştır.”¹¹² Kur'an adalet konusunda özellikle inananları uyarmaktadır. Bu da adaletin ne denli önemli olduğuna işaret etmektedir. “Kur'an insanlar arasındaki ilişkilerde sadece adil olmayı değil aynı

¹¹⁰ Hökelekli, *İnsani Değerler*, 76.

¹¹¹ Mevlüt Gündüz, “Kur'an- ı Kerim'in Fihristinin Değer Odaklı Analizi”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 16,(35), 168.

¹¹² Mustafa Çağrı, “Adalet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, I, 341.

zamanda adaletin temel taşlarından birisi olan işi ehline vermeyi de emretmektedir. Zira adaletsizliğin temelinde ehliyetsizlik vardır.”¹¹³

İskendernâme’de özellikle bu konuda uyarı yapılmakta ve her işi ehline vermenin doğru olduğu dile getirilmektedir. Eserde adalet kavramı çoğunlukla zıddıyla verilerek, adaletin olmadığı yerde neler olabileceği ortaya koyulmaktadır. Bir hükümdarın sevilmesi ve hükümdarlığının uzun sürmesi adalet değerine bağlanmıştır. Adalet bir devleti ayakta tutacak, hükümdarı farklı kılacak bir değer olduğundan, eserde daha çok hükümdarın sorumluluğu olarak dile getirilmiştir. Kâşifi adalet için, “saltanatı süsleyen bir muhafız ve karanlığı yarıp aydınlatan bir kandildir”¹¹⁴ derken, adaleti bir hükümdar için varlığının en büyük değeri olarak görmektedir. Ahmedî de bu gerçeği bildiğinden eserlerinde hükümdarı adalet kavramıyla süslemeye çalışmış veya hükümdar olacak kişinin kendisini adaletle bezemesini istemiştir.

Sorumluluk ve adalet değeri *İskendernâme*’de iç içe geçmiş görülmektedir. Özellikle hükümdarın sorumlulukları arasında verilen adalet, kendi hayatını yöneten insan için de geçerli bir erdemdir. *İskendernâme*’de adalet her hikâyenin içinde tavsiye edilen ve hükümdarlarla ilgili bölümlerde yer verilen bir değerdir. Adalet kavramı bir hükümdarın devletini yönetme süresini belirleyen, devleti kuvvetli kılan bir erdemdir. Ancak şair sadece İskender’e değil, okuyucuya da bu erdemi tavsiye etmektedir. Eserde adalet kavramının önemini İskender’in etrafındaki bilginlerin nasihatlerinde de görmekteyiz. Zira bilginler hükümdara tavsiyelerine adaletle başlamaktadır.

Darâ, Kayser’le yaptığı savaş sonrasında onun topraklarını ele geçirmiştir. Bu toprakları yönetmesi için seçtiği Feylekus’u ise; adaleti, merhameti ve düşüncelerinden ötürü seçtiğini dile getirir. Yani adalet insanı yücelten ve öne çıkaran bir değerdir. Bir işe layık olabilmenin ön şartıdır.

Kim bilürdi Feylekûs ’un rütbetin

‘Adl ü insâfin u rây u fikretin (412 b.)

Şair, şahın adaletli ve halkından haberdar olması gerektiğini söyler. Adaletli davranarak, her işe uygun olanı seçmek de adalet kavramının bir yansıması olarak eserde

¹¹³ Bayramali Nazıroğlu, “Adalet”, Mustafa Köylü(Ed.), *Teoriden Pratiğe Değerler Eğitimi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2016, 182.

¹¹⁴ Hüseyin Vâiz-i Kâşifi, *Ahlâk-ı Muhsinî/Kâşifi’nin Ahlâk Kitabı*, (Haz. Murat Demirkol), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019, 136.

karşımıza çıkmaktadır. Eserde işi ehline vermek, adam kayırmamak adalet olarak yorumlanmaktadır.

Şeh gerek her kişinün hâlin bile
Terbiyet kılduhda ehline kıla (413 b.)

Âdemî çün müfsid ü nâ-ehl ola
Terbiyet etmeklik anı cehl ola (414 b.)

Terbiyetle yeg olur yeğden kerîm
Bedter olur terbiyet etsen le'îm (415 b.)

Yine Aristo'nun öğütlerinde “ülkeyi yönetmek istiyorsan ülkeyi zalimden koruman gerek” uyarısı dolaylı yoldan adil olunması gerektiğini vurgulamaktadır. Adalet olmayan yerde zalimin sözü geçeceğinden iyi bir hükümdar adaletiyle zalimleri ülkesinde susturacaktır.

Her ki diler kim riyâset eyleye
Mülki zâlimden siyâset eyleye (806 b.)

Şair, Bukrat'ın ağzından öğütlere adalet kavramıyla başlamakta ve iyi bir hükümdarın özelliği ve dolayısıyla da kalıcı olmanın ilk şartı olarak adaleti vurgulamaktadır. Adalet kavramını da zıddı olan “zulm” kavramıyla ortaya koymaktadır. Dünyanın adalet üzerine temellendiğini dile getiren şair, adaleti kendine düstur edinen kimsenin en yüksek mertebeye ulaşacağını, tam tersi durumda yani zulmü iş edinenin yerinin cehennem olacağını dile getirir. Bunlara örnek olarak adaletle hükmeden Hz. Musa ve Hz. Süleyman'ı göstermekte, yerini cehennem edinenler içinse Dahhâk ve Nemrut örneğini vermektedir. Adaleti dinin bir gereği olarak yansıtmakta ve özellikle iyi bir hükümdarda olması gerektiğini belirtmektedir.

Diler isen ki ola mülkün pâyidâr
Zulmi terk et adli eyle ihtiyâr (838 b.)

Zulmden pâk etmege mülki düriş
'Adli pîşe eylegil kim budur iş (839 b.)

*‘Âlem işi adl ile dutdı nizâm
Yer ü gök hem ‘adl ile oldı temâm* (840 b.)

*‘Adldür yerüni illiyyîn eden
Menzilüni zulmdür siccîn eden* (841 b.)

*Her ki ‘adl ile ‘imâret eyleye
Dîn ü dünyâsın ‘imâret eyleye* (842 b.)

*Çünkü ‘adl etdi şübânlihda Kelîm
Verdi peygamberlik ana ol Kerîm* (843 b.)

*Çün Süleymân etdi yer mülkinde dâd
Hükmine anun müсахhar oldı bâd* (844 b.)

*Çünkü Dahhâk etdi kişverde sitem
Boynına bend oldı ef‘î lâ-cerem* (845 b.)

*Zulmden Nemrûd çün etmedi bâk
Kıldı anı lâ-büd yarım peşşe helâk* (846 b.)

Sokrat da öğütlerinde adalet değerine yer vermekte ve iyi bir hükümdarın adalet sahibi olması gerektiğini belirtmektedir. Adil bir hükümdarın ülkesinin mamur olacağını, askerinin de her zaman zafer sahibi olacağını söyleyerek, hukuku doğru uygulamasını tavsiye etmektedir. Adaletin olmadığı yerde nizamın olmayacağı dile getirilerek, her şeyin yerli yerinde yapılması ve merhametin adaletle engel olmaması gerektiği ifade edilmektedir.

*Her ki diler kim ‘imâret eyleye
Mülki ‘adl ile ‘imâret eyleye* (890 b.)

*Ol melik kim kişveri ma‘mûr ola
Mâlî vâfir leşkeri mansûr ola* (891 b.)

Ger dilerse kim riyâset edesin
Müfside gerek siyâset edesin (892 b.)

Kim siyâsetle olur beglik temâm
Bî-siyâset memleket dutmaz nizâm (893 b.)

Ger siyâsetsüz olabilse vücûd
Olmayaydı şer‘de hergiz hudûd (894 b.)

Hâr olacah yerde sen gül olmagıl
Dâg uracah yerde merhem kılmağıl (895 b.)

Ahmedî, İskender’in İran’ı fethinden sonra halkın onu kabul etmesine sebep olarak hükümdarın özelliklerini sayıp, bu vesileyle lider olacak kişinin de sahip olması gereken özellikleri dile getirmektedir. Ona göre, İskender’de var olan adalet, cesaret, iffet, ilim gibi değerler onu söz sahibi yapacak, memleket de adaletle gelişecektir. Adalet ile taht sahibi olunacağını, zulüm ile dinin de zarar göreceğini belirterek, bu değerlerin bir hükümdar için önemine vurgu yapmaktadır. Şair, adalet ile devlete hükmedileceğini, zulüm ile dinin dahi yıkılacağını belirtir.

Her ne kim kılursa ‘adl ü dâd ıdı
Ger ulu ger kiçi andan şâd ıdı (1995 b.)

İffet ü ‘ilm ü şecâ‘at ‘adl ü cûd
Dâyim iş ederdi ol ‘âlî-vücûd (1996 b.)

Mâl ele gelse ‘imâretle gelür
Ger ‘imâret olsa ‘adl ile olur (1999 b.)

‘Adlsüz hergiz ‘imâret olmaya
Çün ‘imâret yoh ‘imâret olmaya (2000 b.)

‘Adldür kim beglige bünyâd olur
Her binâ bünyâd ıla âbâd olur (2001 b.)

*Zulm eder yavuz melikler adını
Zulm yihar memleket bünyâdını* (2002 b.)

*‘Adl ile mülk alınur u tâc u taht
Zulm ila dîn yihılur mülk ü baht* (2003 b.)

Şair, “Der-Sıfat-ı ‘Adl Ez-Ecnâs-ı Fezâyil” başlıklı bölümde adalet erdemini farklı bir açıdan değerlendirir. Yapılan iyiliği bilip ona göre davranmayı, halka karşı şefkatli olmayı, sözünde durmayı adil kişinin özellikleri olarak belirtir. Kısacası adalet herkese layık olduğu muameleyi yapmaktır.

*‘Âdil oldur ki eylügün hakkın bile
Bes ana lâyık mükâfâtın kıla* (3245 b.)

*Pîşe ede hüsn-i hulk u şefkati
Halka lutf ıla ola dâyim ülfeti* (3246 b.)

*Hem tevekkülde ola ‘azmi dürüst
Hem meveddet ‘akdini etmeye süst* (3247 b.)

*Hâkime insâf gerekdür yakîn
Tâ ola kâyim umûr-ı mülk ü dîn* (3248 b.)

Ahmedî, İsfendiyar’ın çocukken hatayla attığı okun, bir çocuğu öldürmesi olayını anlatır. Seneler sonra İsfendiyar’ın, Rüstem’in okuyla ölmesini bu olaya bağlar ve herkesin yaşattığını yaşayacağını da belirterek, farklı bir adalet de vurgu yapar. Zulm edenin muhakkak yaptığının karşılığını almasını adalet olarak yorumlar. Şaire göre, zalimlerin sonu kötü, zulmün sonu da vahimdir.

*Zulm etmegün budur encâmı bes
‘Adle düriş etmegil zulme heves* (5800 b.)

*Kerkes olmadugı çün bî-dâdger
‘Ömri anun yıl ıla bine erer* (5812 b.)

Olduğı-y-çün zâlim ü hûn-rîz bâz
‘Ömri olmuşdur kamu kuşlardan az (5813 b.)

Zâlim encâmı yavuz olur ‘azîm
Âhiri zulmün vahîm olur vahim (5814 b.)

Cemşîd ü Hurşîd adlı eserde ise adalet daha çok bir hükümdarın özelliğı olarak verilen, tavsiyeden çok onu süsleyen ve onun sorumluluğı olarak görülen bir değerdir. Bu konudaki beyitleri sorumluluk değeri içerisinde göreceğiz. Ancak bu eserde adaletle ilgili beyitler ise dikkat çekicidir. Ahmedî, hükümdarın sağladığı adaleti anlatırken, koyun ile kurdun aynı yerde yaşadığını ve dost olduğunu dile getirmekte, adaletin bulunduğu yerde, farklı düşüncelerin bir arada yaşayabileceğı fikrini ortaya koymaktadır.

Cihânda ol resm ile itmiş idi dâd
Ki olmuşdı memalik cennet âbâd (433 b.)

Koyına olmuş ıdı gürg dem-sâz
İdemez idi dürrâce sitem bâz (434 b.)

3.1.2. Affedici Olma

“Sözlükte ‘yok etmek, silip süpürmek; fazlalık, artık’ gibi manalara gelen afv, bir ahlâk ve hukuk terimi olarak genellikle, ‘kötülük ve haksızlık edeni, suç veya günah işleyeni bağışlama, cezalandırmaktan vazgeçme’ anlamlarında kullanılmaktadır.”¹¹⁵ Allah Teâlâ, Kur’an-ı Kerim’de Hz. Peygamber’e; “Sen af yolunu tut, iyiliğı emret!”¹¹⁶ emrini verirken de affetmenin güzelliğini vurgulamıştır.

Affetmek insanın içinde biriktirmesini, biriktirdiklerinin esiri olmasını engelleyen; insanı özgür kılan, ruhsal anlamda rahatlamaya götürecek bir erdemdir.¹¹⁷ Çeşitli araştırmalarda affetmenin kişinin toplumsal ilişkilerini düzene soktuğı, fiziksel ve psikolojik bir rahatlama sağladığı, yaşamdan zevk almasını ve kendisini kabul etmesini sağladığı görülmüştür.¹¹⁸ Affetmek insanın hayatı boyunca kendisine acı verecek

¹¹⁵ Mustafa Çağrı, “Af”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, I, 394.

¹¹⁶ Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013, Araf, 7/199, 190.

¹¹⁷ Tarhan, 160.

¹¹⁸ Hökelekli, *İnsani Değerler*, 304.

anılardan, duygulardan arınmasını sağlayacak erdemdir. İnsan, biriktirdiği öfkenin altında yorulabilir, kişiliğine zarar verecek davranışlara sebep olabilir. Bu nedenle affetmek, ruhu özgürleştirecek bir erdemdir. Affetmek, ruhu kin ve öfkenin esaretinden kurtaracaktır.

Affetme değeri *İskendernâme*'de tavsiye edilen değerler arasındadır. Özellikle “sana yapılanı misliyle karşılık verme, affedici ol” öğüdünü görmekteyiz. Eserde affetme değeri, daha çok sana yapılanı bağışla anlamında kullanılmıştır.

Aristo İskender'e verdiği öğütlerde bağışlamanın güzelliğini belirtirken, özellikle sana kötülük edene aynı şekilde cevap verme, sen iyilikle karşılık ver öğüdünü vermektedir. Kötülüğe kötülükle cevap vermek içimizde adalet hissine sebep olsa da, taş atana gül vermek daha büyük erdemdir örneğini hatırlatmakta ve Hicr suresinden bir emirle; “Sen şimdi güzel bir şekilde hoşgörü ile muamele et.”¹¹⁹ ayetini hatırlatarak yaratanın katında da güzel olanın bu olduğunu dile getirmektedir.

*'Afv etgil kimsede görsen zelev
Bir iş etme sen dahı ana bedel* (814 b.)

*Gerçi yavuza yavuzlîh 'adldür
'Afv etsen yavuz işi fazldur* (815 b.)

*Çün dedi Hak fa'sfahi's-safha'l-cemil
'Afv et kudretde kim budur sebil* (816 b.)

İskender'in şah Darâb'ı yenilgiye uğratmasından sonra şah; ülkesini teslim edeceği, üstünlüğünü kabul ettiği İskender'den, kendisini yaptıklarından dolayı affetmesini ister. Affetmek büyüklüktür vurgusunu yapar.

*Gerçi kim biz şâha etmişüz günâh
'Afv etsün lutfi-y-ıla anı şâh* (1307 b.)

*Kiçilerden ger gele cürm ü hatâ
'Afv olur ulular işi vü 'atâ* (1308 b.)

¹¹⁹Altuntaş, Şahin, Hicr,15/85, 285.

3.1.3. Aile Birliği

Aile sözlükte; “aynı evde birlikte yaşayan, en küçüğü karı kocadan, daha geniş anne, baba, çocuk, akraba ve yakınlardan meydana gelen topluluk, ev halkı”¹²⁰ anlamına gelmektedir.

“Aile, insanın doğup büyüdüğü, hayata dair ilk becerilerini ve sevgi, saygı, merhamet, paylaşma, yardımlaşma gibi değerlerini kazandığı yer; öncelikle duyuşsal ardından bilişsel ve bedensel zekâsını geliştirdiğı bir okul; yeryüzünün ilk kurumu ve nesillerin güvencesidir. Ailenin sahip olduğı bu özellikler, aileyi ve bireylerini diğerkurum ve kişilerden özel kılmaya fazlasıyla yetmektedir.”¹²¹ Bu nedenle aile kurumu ne denli sağlam ve birbirine bağılı olur ise toplumda o derece de gelişecektir.

Aile geçmişten itibaren değerli olmakla birlikte insanın kökü niteliğindedir. İnsan bu kökten beslenir, kuvvetlenir ve ona dayanarak gelişim gösterir. Bu nedenle aile olabilmek, büyüklerin değerini bilmek, sevgi bağıyla birbirine içtenlikle bağlanabilmek, yeni nesil için de önemli olmalıdır. Modern hayat tanımıyla beraber, aile kavramının önemini kaybettiğini görmekteyiz. Aile birliğı kaybolan bireylerin, bencil ve duyarsız olduğunu söyleyebileceğimiz birçok örneğe rastlamaktayız. Artık akrabaların birbirinden uzaklaştığı, sadece temel üyelerin olduğı çekirdek aile modelinin bile tehlikede olduğı günümüzde, aile olmanın değerinin anlaşılması adına bu değere önem verilmelidir.

İskendernâme’de İskender’in kadın hükümdar Kâydefe ile olan mücadelesinde anne-evlat bağı görölmektedir. Kâydefe İskender’e esir olan oğlunun derdinden ağlamakta, bir hükümdar bile olsa annelik vasfının önüne geçememektedir. Annelik, elinden giden devletini bile unutturacak kadar değerli histir. Anne oğlunun buluşmasında, oğlunun eğilip onu ayaklarından öpmesi, annesine verdiği değeri göstermektedir. Anneye hürmetin ne denli önemli olduğı da hadis iktibasıyla tekrar edilmektedir.

Dutmış ıdı yola dâyim çeşm ü gûş

Aglar ıdı kanda deyü Kanderûş (4683 b.)

¹²⁰ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2010, 25.

¹²¹ Hakan Bayırlı, *Hayat Bilgisi Dersi Bağlamında Değerler Eğitimi: Aile Birliğine Önem Verme*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya 2018, 39.

*Gördi Kaydâfe ki gelür Kanderûş
Etdi şefkatden yüregi kanı cûş* (4687 b.)

*Baş koyup öpdî ayagını anun
‘İzzeti hod böyle gerek ananun* (4689 b.)

*Anaya hürrmet eden devlet bulur
Cennet ana ayagı altında olur* (4690 b.)

İskendernâme’de ülkeleri alan, düşmanlarını öldüren, taş taş üzerinde bırakmayan İskender’in, bir annenin evladı olduğu gerçeği; annesinin önünde acizliğini dile getirdiği annesine hitaben yazdığı mektup bölümünde hissedilmektedir. İskender annesine yazdığı mektupta kendisinin öleceğini ve onunla ahirette buluşacaklarını söyleyerek, üzüntüsünü dile getirir. Ardından annesinden çocuğunu, kendisi gibi yetiştirmesini istemektedir. Kendisinin bugünlere gelmesinin annesinin eğitiminden geçtiğini de dolaylı olarak ifade etmektedir. Ahmedî’ ye göre, anne yetiştirdiği evlatla, bir ülkenin varlığını devam ettirecek kişidir.

*Zâr agrayu ediben âh-ı serd
Bir bitî yazdı anasına tolu derd* (8107 b.)

*Sabr kıl geçince bu bir iki dem
Sen dahî ol mülke urasın kâdem* (8124 b.)

*Birbirimizi biz anda bulavuz
Ol durur mülk anda bâkî olavuz* (8125 b.)

*Ger hatâ etdümse yâ ‘isyân sana
Lutf et küllini ‘afv eyle bana* (8126 b.)

*Memleket âyînini öğret ana
Şöyle kim bilürsin öğretdün bana* (8131 b.)

İskender’in ölümünde ise, annenin evladını kaybetmesinden dolayı yaşadığı derin üzüntüsü görülmektedir. Annelik duygusunun ağır bastığı bölümde, annenin ahları ve

gözyaşları dile getirilmiştir. Anne, evladını kaybetmenin zorluğunu dile getirerek, kendisinin ondan önce ölmesi gerektiğini belirtir. Bu bölümde şair, evladı ölen bir annenin yaşayacağı acının büyüklüğünü beyitlerine taşır.

Aglayup üstine anun zâr zâr
Gözlerinden dökdi hûnîn cûybâr (8180 b.)

Resmi bu-y-ıdı ki öle Rûkiyâ
Şeh Sikender anı topraga koya (8189 b.)

Cemşîd ü Hurşîd adlı eserde, aile değeri yine evlat üzerinden verilmektedir. Aşkından perişan olan Cemşîd'i gören anne-babası, olanlara dayanamaz ve onunla konuşurlar. Bu konuşmada onlar için, halkı için Cemşîd'in ne kadar değerli olduğunu söylerler. Evlatlarının aşk uğruna çektiklerini gören anne- baba, onun için çareler aramakta ve uğruna her şeyi yapmayı göze almaktadırlar.

Oguldur câna dirlik gözlere nûr
Ata ana ölür ogul olsa rencûr (754 b.)

Didi ata ki iy gözlerüme nûr
Niş 'itdün halkdan kendözini dûr (765 b.)

Sen 'itdi Hak bu iklimün penâhı
Bu halkun dahı sen ümmidgâhı (766 b.)

Sen oldun memleket gözlerine nûr
Gerekmez halkdan kim olasın dûr (767 b.)

Hümâyûn didi kim iy cân-ı mâder
Vücûdı 'ömr-i hânımân-ı mader (768 b.)

Annesi, Cemşîd'in söylemlerine karşı, 770. beyitten itibaren oğluna hitap ederek, ona verdiği emekleri hatırlatıp onu dinlemesini istemektedir. Bir annenin evladını korumak amacıyla, çaresizce söylediği sözleri görmekteyiz bu bölümde. Anne evladı için yaptıklarını sıralarken, ona olan sevgisinin büyüklüğünü de dile getirir. Şair, aile birliğini,

anne-evlat ilişkisi üzerinden verirken, *İskendernâme*’de geçen hadis iktibasını bu eserde de kullanarak anneye hürmetin önemini tekrar etmektedir.

Giceler hakkı kim bîzâr ıdum ben
Seni emzürmekde vü giryân ıdun sen (771 b.)

Südüm hakkı kim emmiş(sin) sen anı
Senünle görürem ben bu cihânı (772 b.)

Senün yüzün durur binüm bahârum
Hayâlüm mûnisüm hem gam-güsârum (777 b.)

Gehi atanun elini öperdi
Geh ana ayagina yüz sürerdi (781 b.)

Melik Cemşîd bilürdi muhakkak
Ki cennet ana ayağında olur el-hak (782 b.)

Eserde aşkının peşinden gitmek isteyen Cemşîd’in, anne-babasının rızasını almadan hiçbir şey yapmadığı görülmektedir. Onların rızasını alabilmek için yaptığı konuşmalar, anne-baba rızasının ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Cemşîd, aşkın ateşinde yanmasına rağmen, büyüklerine karşı saygısını kaybetmemekte ve onların rızasını almadan hiçbir şeye başlamamaktadır. Her ne olursa olsun, konumuna rağmen büyüklerini çiğneyip geçmeyen bir evlat profili dikkat çekmektedir.

Atamdan dilerem alam icâzet
İdem Rûm’a irişmege ‘azimet (987 b.)

Bana sini gerek hem-râh u hem-dem
Ki sende bulunur zahmuma merhem (993 b.)

Eger olur ısan sen bana hem-râh
‘Înâyetle işi bitüre Allâh (994 b.)

Bana hak'dan irişüben 'inâyet
Ki varam ol yola sag u selamet (995 b.)

Atâ idem sana ben ol kadar genc
Ki dahı görmeyesin genc için renc (996 b.)

Bu yolda ger bana yoldaş olasin
Ben ayag olam u sen baş olasin (998 b.)

Senün sözünde olam ben hemişe
İdem i 'zâz u ki cânuma pişe (999 b.)

Atandan alalum evvel icazet
Bes andan idelüm Rûm'a 'azimet (1027 b.)

Melik Cemşîd ol razı itdi meşhûr
Diledi vire Fagfûr ana destur (1054 b.)

Nedür tâc u nigini terk itmek
Koyup ana-y ile atayı gitmek (1064 b.)

Ata Fagfûr ola ana Hümâyûn
Koyup gitmek oları ola mı meymûn (1065 b.)

Du'â-y-ı hayr ıla ol bana reh-ber
Beni 'ayb itmegil zinhâr i mader (1186 b.)

Hümâyûn aglayu didi ki zinhâr
Benüm cânımsın itme gendüni âzâr (1188 b.)

Yakın sensin benüm cân u cihânum
Sana iren renc ile irer rence cânım (1189 b.)

Atayı anayı eyleyesin terk

Meger ney bigi atdun gurbete berg (2904 b.)

Seni göndüreyim ben atana var

Revâ degül k'ata ana ola zâr (2979 b.)

İlendürmek anayı şûm olur

Ana gönlin koyan mezmûm olur (4513 b.)

3.1.4. Alçakgönüllülük

Sözlükte; “alçak gönüllülük, kibirli olmama, gösterişsiz olma”¹²² anlamına gelen tevazu: “Kibrin karşıtı olup kişinin başkalarını aşağılayıcı duygu ve davranışlardan kendini arındırmasını ifade eder. Türkçe’ de alçakgönüllülük sözüyle karşılanmaktadır.”¹²³ Bir anlamda da “öne çıkmaktan sakınmak ve geri planda durmaktır.”¹²⁴ Kibir ve gururdan uzak, sahip olduklarına rağmen, kendini yüce varlık karşısında aciz hissederek, insanlara sevgi ve merhamet duygularıyla yaklaşmaktır.

“Kendi üzerinde düşünen ve kendini bilen insan alçakgönüllüdür. Her zaman kendimizden daha güçlü ve daha büyük sonsuz bir hakikat ya da tam ve mükemmel olan Allah’ın varlığını bize hatırlatan nice olaylar yaşarız. Kendimizden daha büyük bir şeyin varlığını tanırken kendimizi uygun şekilde tanımak, dolayısıyla kibir ve gururdan uzak durmak, ruh için büyük bir güçtür. Kendini tanımanın sonuçta kendini kabullenme ile ve kendiyle yetinme ile sonuçlanması için alçak gönüllü olmaya gerek vardır.”¹²⁵ Bu nedenle tevazuyu yanlış anlamamak gerekir. Kişinin kendisini karşısında aciz hissettiği varlık yaratıcıdır. Alçakgönüllü olmak bir insanın aşağılık hissiyle davranışlarda bulunmasına sebep olan bir değer değildir. Varlığının, sahip olduklarının, imkânlarının farkında olan insanın, her şeyin bir gün biteceğini bilerek bunların esiri olmadan, kendini bunlarla var etmemeye çalışması, elindekilerin gerçek sahibini bilmesi anlamına gelmektedir.

¹²² Ayverdi, 1249.

¹²³ Mustafa Çağrıcı, “Tevazu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2011, XL, 583.

¹²⁴ Adi, 32.

¹²⁵ Hayati Hökelekli, *Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, 117.

Ahmedî, *İskendernâme* adlı eserinde bu değeri, bazen tevazu kavramıyla verirken, çoğunlukla da bu kavramın zıddı olan kibir ve gurur üzerinden anlatmıştır. Özellikle kibir duygusunun üzerinde çokça durmuştur. Biz bu bölümde sadece tevazu kavramının geçtiği beyitlere yer vererek, kibir duygusunu ayrı bir başlık olarak vereceğiz.

Şair, alçak gönüllü olmayı kibir üzerinden vererek, alçak gönüllü kişide kibir duygusunun olmayacağını vurgulamaktadır. *İskendernâme*'de kibir duygusunun insanı ne hale getirdiğini anlatırken, tevazu ile insanın âlemi kendisine boyun eğdirdiğini de belirtir. Özellikle kibri nedeniyle huzurdan kovulan şeytanın hikâyesini anlatarak, insanın başına gelecek olanın da bu olduğunu söyler ve “Kul tevazu edince Allah Teâlâ onu yedi kat göklere kadar yükseltir.”¹²⁶ hadisini hatırlatırcasına, Allah'ın tevazu sahibi kişiyi mükâfatlandıracağını dile getirir.

*Diler isen bahtunı ki ola bülend
Devlet garra olup olma hod pesend (778 b.)*

*Kibri terk edüp tevâzu 'pîşe et
Nâ tüvânlıhtan müdâm endişe et (779 b.)*

*Kibr nedür hûy-ı iblis-i la 'în
Terk kıl anı ki olasın ehl-i din (780 b.)*

*Kibr ehli sürülüp dergâhdan
Dûr olur şeytân bigi Allah'dan (781 b.)*

*Kıl tevâzu 'kim tevâzu 'la âdemî
Etdi kendüye müsahhar 'âlemi (782 b.)*

*Kişi kim alçahlığ ede ol Ganî
Kendü lutfi-y-ıla kaldurır anı (783 b.)*

¹²⁶ İmam Gazâlî, *İhyâu 'Ulûmi'd-din Tercümesi* (ter. Ahmed Serdaroğlu), Bedir Yayınevi, İstanbul 1985, III, 732.

Sokrat nasihatlerinde tevazu konusunda öğüt verirken, insanı başka bir açıdan da uyarmakta ve fazla tevazuunun da doğru olmadığını belirtmektedir. Fazla tevazuunun insana zarar vereceğini vurgulamaktadır.

*Kıl tevâzu ‘ lîkin etme ol kadar
Ki ere andan heybete nâ-geh zarar (907 b.)*

Kibrin kötülüğünün zikredildiği bölümlerde, şeytanın kibrinden dolayı Allah’ın huzurundan kovulduğu hatırlatılarak, alçak gönüllü olmak gerektiği öğüdü verilir.

*Âdemîsen kıl tevâzu ‘ ihtiyâr
Kibr kandan hâklik kandan i yâr (2972 b.)*

*Dilesen ‘ayyûka kim yol bulasın
Şöyle kim şebnem fütâde olasın (2973 b.)*

Tevazu ile ezikliği ayırt etmek gerekliliği, *İskendernâme*’de dolaylı olarak dile getirilir. Tevazu kişinin bilinçli olarak varlıklarından sıyrılarak, kendini karşısındakinin değerinde görmesi iken, eziklik varlığının farkında olmayan insanın girdiği ruh halidir. Tevazu insanı gurur ve kibir çizgisinden uzaklaştıracak bir erdemdir. Bu nedenle şair, tevazu sahibi olmayan insanın, kibriyle tanınan şeytandan daha kötü olduğunu belirtir.

*Ger dilerse ki ola sana baht yâr
Kıl tevâzu ‘la tahammül ihtiyâr (3224 b.)*

*Bî-tahammül kişi olur bî-hüner
Bî-tevâzu ‘ kişi şeytândan beter (3225 b.)*

*Hâkden düzdi seni Yezdân-ı Pâk
Bes fütâde olmah gerek eyle ki hâk (4030 b.)*

*Hâkdensin tîz ü ser-keş olmagıl
Dîvveş hem-tab ‘-ı âteş olmagıl (4031 b.)*

*Baş çeküp çün âteş oldu hevlânâk
Düşdi ayaga tevâzu ‘ ede hâk (4032 b.)*

Kibir ve gururdan sıkça söz eden Ahmedî, bu bölümlerin sonunda muhakkak alçak gönüllülük tavsiyesinde bulunmaktadır. Şair, tevazu ile cennete ulaşılacağını belirtirken, kibrin Allah’a yakın olanlarda olmaması gerektiğini sık sık tekrar eder.

Hakka ermeklige miskînlik gerek
Sanmagıl kim kibr ü hod-bînlik gerek (4050 b.)

‘Ucb eder ‘âbidi ehl-i cahîm
Meskenetle olur yeri rindün na‘îm (4051 b.)

Hâkden olan kişi miskîn gerek
Hâki olana ne kibr ü kîn gerek (4312 b.)

Hâk işi üftâdelih durur yakîn
Pes işün üftâdelih gerek hemîn (4314 b.)

Hâk bigi ger fütâde olasin
Rahmet âsârından ihyâ bulasin (4315 b.)

Meskenetle çün tevâzu‘ kıldı hâk
Lâ cerem Hakdan hilâfet buldı hâk (4318 b.)

Kendüyi çünkim fütâde kıldı ol
Encüm ü eflâke kible oldı ol (4319 b.)

3.1.5. Birlik – Beraberlik

Birlik sözlükte, “birlikte olma durumu, beraberlik, iştirak”¹²⁷; “tek, bir olma durumu”¹²⁸ anlamındadır. Beraberlik ise “beraber olma durumu, birlik, birliktelik; bir arada yan yana bulunma, aynı seviyede ve eşit olma”¹²⁹ anlamındadır.

Birlik ve beraberlik; insanları aynı idealler etrafında toplayan, ne kadar farklı düşüncelere sahip olursa da aynı hedef uğruna birlikte hareket etmeyi sağlayan bir

¹²⁷ Ayverdi, 155.

¹²⁸ TDK, I, 312.

¹²⁹ Ayverdi, 135.

değerdir. Geçmişten günümüze kadar devletlerin varlığını devam ettirmesini ve olumsuz bir anda dayanışmayı sağlayan şey birlik ve beraberlik duygusudur. Bu duygu insanların kültürleri ve inançlarından bağımsız olarak insanları bir araya getirecek güçtür. Bir saldırı anında ülkeyi savunmak, afetlerde yardım yapabilmek, bir başarıya birlikte sevinebilmek, bir üzüntüyü paylaşabilmek birlik ve beraberlikten geçer. Birlik ve beraberlik toplumun bir arada yaşayabilmesini, birbirine saygı duymasını sağlayan ve ülkeyi dış etkenlere karşı güçlü kılan bir değerdir. Birlik ve beraberlik bir ülkenin belki de en önemli silahıdır. Bu nedenle değerler eğitimi içerisinde de bu kavram kendine yer bulmuştur.

Ahmedî, *İskendernâme*'de birlik ve beraberliği savaş meydanında ortaya koymakta, birlik ve beraberlik sayesinde düşmana karşı zafer kazanıldığını belirtmektedir.

İskender askerlerini yüreklendirme konuşması yaparken onların gözlerinde kendine olan bağlılığı gördüğünde, birliğin olduğu yerde güzelliğin olacağını; nifakın olduğu yerde de işlerin bozulacağını söyleyerek birlik duygusunun önemine dikkat çeker. Birlik ve beraberlik duygusuyla yapılan işlerin başarılı olacağını belirtir.

Kamu etmişdür anunla ittifâk

Yoh durur gönlinde kimsenün nifâk (1206 b.)

Hoş dil olıban didi iki kişi

Yeg dil olup çün dutalar bir işi (1207 b.)

Bozılur işler neredde olsa nifâk

Kamu iş biter çün ola ittifâk (1209 b.)

Şah kendi yerine vezirini görevlendirip, saraydan ayrıldığı bölümde, askerlerine birlik olmalarını tavsiye etmektedir. “Birlik olan yerde dirlik olur” diyerek birlik ve beraberliğin önemini vurgulamaktadır.

Beni görince edün birlik tamam

İkilik etmen kim iş olmaya hâm (4678 b.)

Birlik eylen kim ikilik dîn degül

İkiligi terk edün ki âyin degül (4679 b.)

Dirlik anda iste kim birlik ola
İkilik olduhda ne dirlik ola (4680 b.)

3.1.6. Cesaret

Cesaret sözlükte: “İnsana tehlikeli veya zor bir işe girişme kuvvetini veren duygu, yüreklilik, babayiğitlik, korkusuzluk, cesurluk, şecaat; davranışlarında dilediği gibi ve atakça hareket etmeyi göze aldırان atılğanlık, cüret”¹³⁰ anlamına gelmektedir.

Bir toplumda, herhangi bir yerde kendisine veya bir başkasına yapılan haksızlığa karşı çıkabilmek için, belki ölümü değil ama elindekileri kaybetmeyi göze alacak kadar cesur olmak gerekmektedir. Bu nedenle hayata karşı duruşumuzda bu değere ihtiyacımız vardır. İnsanın karşısına çıkabilecek engellere karşı ayakta durabilmesi, bunlarla mücadele edebilmesi için gerekli olan cesaret duygusu sosyal hayatta olması gereken değerler arasındadır. Bugün savaş meydanındaki cesaret söz konusu olmasa da, hayatın içindeki duruşumuzda, tepkilerimizde, inançlarımızı ifade etmede cesaret erdeminden söz edilebilir. Cesaret sadece ölmeyi göze almak değil, her türlü zorlukta ayakta kalmak, düşüncelerinden ödün vermemek olarak da ifade edilebilir.

Her insan kendi hayatının savaşçısıdır. İnsan karşısına çıkan her türlü olumsuz durumda, cesaret duygusuyla mücadele etmelidir. Bu nedenle cesaret, her bireyin içinde olmalı ve hayata atılmada, sorunlara karşı çözüm aramada insanın elindeki güç olmalıdır.

Cesaret kavramı edebiyatta savaş meydanlarında veya bir aşığın sevdiğine ulaşma çabası içerisinde görülmektedir. Ahmedî de cesareti kahramanlarının eline bir silah olarak vermiş ve onları ölümü bile göze alacak şekilde gözü pek birer kahraman haline getirmiştir. Tarihte iz bırakmanın cesareten geçtiğini söyleyen şair; korkaklığı, kaçmayı ölümden daha kötü görmektedir. İncelediğimiz her iki eserde de cesurca ölmek, adını tarihe yazdırmak olarak görülürken, kaçmak acizlik olarak görülmektedir.

İskendernâme’nin bir siyasetnâme örneği olması nedeniyle cesaret belki de en önemli değerlerden biri olarak beyitlerde göze çarpmaktadır. Hükümdarların birbirleriyle olan münasebetlerinde cesaret duygusunun ön plana çıktığı görülmektedir. Cesaret ölmeyi göze almaktır ve bir hükümdarın asırlar boyu hatırlanmasının sebebidir. Eserde

¹³⁰ Ayverdi, 192.

korkak ve zayıf biri olarak anılıp bin defa ölmektense, savaş meydanında kahramanca ölmek olarak tanımlanan cesaret, *İskendernâme*'nin temel değerlerinden biridir.

Darâ, Kayser'e karşı zafer hırsı ile ordu hazırlar ve bütün dünyaya gücünü gösterir. Kayser ise yenileceğini, bu güçlü ordu karşısında şanslı olmadığını bilse de bir hükümdara yakışacak cesaretle, adını korumak amacıyla bu savaşta ülkesini savunacağını söyler. Ülkesini savunamayan, sadece tahta oturmakla övünen bir hükümdar olmadığını, böyle olmaktansa ölmeyi tercih ettiğini belirterek cesaretini ortaya koymaktadır. Kayser'e göre, bu dünyada kalıcı olmak, ismini tarihe yazdırmak ancak cesurlara yakışacaktır.

Gerçi Kayser bilür idi ki ol sipâh
Edesi durur anun mülkin tebâh (377 b.)

Lîk sahladı hamîyyetle adını
Urdu hasm ıla savaş bünyâdını (378 b.)

Kişî kim ol eyü ad ıla ola
Yeg ki yavuz ad ıla diri ola (379 b.)

Tâc ıssına ki ola bî-nâm u neng
Tahtdan yeg tahta-yı tâbût-ı teng (380 b.)

Bî-hamîyyetlerden erlik gelmeye
Bî-hamîyyetlikle dirlik olmaya (381 b.)

Bî-hamîyyet kişî server olımaz
Her ki cân u baş sever ser olımaz (382 b.)

Ur bu cân terkini kim baş olasın
Yüreğine düşmenün baş olasın (383 b.)

Kim cihân içinde kala yâdigâr
Anı târîh ede andan rûzigâr (385 b.)

*Çün ecelden kimseye yohdur güzer
Er gerek ki ölmekden etmeye hazer (386 b.)*

İskender ordusunu cesaretlendirirken, askerlerin onun için söyledikleri bir liderde olması gereken özellikleri de ortaya koymaktadır. Askerler, Darâ için yaşlı, aciz, kötü düşünceli ve tedbirsiz gibi özellikleri sıralarken, İskender'in yürekli bir aslan ve yiğit bir savaşçı olduğunu dile getirmektedirler. Şaire göre, bir ordunun başında cesur biri olursa askerleri de aslana dönüşecektir. Şair, halkın da itaat etmesi için yürekli bir hükümdara ihtiyacı olduğunu vurgularken, cesaret kavramını savaş üzerinden anlatmaya devam etmektedir.

*Bundan öndin kim bize Dârâ-yı şâh
Yürüyiben olmuş ıdı kîne-hâh (1188 b.)*

*Pâdişâhumuz bizüm bir pîr idi
'Âciz ü bed-rây u bî-tedbîr idi (1189 b.)*

*Leşkerün sâlârı çün ola dilîr
Nökeri gürbeyse olur nerre-şîr (1190 b.)*

*Şimdi kim sultânumuzdur nev-cüvân
Hem dil-âver şîr ü hem nev-pehlevân (1192 b.)*

*Ne gerek çünkim dil-âver ola şâh
Hasmdan tâc almag u hem tahtgâh (1194 b.)*

Ahmedî, bir işte önde giden olmak istiyorsan, bu uğurda kendini feda edecek kadar cesur olmalısın öğüdünü bu savaş üzerinden verirken; örneklendirmelerinde ise gülü kullanarak, dikenleriyle çiçekler ülkesini kazandığını hatırlatmaktadır.

*Ol kişi kim olayım der halka baş
Ortaya komah gerekdür cân u baş (1195 b.)*

*Ol kişiye kim dil-âver olmaya
Memleket hergiz müsahhar olmaya (1196 b.)*

*Gül dikenden tîg almazsa eline
Olımaz sultân reyâhîn eline (1199 b.)*

Ahmedî, hükümdarı tarif ederken onun cenkten kaçmayacak, ölümden korkmayacak kadar cesur ve kararlı olması gerektiğini belirtir. Bir hükümdarın düşmana boyun eğmesindense, ölmeyi tercih etmesini cesaret olarak görmektedir.

*Şeh mi ki işi rezmd e ola girîz
Hasm ıla etmeye ölince sitiz (2159 b.)*

*Zahmdan korhıbanun yüz döndere
Yâ varıban düşmene baş indüre (2160 b.)*

*Düşmene inen baş yeg ol kim kesile
Yâ oda yana vü yâhod asıla (2161 b.)*

*Kesilen başun ölümi bir olur
Düşmene inen her nefes bin kez olur (2162 b.)*

Hükümdarın özelliklerini sayarken de cesarete tekrar değinerek eğer bu dünyada baş olmak istiyorsan, cesur olmalısın öğüdünü yineleyip, aslında her şeyde cesur olmak gerektiğini hatırlatır.

*Mülk isdeyen gerek ser-bâz ola
Mâl u cân kadri katında az ola (2941 b.)*

*Baş kayuran uramaz başına tâc
Cân seven kişi dutamaz taht-ı ‘âc (2942 b.)*

*Baş hatâsınsuz bulunmaz tâc-ı zer
Kim ulu işlerde çoh olur hatar (2943 b.)*

Şair, sebat kavramını da cesaretle birlikte anarak, kararlılığın cesaretin içinde olduğu özellikle belirtir. Dinini, vatanını korumakta yürekli olmayan kişinin, ölmese de ölüden beter olduğunu dile getirerek, cesaretin önemine dikkat çeker.

*Ol dem olasın şecâ'atde dürüst
Kim sebâtun olmaya her işde süst* (3219 b.)

*Varsa 'aklun yel bigi olma bî-sebât
Pâyidâr ol tag bigi isdersen necat* (3220 b.)

*Bâd çünkim bî-sebât olup eser
Herze-rev oldu adı vü hâk-ser* (3221 b.)

*Taglar olduğu-y-içün sâbit kadem
Buldılar evtâd-ı 'âlemle 'âlem* (3222 b.)

*Her kişide kim hamîyyet olmaya
Kemdür ölüden egerçi ölmeye* (3227 b.)

Cemşîd ü Hurşîd adlı eserde cesaret aşığının en önemli özelliklerinden biridir. Âşık sevdiğine kavuşmak için cesur olmak zorundadır. Cemşîd aşkı uğruna her şeyi göze alacak ve bilinmez bir yolculuğa çıkacaktır. Bu yolda girdiği maceralarda, cesareti onun galip gelmesini sağlayacaktır. Adını duyurmanın yolu, aşkı uğruna yolundan dönmemektir. Sebat kavramı da gizli de olsa yine aşığının cesareti içinde kendine yer bulmuştur: Ne olursa olsun sevdiğine kavuşmak için yolundan dönmeyecek ve kararlı olacaktır.

Eserde, korkak olarak yaşamaktansa, mücadele ettiği şey uğruna cesurca ölmek tercih edilmektedir. Sultanların da özelliği olan cesaretin önemli olduğu dile getirilirken, geri çekilmek, olana razı olmak, acizlerin kanaat ettiği bir durum olarak ifade edilmektedir.

*Degül lâyık ki buradan dönevüz
Eyü adumuzu yavuz idevüz* (1467 b.)

*Diyeler olduğuyçün yolda bir mâr
Yolundan girü döndi işbu bi 'âr* (1468 b.)

*Melik oldur kim ola ol behâdur
Behâdur olmayan er kem-behâdur* (1479 b.)

Er ol kim erlig ile iş bitüre
Yahod eyü ad ile baş yitüre (1534 b.)

Eyü ad ıla gitmeklik cihândan
Yig olur 'ömr ü mülk-i câvidândan (1538 b.)

Düriş kim kalmasun senden yavuz ad
K'idder kamu murâdundan seni yâd (1539 b.)

Selâtin pişesi olur şecâ'at
Deni vü süflinün işi kana'at (1541 b.)

Kanâ'at 'aczdendür olma 'âciz
Ki 'âciz iremez maksûda hergiz (1542 b.)

3.1.7. Cömertlik

Cömertlik sözlükte, “cömert olma durumu, eli açıklık, sahavet, semahat; verimlilik”¹³¹ anlamına gelmektedir. “Cömertlik kavramı İslâm ahlâkı literatüründe genellikle sehâ, sehâvet ve cûd terimleriyle ifade edilir.”¹³²

Sehâvet: “Nefse, malı bezl, infâk ve harcamakta kolaylık olmasıdır. Lâyık ve gerekli olanı miktarı münasip olan yere sarf etmekte nefsin zahmet çekmemesi sehâvetdir.”¹³³ “Herhangi bir şey istemeden ve hak iddiasında bulunmadan malı bahşetmektir.”¹³⁴ Sehâvet kelimesiyle karşımıza çıkan cömertlik, insanın nefsinin önüne geçebilmesi, bencillikten kurtulması ve bu yolla elindekini paylaşabilmesidir. Bu anlamda cömertlik insanın nefsinden kurtulmasını ve bencillikten sıyrılmasını da sağlayacaktır. Gazâlî, “Sehâvet, peygamberlerin ahlâkı ve kurtuluşun ana yollarından biridir”¹³⁵ derken cömertliğin önemine vurgu yapmaktadır.

¹³¹ Ayverdi, 202.

¹³² Mustafa Çağrı, “Cömertlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, VIII, 72.

¹³³ Kınalızâde, 108.

¹³⁴ Adı, 34.

¹³⁵ Gazâlî, III, 540.

Toplumda cömertlik, insanlar arası ilişkileri düzenleyen, samimiyeti artıran değerlerden biridir. Farkında olmadan kişiler arasında kalp bağı kurarak, insanların birbirine bakışını değiştiren bir duygudur.¹³⁶ İnsan sadece malını değil, bilgisini, sevgisini paylaşmada dahi cömert olabilmelidir. Karşındakiyle maddi veya manevi bir şeyi paylaşabilmek, aradaki bağları kuvvetlendirecektir.

Cömertlik kavramı da aslında birçok değer gibi, bir denge halidir. Ne çok, ne de az arasında, gönülden yapılan paylaşımlardır. Bu denge şaştığında cömertliğin zıddı olan cimrilik karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle bazen cömertliği daha iyi anlatabilmenin yolu cimrilik kavramından geçmektedir.

Hayatın içinde olan cömertlik Ahmedî'nin beyitlerinde de kendine yer bulmuştur. Cömertliği "sehâ" kavramıyla *İskendernâme*'nin beyitlerine işleyen şair, hükümdarın özellikleri arasında cömertliğin olması gerektiğini söylemektedir. Cömertliği tavsiye eden şair, cömertliğin mutluluk sebebi olduğunu ve hükümdarın hâkimiyetini sağlamlaştırdığını dile getirir. Öldükten sonra lazım olmayan malın, sağken cömertçe dağıtılması fikrinde olan Ahmedî, hemen hemen birçok bölümde ye-yedir, dağıt, paylaş tavsiyeleriyle cömertliğe vurgu yapmaktadır.

İskendernâme'de Eflatun, cömertliği âdet edinenin saadet ehlinde olacağını şöyle söylemektedir:

Ger sehâyı hûy 'âdet kılasın
Bî-gümân ehl-i sa 'âdet olasın (737 b.)

Ahmedî, İskender'i anlatırken değerler üzerinden nasihatlerine devam edip, hükümdarın cömert olması gerektiğini söyleyip, cömert olmayan birinin hiçbir değeri olmadığını ifade etmektedir. Cömertliğin olmadığı yerde, bu değer "simurg" gibi efsaneden ibaret olacaktır. "Mal sahibi olup cömert olana ne mutlu, diğer taraftan malını biriktirip saklayanın vay haline..." derken Müslümanın fakir olmaması, mal, mülk sahibi olması gerektiğini, ancak onu paylaşamayacaksa malının olmamasının daha iyi olduğu gerçeğini vurgular:

Pâdişeh kim Hâlikundur sâyesi
Ne durur dâd u dihiş ser-mâyesi (2115 b.)

¹³⁶ Tarhan, 171.

Kankı gevher ki anda yoh durur kerem

'Akl mi 'yârında degmez bir direm (2116 b.)

Halka kalbi bigi düşmendür kerem

Halk içinde ana gıdâ nedür görem (2117 b.)

Bu kerem Sîmurg olmuşdur meger

Kim vefâ bigi yog andan bir eser (2118 b.)

Çün yeyip yedürmeye ehl-i ni 'am

Himmet ü rütbetde yeg andan ne 'am (2121 b.)

Çünkü ele gire genç ü zer ü sîm

Devlet anun ki adını ede kerîm (2122 b.)

Ola bed-baht ol ki dünyâlık bula

Anı sahlayup adın nâ-kes kıla (2123 b.)

Gerçi derler mâl u zer çoh olsa yeg

Kişi nâ-kes olıcah yoh olsa yeg (2124 b.)

Şair eser boyunca dünya hayatının geçiciliğini anlatırken, dünya malını cömertçe dağıtmayı da tavsiye etmektedir. Hükümdarın malını halkıyla cömertçe paylaşması gerektiği öğüdünü sıkça vererek, cömertliği iyi bir hükümdarın özelliği olarak belirtmektedir. Cömertliği paylaşma değeri içerisine alan beyitlerin fazlalığı nedeniyle bu beyitleri paylaşma değeri altında inceleyeceğiz.

Hayra sarf et mâlı ki olasın kerîm

Gizleme anı ki adun olmaya le'îm (3999 b.)

Cemşîd ü Hurşîd adlı eserde, cömertlik kavramı doğrudan değil de zıddıyla yer bulmaktadır. Cimri birinin dünyada kötü anılacağı belirtilerek, cömert olma tavsiyesi verilmektedir.

*Bahil olan olur peyveste bed-nâm
Cihânda bulamaz ol bir nefes kâm (2187 b.)*

3.1.8. Çalışmak

“Çalışkan olma durumu”¹³⁷ anlamına gelen çalışkanlık, bir hedef uğruna elinden gelen bütün çabayı göstermek, çabalamak, tembel olmamak anlamına gelir. İslam dini çalışmayı, emek vermeyi, alın teri dökmeyi önemser. Kur’an-ı Kerim’de Allah Teâlâ: “İnsan için ancak çalıştığı vardır.”¹³⁸ ayetiyle insanoğluna çalışması gerektiğini, bunun bir zorunluluk olduğunu belirtmiştir. Güneş ışığının aydınlattığı zaman diliminin varlığının sebebini de “Gündüzü de geçimi temin zamanı kıldık.”¹³⁹ ayetiyle ortaya koymaktadır. Ahmedî, çalışmadan hiçbir emele ulaşılmayacağı gerçeğini, bütün ömrünü savaşıarak geçiren İskender örneği üzerinden verirken, çalışmanın sonunun olmadığını da ortaya koymaktadır.

Ahmedî çalışma değerini “cehd” kavramıyla beyitlerine işlemiştir. Ahmedî’ye göre kalıcı olmanın yolu çalışmaktan geçmektedir. Çalışarak devlet sağlam ve devamlı olacak ve Allah’ da bu çalışmasından dolayı kulundan razı gelecektir.

*Cehd et bahtı dilersen pâydâr
Kim işünden râzı ola Kirdigâr (727 b.)*

Bukrat’ın öğütlerinde çalışma değeri verilirken insanın rahata alışmaması gerektiği, zahmet olmadan rahmet olmayacağı gerçeği verilir. Eğer hazine istiyorsan çalışmak zorundasın fikri beyitlerde yer almaktadır.

*Nefs-i râhatdan ten âsân eyleme
Degme zahmetden hirâsân eyleme (858 b.)*

*Genc bulunmaz meger anda ki renc
Renc çeke her kime gerek ise genç (859b.)*

¹³⁷ Ayverdi, 209.

¹³⁸ Altuntaş, Şahin, Necm, 53/39, 588.

¹³⁹ Altuntaş, Şahin, Nebe, 78/11, 665.

İskender'in methini duyan Gülşah onu görmek için her türlü yolu deneyecek ve sonunda başaracaktır. Şair bu olay üzerinden hayata dair bir öğütte bulunarak çalışarak her işin olacağını dile getirir. Taştan gül biterken, boş oturanın taştan beter olduğunu da ifade eder.

İşbu mevsümde ki taşdan gül biter
Huşk oturan kişidir taşdan biter (1136 b.)

Cidd ü cehd ile olur hâsıl her iş
İster isen cidd ü cehd ile düriş (1433 b.)

3.1.9. Dini Değerler

Değerler eğitimi içindeki kavramlar İslam dininin içinde var olan kurallardır. Değerler eğitimi kavramı yabancı kaynaklı olduğu için, toplumun dikkat ettiği dini değerleri içermemektedir. Ancak sınıflandırmalarda gördük ki İslami bir sınıflandırma da mevcut. Bu sınıflandırma da geçen değerler dini eğitim çerçevesinde de önemli yer edinmektedir.

İskendername'nin sosyal bir boyutu olmakla beraber, eserde birçok İslami değere de değinilmiştir. Bu bölümde eserde geçen dini değerlere yer vereceğiz.

3.1.9.1. Cihad

“Arapça’ da ‘güç ve gayret sarf etmek, bir işi başarmak için elinden gelen bütün imkânları kullanmak’ manasındaki cehd kökünden türeyen cihad, İslâmî literatürde: ‘Dinî emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslâm’ı tebliğ, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek’ şeklindeki genel ve kapsamlı anlamı yanında fıkıh terimi olarak daha çok Müslüman olmayanlarla savaş”¹⁴⁰ anlamlarına gelir.

“Cihad manevî düşünceden maddi eyleme, nefis ve şeytanın vesveselerine üstünlük sağlamaktan görünen açık düşmanlara karşı mücadele etmeye kadar her çeşit kötülüğü

¹⁴⁰ Ahmet Özel, “Cihad” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, VII, 527.

geri püskürtmeyi ifade eden bir kavramdır.”¹⁴¹ İnsanın nefsiyle olan mücadelesi de bazen bir orduyla karşı karşıya kalmak kadar zorlu olacağından, buna cihad demek de yanlış olmayacaktır. Ancak İslam’ı yaymak veya korumak amacıyla mücadele etmek, cihad kavramının en bilinen anlamıdır.

İskendernâme’de cihad kavramı din uğruna savaşmak anlamında kullanılmakta ve Allah yolunda can verenin Allah’a yakın olacağı belirtilmektedir. Canını sevgili uğruna verenin, ahirette daha güzel bir can sahibi olacağı şöyle ifade edilmektedir:

*Hak yolına baş koya İslâm için
Ura cân terkini neng ü nâm için* (6346 b.)

*Hazretinde Hâlıkun kurb ol bula
Ki işi Hak yolında cân vermek ola* (6347 b.)

*İnne fî mevtî hayâtî deye bes
Kıla Hak yolında ölmegi heves* (6348 b.)

*Câhidû fî ‘llâhi ma ‘nîsini yâd
Edibenün öldüğine ola şâd* (6349 b.)

*Usanup cândan heves ede memat
Gözine zindan görine bu hayat* (6350 b.)

*Her ki fâni dirlüğün terkin kıla
Hak yolunda câvidân bâk’i kala* (6351 b.)

*Her ki cânın vere cânân yolına
Ana andan dahı yeg cân bulına* (6352 b.)

*Zî sa ‘adetlû vü zi devletlû can
Ki edeler Hak yolına anı revân* (7282 b.)

¹⁴¹Alimcan Buğda, “İslam Hukuk Literatüründe Savaş Kavramları ve Cihad”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (37), 2021, 196.

3.1.9.2. Dua

“Dua kelimesi, ‘çağırma, seslenmek, istemek; yardım talep etmek’ manasındaki da’vet ve da’vâ kelimeleri gibi masdar olup ‘küçükten büyüğe, aşağıdan yukarıya vâki olan talep ve niyaz’ anlamında isim olarak da kullanılır.”¹⁴² Dua, “Allah Teâlâ’dan hayırlı bir istekte bulunmak ve bir ihsan, ümit beslemek demektir.”¹⁴³ Dua insanın halini Allah’a açması, acizliğini kabul etmesi, tevekkül edip Allah’a sığınmasıdır. Dua kulun Rabbiyle konuşması, sırrını paylaşmasıdır. “Duanız olmasa, Rabbim size ne diye değer versin.”¹⁴⁴ ayetince insanı değerli kılan bir ibadettir. İnsanı rahatlatan, yalnızlığından kurtaran, sabretmesini sağlayan bir boyutu olan dua, farkına varılmayan bir ibadettir. Sınırı, sonu olmayan güçlü bir duygu halidir.

İskendernâme’de Ahmedî az ama öz beyitlerle duaya değinmiştir. Eserde, alınan duanın, hazineden bile değerli olduğu dile getirilir. Bu dünyada dua kazanılırsa ahirette o duaların kişiye yardım edeceği belirtilir. Duaya başka bir anlam vererek başkasının yaptığı duaları övgü olarak adlandırır. İnsanın da bu övgüye ihtiyacı olduğunu söyler ve O’na dua edenin elinin boş dönmeyeceğini de dile getiren şair dua etmeyi de tavsiye eder:

Hâlıkdan niyâzun bir nefes

Kim bulasın her murâda dest-res (2188 b.)

Et nedersen kullığından kalmagıl

Kul ısan kullığı terkin kılmağıl (2189 b.)

İsder isen andan isdegil meded

Ki ede korhundan imin seni Samed (4239 b.)

Ulu kiçi kılalar sana du ‘â

Bay u yohsul edeler sana senâ (7721 b.)

Ger senâ-y-ıla du ‘â kesb edesin

Zâd ola sana çü bundan gidesin (7722 b.)

¹⁴² Osman Cilacı, “Dua”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, IX, 529.

¹⁴³ Yağlıkçızâde Ahmet Rıfat, *Ahlâk Sözlüğü/Tasvîr-i Ahlâk*, (Haz. Hüseyin Algül), Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2021, 56.

¹⁴⁴ Altuntaş, Şahin, Furkan, 25/77, 401.

Yeg durur bin genc ü zerden bir du ‘â
Yeg durur yüz bin güherden bir senâ (7723 b.)

Her kişiye kim du ‘â hem râh ola
Kanda varsa destgîri Allâh ola (7724 b.)

Her kişi ki ana nasîb ola senâ
Bir bekâ bula ki ana ermez fena (7725 b.)

Gör ne nesnedür senâ ki ol Hayy ü Rab
Kullarından anı kılmışdur taleb (7726 b.)

Mâlî harc et ki edeler sana du ‘â
Genci sarf et ki edeler sana senâ (7727 b.)

Hak elindedür her işün çaresi
Bes kamu işde ana yalvarası (8031 b.)

Her ki anı deye nevmîd olmaya
Her ki ana yalvara zâyî ‘ kalmaya (8032 b.)

3.1.9.3. İhlâs

“Sözlükte ‘arınmak, saflaşmak, kurtulmak’ manasındaki hulûs/halâs kökünden türetilmiş olup ‘bir şeyi, içine karışmış ve değerini düşürmüş olan başka şeylerden temizleyip arındırmak, saflaştırmak’ anlamına gelen ihlâs kelimesi, terim olarak ‘ibadet ve iyilikleri riyadan ve çıkar kaygılarından arındırıp sadece Allah için yapmak’ demektir.”¹⁴⁵ “Kalbin kinden, garazdan, eğrilikten ve zandan arınmış olmasıdır.”¹⁴⁶ İhlas samimiyetle, niyetinde sadece yaratanın olması demektir. Kalbin Allah dışındaki her şeyden arınmış olması, yapılan ibadetlerin amacının sadece Allah olması anlamındadır.

¹⁴⁵ Süleyman Ateş, “İhlas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, XXI, 535-536.

¹⁴⁶ Ahmet Rıfat, 161.

İhlâs ibadetlerin kabul olma şartlarından biridir. Zira samimiyetle yapılmayan bir ibadet karşılığını bulamayacaktır. İbadeti riyadan, şirkten temizlemeden yapmak; ibadetin değerini düşürecek, hatta ibadeti yok edecektir. Bu nedenle ihlâs, İslam dininde vurgulanan bir değerdir.

Şair, *İskendernâme*'de ibadetin ihlâsla yapılmasını ve bunun ibadetin kabul olma şartı olduğunu söyler. İnsanın gönlünde Allah'tan gayrısının olmaması gerektiğini vurgulayarak, insanın yaptığı ibadetlerde gönlünde Allah'tan başkasının olmasını şer olarak ifade eder. İhlâsla yapılmayan ibadetin şirke gireceği gerçeğini belirtir.

Ola ihlâs ıla etseler 'amel

Kim 'amel ihlâssuz olur daga (5229 b.)

Tâ'atı ihlâs ıla et ey refîk

Kim ola Tevfîk sana hem-tarîk (7031 b.)

Tâ'ata ihlâsdur şart-ı kabûl

Tâ'atun fazlı olur ansuz fuzûl (7256 b.)

Tâ'atından kişi anda bula hayr

Hak ola gönlinde bes olmaya gayr (7257 b.)

Gayrdan gönlünde var ısa eser

Hayr deme tâ'ata kim oldı şer (7258 b.)

Bulmamışdur hayr her kim dedi gayr

Gayrı cândan mahv et ki iş ola hayr (7259 b.)

Hakdan ayrugı gönülden sür düriş

Diler isen kim yavuz olmaya iş (7260 b.)

Hakdan artuh çün garaz düşe araya

Şirk olur ol Hakka nece yaraya (7279 b.)

Ol durur ihlâs kim ol Hak kala

Dahi ne varsa gönülden mahv ola (7283 b.)

“Hikâyet Der-Beyân-ı Şûm-ı ‘Adem-i İhlâs” adlı bölümde Hz. Musa’nın ve İsrailoğullarının su kıssası anlatılır. Bu kıssada, ihlâs ehlinin emre uyup su içmediği, ancak ihlâstan uzak olanların su içip mahvolduğu hatırlatılır. Bu kıssa Osmanlı Devleti’ne dayandırılarak, Osmanlı Devleti’nin sahip olduğu ihlâs nedeniyle güçlendiği belirtilir.

Ol ki ihlâs ehli degüldi kamu
Aldılar su içdiler kiçi ulu (7292 b.)

Çoh içenün çünki ihlâsıydı kem
Kayguları biş oldı lâ-cerem (7299 b.)

Az içenün çün degüldi ihlâsı süst
Lâ-büd oldı işleri cümle dürüst (7300 b.)

İşbu sözden kim sana etdüm beyân
Bilinür ‘Osmâniler hâli ‘ayân (7301 b.)

Âl-i ‘Osmânun çün ihlâsı oldı hâs
Buldılar Hak Hazretinde ihtisas (7302 b.)

Yine şair ihlâstan bahsederken özellikle ibadette ihlâslı olmak gerektiğini vurgulayarak, duanın dahi ihlâslı olursa kabul olacağını dile getirir.

Tâ ‘at oldur ola anda çoh huşû’
Tâ ‘at olmaz ol kim ola bî-huzû’ (7704 b.)

Sen gerek sırrın namâzun bilesin
Bes key ihlâs ıla anı kıl asın (7705 b.)

Ger dilersen rişte-i tevhîdi berk
Şirk-i penhândur riyâ kıl anı terk (7828 b.)

Niyyetün ihlâs ıla eyle dürüst
Tâ ki olmaya ‘amel erkânı süst (7829 b.)

Söyleyicek sıdk ıla söyle müdâm
Her işi ihlâs ıla eyle tamam (7830 b.)

Şâh âmîn dedi Hızr etdi du‘â
Çünkü ihlâs ıla dı oldu reva (8033 b.)

Aslı kamu tâ‘atun ihlâs olur
Kulda kim ihlâs ola ol hâs olur (8034 b.)

3.1.9.4. Kaza ve Kader

Kader: “Yüce Allah’ın, ezelden ebede kadar olacak bütün şeylerin zaman ve yerini, özellik ve niteliklerini, ezeli ilmiyle bilip sınırlaması ve takdir etmesi; kaza ise, Cenab-ı Hakk’ın ezelde irade ettiği ve takdir buyurduğu şeylerin zamanı gelince her birisini ezeli ilim, irade ve takdirine uygun biçimde meydana getirmesi ve yaratmasıdır.”¹⁴⁷

Kaza ve kader, iman edilmesi gereken şartlardan biri olduğu gibi, hakkında net bir bilgi sahibi olmadığımız, üzerinde yorumlar yapılan bir konudur. Bu konu insanın sınırlı aklıyla kavrayamayacağı kadar derindir. Ama genel anlamda tevekkül, tedbir, razı olmak, sabırlı olmak, ecel-ömür, hastalık-sağlık, başarı, nasip gibi kavramları kapsayan ve insanın kendini teselli etmesini sağlayan inançtır.

Ahmedî, genel olarak kader ve kaza kavramlarını Allah’ın hükümleri olarak yorumlamış ve bu yazgıyı bozamazsın düşüncesini dile getirmiştir. Şair, Allah’ın takdirinde insanın hiçbir hükmü olmadığını belirtir.

Şair sık sık dini değerleri de ele aldığı eserinde savaş sırasında hükümdar Fur’un yenilgisini kaza olarak belirtmekte ve “kaza ve kader geldiğinde kâinat daralır” diyerek bu olayı kaza ve kader kavramlarına bağlamaktadır. Bunun dışında da kader ve kaza kavramlarını birçok olayda zikredip, “kaza-kader gelince göz görmez olur” diyerek hükmün Allah’a ait olduğunu yinelemektedir. Allah’ın dilediğine ömrü ve malı verdiğini belirterek, kadere rıza gösterilmesi gerektiğini belirtmektedir.

Kaçamadı Fûr ki ermişdi kazâ
Adı izâ câe ‘l-kazâ zâka ‘l-fezâ (3076 b.)

¹⁴⁷ *İlmihal/ İman ve İbadetler*, Türkiye Diyanet Vakfı, I,132-133.

*Gerçi kim Kaydâfe ulu şâh ıdı
'Aklı anun her nesneden âgâh ıdı* (4827 b.)

*Oldı İskender işinde kûr u ker
Lâ-şek izcâ 'el-kazâ 'amyi 'l-basar* (4828 b.)

*Her sıfatda kim tecellîsi olur
Ana lâıyk bir eser andan gelür* (5186 b.)

*Her sıfat bir nesne eder iktizâ
Hayr u şer tolu anun çündür kazâ* (5187 b.)

*Çünkü ihyâdan tecelli ede zuhur
Rûhdan ere çürimiş cisme nûr* (5188 b.)

*Çün tecellîsi emânetden ola
Bir nefesde her çi diridür öle* (5189 b.)

*Çün Mukaddirden mukadderdür kazâ
Çâre nedür ana teslîm ü rızâ* (5326 b.)

*Çün mukadder bî-gümân kâyin durur
Def'ine hîle eden hâyin durur* (5327 b.)

*Gerçi hoş fikr eyledi tedbir ile
Lîk togru gelmedi takdir ile* (5434 b.)

*Hak anı kim dilegidür işledi
Mülki dahı kişiye bağısladı* (5435 b.)

*Çün bilürsin hükm Allâhun durur
'Ömr ü mülki kime dilerse ol verür* (6578 b.)

*Bes gerekdür sana teslîm ü rızâ
Kim dahı dürlü olur degül kazâ* (6579 b.)

*Ol ki evvel nakş eyledi kalem
Olmaz bir zerre ne bîş ü ne kem* (6711 b.)

*Kamu hâle çün muhavvildür kazâ
İktizâsına gerek anun rızâ* (6713 b.)

*Nâ-hoş u hoş âsumân takdîrine
Sabrdur çâre dahı tedbîri ne* (6714 b.)

*Bu kamu etdügi anun tedbir idi
Bilimedi anı kim takdir idi* (7370 b.)

*Âdemî tedbîri gelmez hîç işe
Orada kim Tanrı takdiri erişe* (7371 b.)

*Her ne kim takdir ise nâ-çâr olur
Bes bu tedbîri eyit neşe gelür* (7372 b.)

*Mü 'min isen nece sürilse kazâ
Cân ıla versen gerek ana rızâ* (7827 b.)

*Ol kamu zîreklik ile tâcver
Gelmedi fikrine bârî bu kader* (7921 b.)

*Kim kemândan çün çıha tîr-i kazâ
Râst umaca erer ol bî-hatâ* (7922 b.)

*Kişiyе çün togrula rumh-ı ecel
Hiç hîle olmaz ana siper* (7923 b.)

*Ne kaderlenmişse göklerde kazâ
Yerün ehlinde gerek ana rıza* (8117 b.)

Ahmedî, kader ve kaza kavramlarını bazen de içerdği konular babında ele almıştır. Özellikle nasip, kısmet kavramına da eserinde yer vermiş ve nasibin Allah'ın takdiri olduğunu dile getirmiştir. Nasip konusunda oldukça kaderci olan şair, eğer bir şey senin nasibinse gelir; ancak nasibinde yoksa ne yapsan boşuna fikrindedir. Nasibinde olmayanın peşinde koşmanın anlamsız olduğunu ara ara tekrar ederken, nasibin külli irade içerisinde olduğunu anlatır:

*Kısmetin her kişinin vakt-i ezel
Eyleyüp durur mu 'ayyen Lem-yezel* (1310 b.)

*Çünkü kılur bu mkkâma ol güzer
Kısmeti neyse yer ü andan gider* (1311 b.)

*Kısmetinden kimdür ol artuh yeye
Kısmet az oldu y isa ol çoh yeye* (1312 b.)

*Ol verür kime dilerse tâc u taht
Ol alur kimden dilerse mülk ü baht* (2039 b.)

*Kısmetinden taşra nesne eden taleb
Kendüye bî-fâyide eder ta 'ab* (5005 b.)

*Varına râzı gerekdür her kişi
Kim terâzû-y-ıladur 'âlem işi* (5006 b.)

*Zerre zerre yer ü gökde her ne var
Kamu Hak 'ilminde durur âşikâr* (5007 b.)

*Her birine ne gerekdür ol bilür
Halka nece dilese kısmet kılur* (5008 b.)

*Âferînişde ne kim var az u çoh
Kamu anun andan ayru nesne yoh* (5009 b.)

Kişiye her nesne kim rûzî ola
İsdemezse dahı hem gerür ele (5010 b.)

Rûzi olmayan ele girmez yakîn
Cehd bir bî-nef' zahmetdür hemîn (5011 b.)

Nesne kim kişiye kısmet olmaya
Gerçi çoh cehd ede anı bulmaya (8065 b.)

Çünkü ol ana koyılmışdı yakîn
Lâ-cerem rûzî ana oldu hemîn (8076 b.)

Nesne kim ol sana kısmet olmaya
Neçe cehd etsen elüne gelmeye (8077 b.)

Nesne kim bir kişiye ola nasîb
Bî-ta'ab girür ele ol 'an-karîb (8078 b.)

Ecel konusunda da kaderci olan şair, ecelin geldiği yerde insanın çaresiz olduğunu, yapabilecek bir şeyi olmadığını dile getirir. Ölümün insanın daima arkasında gezdiğini, ölümden kaçışın imkânsız olduğunu dile getirir. Ecel insanın bu dünyadaki tek gerçeğidir vurgusunu yapar. Ecelden kaçmanın, saklanmanın bir faydasının olmayacağı beyitlerde doğrudan verilirken, bazen de dünyanın kimseye kalmayacağı gerçeği üzerinden verilmiştir.

Sonra çün yahın olur ana ecel
Kim anun def'ine yoh durur hıyel (5609 b.)

'Akl neylesün kişiye yâ hıyel
Ol zamân kim erişe ana ecel (5782 b.)

Ne durur bildün mi ecel bir nerre-şîr
Kim zebûndur ana yüz bin Erdeşîr (7895 b.)

*Gâfil andan kim ne iş ede kader
Ölmeyeyim deyiben ey nâmver (8002 b.)*

*Âb-ı hayvân isdeyiben gelmişem
Uş burada zâr u hayrân kalmışam (8003 b.)*

*Çeşme-i hayvânun içinde ecel
Kişiyi bulur nedür bunca emel (8004 b.)*

*Zehr olur erdükde ecel âb-ı hayât
Vây ana ki ardıncadur anun memat (8005 b.)*

*Gâfil andan kim ne iş ede kader
Ölmeyeyim deyiben ey nâmver (8002 b.)*

*Âb-ı hayvân isdeyiben gelmişem
Uş burada zâr u hayrân kalmışam (8003 b.)*

*Çeşme-i hayvânun içinde ecel
Kişiyi bulur nedür bunca emel (8004 b.)*

*Zehr olur erdükde ecel âb-ı hayat
Vây ana ki ardıncadur anun memat (8005 b.)*

*Bildi kim yahın gelüp durur ecel
Ki etmez ana fâyide hergiz hıyel (8103 b.)*

*Ne yigit der ne koca der öldürür
Kamu yavuzdan beter nesne ol durur (8104 b.)*

*Demez İskender melikdür yâ cüvân
Hiç rahm etmez alur cânın revan (8105 b.)*

İskender ölümünün yaklaştığını anladığı son zamanlarında, bir ağacın kendisine hitabını işitir ve bu konuşma İskender'in artık gerçeği anlamasını sağlar. Şair, ağaçla konuşmayı temsilde zaman olarak ifade eder. Aslında zaman bize her zaman ölümün gelişini haber vermektedir. Zaman geçtikçe, ömürden günler eksilir ve bu ölüme yaklaşıldığının habercisidir. Farkına varmadığımız, aklımıza bile gelmeyen bir gerçek: Her doğan güneş, saatin dönüp duran akrep ve yelkovanı; yani zaman dediğimiz eğilip bükülmeyen, elde tutulmayan o kavram ölümün habercisidir.

*Ol ağaç kim şehriyâra söyledi
'Ömri hâlini ana şerh eyledi (8276 b.)*

*Dehre benzer ol ki geçdüğü anın
Her nefesde bir habercindür senün (8277 b.)*

Eser boyunca hırs ile her yere sahip olmaya çalışan İskender'e, hükümdar Kâydefe tarafından bir hatırlatma yapılır: Yaptıkların, zaferlerin senin değil, ancak Allah'ındır. Sayısızca asker öldürdüğünü düşünme, onları öldüren ecelleridir. Ölümün sadece Allah tarafından belirlendiği gerçeği, Kâydefe'nin dilinden tekrar edilir:

*Fûrı sen mi öldürdün ey şâh-ı ecel
Fûrı öldüren ecel durur ecel (4614 b.)*

*Bulmadı kimse ecelden hiç emân
Bulası dahı degüldür bî-gümân (4615 b.)*

*Fûr-ı Hindîyi Hak öldürdi yakîn
Arada İskender bahânedür hemîn (4616 b.)*

Şair, ecel kavramını bazı yerlerde de ziyaret edilen mezarlar üzerinden verir ve Kaf suresine iktibasta bulunarak : “O gün cehenneme, “Doldun mu?” deriz. O da, “daha var mı?” der.”¹⁴⁸ ayetini hatırlatır. Yine ölümden kaçışın olmadığı gerçeği farklı bir şekilde tekrar edilir.

*Gûrdur ol gürg kim ne bulsa yer
Şîr ü bebr illâ ki olmaz hiç sîr (6002 b.)*

¹⁴⁸ Altuntaş, Şahin, Kaf, 50/30, 576.

Yer bu yer ne bulsa eder nâ-bedîd
Dahı sözi işbu kim hel min mezîd (6003 b.)

Gûra girür çün ecel eyleye zûr
Çarh Behrâmı ne kim Behrâm-ı Gûr (6004 b.)

Cemşîd ü Hurşîd adlı eserde ise, çok fazla ecel kavramı geçmemektedir. Bir beyitte ecelin ertelenmeyeceği dile getirilerek, takdir edilen ecelin muhakkak geleceği belirtilir.

Ecelden çünkü yok takdim ü te 'hir
Ziyân itmez kişiye tir ü şemşir (1538 b.)

Yine kader kapsamında rızık konusunda da şair *İskendernâme*'de bir beyitle herkesin rızıkının ayrı ayrı olduğunu dile getirir ve kimse kimsenin rızıkını yiyemez der.

Kısmeti kim Hak ede ayruhsı olımaz
Kimsene rızkın kimesne alımaz (8080 b.)

3.1.9.5. Kur'an-ı Kerim

Kur'an-ı Kerim'i kendine rehber edinenin zarar görmeyeceğini dile getiren Ahmedî, Hz. Peygamberin de dediği bir gerçeği bize hatırlatır: "Ona sımsıkı sarılın yolunuzu şaşırmazsınız."

Çünkü Kurân oldu hablu'llâh sana
Kamu işde i'tisâm etgil ana (947 b.)

Kim mehâlikden olıbanun halâs
Hak civârında bulasın ihtisâs (948 b.)

Ol sıfât etdügümüz dâna hakîm
Bî-gümân kim ola Kur'ân-ı 'Azîm (2820 b.)

Dilesen işünde olmaya hâlel
Ol Hakîmün sözi le eyle 'amel (2821 b.)

3.1.9.6. Namaz

Namaz konusu öğütler arasında yer alan bir konu değildir. Ancak şair yine de bir beyitte namazın önemini vurgulamıştır. “Namaz müminin miracıdır” sözünü tekrarlayarak namazın ne kadar değerli olduğunu dile getirir.

Kıl namâzı k ol sa‘âdet tâcudur

Koma anı kim mü‘minün mi‘râcudur (7775 b.)

3.1.9.7. Şehitlik /Gazilik

Şehid, “Allah yolunda ve din uğrunda savaşırken ölen kimse”¹⁴⁹; gazi ise gaza eden, İslam dini ve vatan uğruna elde silah, düşmanla savaşan, gazadan şehit olmadan dönen kimse”¹⁵⁰ anlamlarına gelmektedir. Şehitlik ve gazilik İslam dininde önemli bir yer tutar. Vatanseverlik değerinin de içinde var olan bu kavramlar burada dini boyutta yer almıştır. Şehit ve gazilerin Allah katında nimete sahip olacaklarını dile getiren şair, “Allah yolunda öldürülenlere “ölüler” demeyin. Hayır, onlar diridirler. Ancak siz bunu bilemezsiniz.”¹⁵¹ ayetini de hatırlatmaktadır.

Gâzi olan Hak dîniniündür âleti

Lâ-cerem hoş olasıdur hâleti (7106 b.)

Gâzi olan Tanrınınun ferrâşıdur

Şirk çirkinden bu yeri arıdur (7107 b.)

Gâzi olan Hak kılıcıdur yakîn

Gâzi olur püşt ü penâh-ı ehl-i dîn (7108 b.)

Anı ki ola Tanrı yolında şehîd

Öldi sanma kim diridür ol sa‘îd (7109 b.)

Hak katında rızık içindedür olar

Ölmediler belki zindedür olar (7110 b.)

¹⁴⁹ Ayverdi, 1160.

¹⁵⁰ Ayverdi, 405.

¹⁵¹ Altuntaş, Şahin, Bakara, 2/154, 29.

3.1.9.8. Tövbe

Tövbe sözlükte “dönüş, günden pişmanlık, günahı terk etme, vazgeçme, istiğfar”¹⁵² anlamına gelmektedir. Gazâlî, tövbeyi tanımlarken olayı biraz daha derinleştirir. İnsan işlediği günahın zararlarını anlaması ile birlikte, sevgiliyle arasına koyulan perdeyi fark eder ve acı duyar. Bu acı onun pişman olmasını sağlar ve bir daha yapmamaya azmeder. Geçmiş telafi etmek, gelecekte aynı hatayı yapmamak tövbenin esasıdır der.¹⁵³ Tövbe, kulun yaptığı hatayı fark etmesi ve pişmanlığıdır. İnsanı diri tutan, psikolojik olarak rahatlatan, bazen de güven duygusunu doğuran bir eylemdir. Tövbe, insanın yaptığı hatadan arınmasını, yoluna yeniden başlayarak devam etmesini sağlayan bir haldir. İnsan öğrenerek büyümekte ve kendisini olgunlaştırmaktadır. İnsanın kendisini tamamlayana kadar geçeceği yollarda hata yapması, hatalarında pişman olması doğal olacaktır. Bu hatalarından arınmasını sağlayacak o rahatlama duygusu, temizlendiği inancı, kişiyi yürüdüğü yolda yalnız olmadığı gerçeğiyle buluşturacaktır.

“Benim rahmetim gazabıma galebe eder.”¹⁵⁴ hadisince Allah’ın merhametinden pay almayı ümit etmek, kulu rahatlatan, Allah’a yaklaştıran bir eylemdir. Bu nedenle tövbe, İslam’da önemli bir yer arz eder. Ahmedî de eserinde bu eyleme yer vermiş ve tövbenin önemine vurgu yapmıştır.

Ahmedî, İskender ve Darâb arasında geçen atışmalarda yer alan susam taneleri ve horoz hikâyesini açıklarken, bu hikâyeyi tövbe ile bağdaştırmıştır. Anlatılan hikâyeyi başka bir açıdan da görmemizi ister ve der ki: Sayısız susam taneleri işlediğimiz günah ve hatalardır, onu yiyen horoz ise tövbedir. Ne kadar hata yapsan da, günahın olsa da sen tövbe et.

Tevbe durur ol horûs ey pür hüner

Kim yedi küncîdi anda ser-te-ser (1120 b.)

Gerçi cürmün ola senün bî-‘aded

Mahv olur bir tevbeden erse meded (1121 b.)

¹⁵² *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 368.

¹⁵³ Gazâlî, IV, 9.

¹⁵⁴ *Sahîh-i Buhârî*, XII, 420.

Ahmedî, *İskendernâme*'de yine tövbe konusunda bir hikâyeye yer verir. İskender ve Hintli bilge arasındaki ilim sohbetinde paslı ayna kısmına gelindiğinde ona dair yorumu bilge günahlar olarak yorumlar. Ayna kendimizi, pas günahlarımızı simgelemektedir. İskender hayatı boyunca yaptığı savaşlardan dolayı günahının çok olduğunu söylediğinde, bilge bundan temizlenmenin yolunun tövbeden geçtiğini söyler. Tövbeyle gönlün temizleneceğini ve gönül pasının giderileceğini söyleyen bilge, tövbeyi bekletmemek gerektiğini de vurgular. Habersiz gelen ecel, günahlardan tövbe etmeden gitmene sebep olmasın uyarısı verir.

Ol ki geldi jeng dutup âyine

Bu-y-ıdı ma'nîsi anun her-âyine (2242 b.)

Kim dedi şeh bunca vakt aşub-ı ceng

Çün kıla gözgüyi ucdan uca jeng (2243 b.)

Nece ola gözgüden mahv ol eser

Yâ bahup nûrâni ola ol güher (2244 b.)

Âyine yüzi leb-â-leb tolsa jeng

Hûb yüzden görine mi anda reng (2245 b.)

Ben dedüm gönül gözgüsün günâh

Neçe jeng etse açar tevbe i şâh (2246 b.)

Dünya vü 'ukbîde diler sen fütûh

Yavuz işden tevbe et likin nasuh (2247 b.)

Tevbe-y-ile çün gönül rûşen ola

Hayf anı kim koyasın jeng ola (2248 b.)

Çün habersüz tohınur çengâl-i mevt

Tevbeyi tîz eyle kim olmaya fevt (2249 b.)

Vâcib ol kim tevbe bugün kılasın

Kim bile şâyed ki yarın ölesin (2250 b.)

3.1.9.9. Zekât

Zekât “Allah’ın, belirli yerlere sarf edilmek üzere dince zengin sayılan kişilerin mallarından belli bir payın alınması işlemi ifade eder.”¹⁵⁵ Ekonomik dengesizliğin yol açacağı olumsuz durumları en aza indirebilmek, Müslüman kardeşimizden haberdar olabilmek, insan ruhunu temizleyebilmek ve olgunlaştırmak gibi birçok sebebi olan bir ibadettir zekât. Dinin temel esaslarından biri olmasıyla birlikte, kişiler arası bağı güçlendiren bir ibadettir.

Ahmedî’de *İskendernâme*’de zekât konusuna yer vermiş ve zekât verenin malının artacağı vurgusunu yapmıştır.

Anun içün saçılur dâne yire

Ki birine anun on dahı dire (2478 b.)

Anun içün dökilür bâgda hâr

Ki ide ebr-i bahâr ol bâgı gül-zâr (2479 b.)

Bulıt bahra anun içün döker âb

Ki ider deryâ ol âbı dürr-i hoş-âb (2480 b.)

Denizde katre reyhân u dürr olur

Eger yile dökilürse pür olur (2481 b.)

¹⁵⁵ *İlmihal*, I, 423.

Gişi ki olmaya virmekden herâsân

Olur ana ne sa 'b iş varsa âsân (2482 b.)

Zekât-ı mâl anun için virilür

Ki virene 'ıvaz artuk virilür (2483 b.)

3.1.9.10. Zikr

Zikir: “Anma, hatırlama”¹⁵⁶; “sözünü etme, ismini söyleme”¹⁵⁷ anlamlarına gelmektedir. Genel anlamda Allah’ı anmak, hatırlamak, dil ile kalp ile yâd etmektir. Şair de *İskendernâme*’de Allah’ın zikriyle yaşamak gerektiğini belirtir.

Her ki anun zikri le urmaya dem

Varlığından yeduru bî-şek 'âdem (729 b.)

'Akl ki anı zikr ede hayrân olur

Vehm anun fikrinde ser-gerdân olur (3515 b.)

Ni 'metini mün'imün fikr edeler

Dâyim anı şükr-ile zikr edeler (5232 b.)

3.1.10. Dinlemek

Dinlemek, duyu organlarıyla yapılan bir duyumdan ötesidir. Dinlemek insanları önemsemişimizi göstermenin, sözlerinin değerli olduğunu hissettirmenin yoludur. Anlamanın, öğrenmenin ilk adımı, karşındakine duyduğun saygının ifadesidir.

Ahmedî, *İskendernâme*’de nasihatlerinin dinlenmesini ister. Sözlerinin değerli olduğunu, dinleyen ve bu nasihatleri uygulayanların fayda göreceğini belirtir. Büyük sözü veya tecrübe sahibi olanları dinleyenlerin başarılı olacağını dile getirir. Anlayan için öğüdün, hikmet sebebi olacağını farklı beyitlerde yineler.

Kim cihânda anun ola bahtı bülend

Ki uslulardan işide peyveste pend (914 b.)

¹⁵⁶ *Dini Terimler Sözlüğü*, 400.

¹⁵⁷ Ayverdi, 1389.

Bes ol ögütleri etdi pîşivâ
Görmedi anun hilâfını revâ (915 b.)

Ahmedînün sözün işitmek gerek
Her ne derse anunla iş etmek gerek (1122 b.)

Kim sözi anun nasâyıhdur kamu
Dîn ü dünyâda masâlihdür kam (1123 b.)

Sıdk ıla anun her ki sözün dinleye
Cümle assı vü ziyânın anlaya (1124 b.)

Bu söz üzre Ahmedî dahı sana
Bir söz eder nakl gûş olgıl ana (2508 b.)

Hûş ıla ger gûş dutarsan bana
Ne kişisin şeh edem seni sana (2584 b.)

Hûş ıla hoş gûş dut bir dem bana
Ki ol makâmun vasfını eydem sana (2609 b.)

Ehl-i devlet ol durur ögüt ala
Ögüd almayan kişiden ne gele (2895 b.)

Dôstından her kim işitmeye pend
Bî-şek ere ana düşmenden güzend (2896 b.)

Gel siyer 'ilmin kim ol ahlâkdur
Bir bir eydeyim işit ey sözi dür (3218 b.)

Ahmedînün her ki sözün dinleye
Necedür kânûn-ı devlet anlaya (3257 b.)

Ol dedügi yolu gözle ey hakîm
Ki ol durur bî-şek sırât-ı müstakîm (3258 b.)

Ahmedî sözini her kim dinleye
Cümle assı vü ziyânı anlaya (3504 b.)

Ahmedînün sözlerin gûş ede dur
Kim sadeñ bigi kulagun tola düir (4058 b.)

Ço söz işitdün bunı dahı işit
Gönlüne bu cân-fizâ pendî iş et (4059 b.)

Gönlüne reh-ber olanun bu kelâm
Âhiretde olur yeri dârü 's-selâm (4060 b.)

Çünkü kulah duta söze müstemi '
Söz deyenün gönli olur müctemi ' (4095 b.)

Tâ işidevüz ola ol bize pend
Olavuz senün sözünden sûd-mend (4561 b.)

Sözleri öğüt durur dinler isen
Dedügi hikmet durur anlar ısan (4846 b.)

Şair, İskender ve Hintli bilge arasında olan olay örgüsünde, bilgenin gönderdiği iğneleri hikmetli söz olarak yorumlar ve isteyen herkesin kendine söylenen, işaret edilen hikmeti göreceğini söyler. Önüne çıkanı yorumlamayı bilersen veya söylenen sözü doğru anlarsan hayatında birçok şeyi değiştirebilirsin öğüdünü verir.

Ben dedüm hikmet sözi süzen misâl
Gerçi kim pürdür bulur anda mecal (2216 b.)

Gerçi kim tolu durur gönül hevâ
Olur ana hikmetün sözi devâ (2217 b.)

Etmese hikmet sözi cânâ eser
Ne kitâb ineydi gökden ne haber (2218 b.)

Yoldan azana bulıncâh delîl
Togru yola döner ü kalmaz zelîl (2219 b.)

Pend ile sem 'ün sadeñ bigi eyle pür
Dilesen gönlün kim ola bahr-i dür (2220 b.)

Bunları söyledikten sonra mühür temsilinde, gönlü katılaşana artık nasihatın tesir etmeyeceğini de dile getirir.

Böyle katı vü kara gönüle pend
Kârger düşüp ola mı sûdmend (2223 b.)

'Âkilün pendin işitmeyen kişi
Ne 'aceb gider olur ısa başı (6758 b.)

Ahmedî, *Cemşîd ü Hurşîd* adlı eserde de dünyadan faydalanmak için öğüt dinlemek gerektiğini ifade eder.

Bulam dırsen cihânda sûd-mendi
İşitgil kimden olur ısa pendi (568 b.)

Nasihat kamuya olur muvâfık
Meger ol gişiye kim ola 'âşık (569 b.)

Perîşânlık durur 'ışk anı terk it
Cihânı hoş geçür bu pendi işit (684 b.)

3.1.11. Doğruluk/Dürüstlük

Doğruluk sözlükte: “Doğru olma hali, dürüstlük, sıdk, sadakat”¹⁵⁸; “düşüncenin kendi kendisiyle uyum içinde olması, çelişik olmaması”¹⁵⁹ anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise: “İnsanın özüyle sözünün, söyledikleriyle yaptıklarının uyum arz etmesi”¹⁶⁰; “doğru olma durumu, doğru olana yakışır davranış, dürüstlük; yalan, hile ve gösterişten uzak olma, samimilik, dürüstlük ve namusluluk; bir düşünce ve açıklamanın gerçek olgu ile uyuşması”¹⁶¹; bir kimsenin inançlarında, sözlerinde ve işlerinde doğru olması”¹⁶² anlamlarına gelmektedir. Bu tanımlarda doğruluk, dürüstlük kavramı ile birlikte, birbirinin yerine kullanılmaktadır.

Dürüstlük samimiyet ve sadakat içeren, kişiliğe yansımış bir içtenlik açıklık netlik halidir. Dürüstlük; güvenilirlik, içtenlik, kibarlık, tutarlılık, affedicilik ve adalet gibi kavramları da kapsayan bir erdemdir.¹⁶³

Doğruluk ve dürüstlük erdemi birbirinden ayrılmayan kavramlar olduğu gibi, Kur'an-ı Kerim'de farklı şekillerde bu erdemler üzerinde durulmuştur. Yapılan çalışmada Kur'an-ı Kerim'de doğruluk ile ilgili 30 surede çeşitli ayetlerin geçtiği belirtilmiştir.¹⁶⁴ İslam da bu kavramlar sıdk, sadakat, kavramlarıyla ifade edilmiştir. “Eski sözlüklerde ‘vâkıya uygun hüküm ifade eden söz, yalanın karşıtı’ diye tanımlanan sıdk kelimesi’, ayet ve hadislerle diğer İslâmî kaynaklarda ‘hakikati konuşmak, gerçeğe uygun bilgi vermek, dürüst ve güvenilir olmak, vaadine sadâkat göstermek’ anlamında masdar; ‘hakikati ifade eden, gerçeğe uygun olan söz, doğruluk, dürüstlük, güvenilirlik’ anlamında isim olarak kullanılır.”¹⁶⁵

İster sıdk, ister dürüstlük, ister doğruluk kavramını kullanalım, kavramın yüklendiği anlamın ortak noktasında tutarlılık, yalan söylememek, özü sözü bir olmak eylemi vardır. Bu erdem insan için değerli ve önemlidir. Zira Hud suresinde geçen “Öyle

¹⁵⁸ *Dini Terimler Sözlüğü*, 61.

¹⁵⁹ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1975, 53.

¹⁶⁰ Bayram Özer (Ed.), *Karakter ve Değerler Eğitimi*, Pegem Akademi, Ankara 2019, 135.

¹⁶¹ Hökelekli, *Değerler Psikolojisi*, 88.

¹⁶² Osman Pazarlı, *İslam'da Ahlâk*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1972, 283.

¹⁶³ Abdullah Yalnız, Yusuf Yılmaz, “Değerler Eğitimi Kavramı Olarak Dürüstlük Ve Dürüstlük Ölçeği (Dö) Türkçe Formu: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (34), 2018/2, 653.

¹⁶⁴ Gündüz, 164.

¹⁶⁵ Mustafa Çağrıcı, “Sıdk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, XXXVII, 98.

ise emrolunduğun gibi dosdoğru ol.”¹⁶⁶ ayeti, Hz Peygamber için ahlâkın temsilcisi olduğu halde, doğruluk emrinin ağır bir yük olduğu kanaatine sebep olmuştur. Doğruluk zor ve hayatın en önemli değerlerinden biridir. Bu nedenle doğruluk ilkesi, hayatın her anında düz olmayı, yalandan uzak durmayı, yaptıklarımızı, sözlerimizi ve düşüncelerimizi tutarlı kılmayı amaçlar. İnsan bütün eylemlerinde doğruluk ilkesini benimserse, diğer erdemler de bireyin kişiliğinde oluşacaktır.

Gazâlî eserinde doğruluğu 6 anlamda kullanmış ve doğruluğun çok boyutlu bir kavram olduğunu göstermiştir. İlki lisanın sadakati yani doğru sözlü olmak, ikincisi niyet ve amelde sadakattir, bu ihlâstır, üçüncüsü azimde sıdk, dördüncüsü azme vefa etme, beşincisi amelde sadakat, altıncısı dinin makamlarında sadakattir.¹⁶⁷

Karagöz ise çalışmasında doğruluğu dört maddede tanımlayarak, daha açık bir çeşitlik ortaya koymaktadır:

1. İmanda doğruluk.
2. Sözde doğruluk.
3. İbadette doğruluk.
4. İş ve işlemlerde doğruluk.¹⁶⁸

Doğruluk, insanın bütün hayatına ve vücuduna sirayet etmesi gereken bir değerdir. Doğruluğun olmadığı toplumda, her türlü olumsuz davranış ortaya çıkacaktır. Kişi inancında doğru olursa, yaşantısındaki olumlu gelişmeleri görmek zor olmayacaktır. Sözünde doğruluk günümüzde ihtiyacımız olan, güvenilir insanın en temel özelliklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. İbadette doğruluk beraberinde ihlâslı olmayı doğuracak ve ibadetin amacına ulaşmasını sağlayacaktır. İş ve eylemlerde doğruluk ise kişinin inancıyla, düşünceleriyle, tutarlı davranmasının sonucu olarak karşımıza çıkacaktır.

Doğruluk insanın inanç, niyet ve düşüncelerinde, söz, iş ve davranışlarında, hakikate, adalete, gerçeğe uygunluktur. Doğruluk bir niyet işidir, bu nedenle de doğruluk önce düşüncede başlar. Doğruluk, içten gelerek samimi bir şekilde yapılan bir eylemdir.

¹⁶⁶ Altuntaş, Şahin, Hud, 11/112, 252.

¹⁶⁷ Gazâlî, IV, 694-703.

¹⁶⁸ İsmail Karagöz, *Kur'an'dan Öğütler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2009, 280.

Gösteriş için, başkalarını etkilemek ve onların gözlerinde kendi değerini yükseltmek için yapılan bir fiil değildir.

Ahmedî, *İskendernâme*'de bu değere yer vermiş ve özellikle bu değeri zıddıyla, yani yalanla anlatmıştır. Doğruluğun olmadığı yerde ortaya çıkan yalan, beyitlerde sevilmeyen, hoş görülme-yen bir durum olarak ifade edilmiştir.

Şair, Kâydefe destanın içerisinde, eğri olanın yaptığı işinde eğri olacağını belirterek, “insanın özü ne ise yaptığı da o olacaktır” uyarısında bulunmaktadır.

Kej olanun kej olur kamu işi
Râstlîh nece bulur andan kişî (4656 b.)

Kâydefe destanında, İskender'in kimliğini sakladığı bölümde Kâydefe bunu anlayınca şahı uyarıyor ve yalan söylemenin erliğe yakışmadığını, yalan söylediğinin yüzünden anlaşıldığını belirtiyor.

Şâhsın adunî çâker eyleme
Gerçek eyit sözi yalan söyleme (4746 b.)

Togru söyle kim yalan erlik degül
Dirliği yalancınun dirlik degül (4747 b.)

Râst günün tâzedür dâyim yüzi
Nâ-kabûl olur yalancınun sözi (4748 b.)

Şair, iyi bir hükümdarın özelliklerini ve sorumluluklarını anlatırken de okuyucuya: “Adalet nedir?” diye sorar ve cevaben adaletin doğruluk olduğunu dile getirir. Doğru olan kişinin, işinin kolay olacağını söyleyerek doğruluğu tavsiye eder. Eserin tamamında var olan bütün değerler birbirinin tamamlayıcısıdır gerçeğini; adalet ve doğruluğu bir arada zikrederek yineler.

'Adl nedür râstlîhdur ol i yâr
Râstlîh et kim olasın râst-kâr (5685 b.)

Oh bigi togru işi âsân olur
Yay bigi egri lâyık-ı kurbân olur (5686 b.)

Ahmedî, “İbrahim-i Mehdi’nin Halifelîği” bölümünde doğruluğu kurtuluş ve devletin sermayesi olarak zikretmektedir ve doğru olmak isteyen yapıklarının da ok gibi doğru olması gerektiğini belirtmektedir. Ahmedî, doğruluğu liderlerin temel özelliklerinden biri olarak da görmektedir.

Râstlıh durur necâtun pâyesi
Râstlıhdur devletün sermayesi (6479 b.)

Her kişi kim diler ola râst kâr
Oh bigi olsa gerekdür râst kâr (6480 b.)

Mescid-i Aksâ’da bir bilginin İskender’e tavsiyelerinde, amelde doğruluğa değinerek, bunun ihlâsla olacağını dile getirir. Sözünde doğru olmayı da tavsiye eden bilgin, ahirette kurtuluşun doğrulukla olacağını ve sabahın bu nedenle dünyayı aydınlattığını söyler.

Niyyetün ihlâs ıla eyle dürüst
Tâ ki olmaya ‘amel erkânı süst (7829 b.)

Söyleyicek sıdk ıla söyle müdâm
Her işi ihlâs ıla eyle tamam (7830 b.)

Sıdk durur sana ‘ukbîde delîl
Sıdk ıla buldı necât oddan Halîl (7831 b.)

Sıdk ıla ürdügi-y-içün subh dem
Rûşen eder ‘âlemi her subh-dem (7832 b.)

3.1.12. Dostluk

“Farsçada ‘seven, sevgili, yâr’ anlamındaki döst kelimesinden gelen dostluk; İslâmî literatürde sadâkat, uhuvvet, meveddet, sohbet gibi değişik kelimelerle ifade edilmiş, ayrıca velî ve refik kelimeleri başka anlamları yanında ‘dost’ manasında da kullanılmıştır.”¹⁶⁹

¹⁶⁹ Mustafa Çağrııcı, “Dostluk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, IX, 511.

Dostluk Türkçe sözlükte: “Birine veya bir şeye karşı duyulan riyasız, samimi ve güvenilir sevgi, böyle bir sevgi duyma, dost olma durumu, dostça davranış, ahbaplık, muhabbet”¹⁷⁰ anlamına gelmektedir.

Dostluk, fitraten yalnız yaşaması mümkün olmayan insanın bu dünyadaki en büyük değerlerinden biridir. Dostluk, duyguları paylaşmak, birbirinden faydalanmak anlamında da düşünülebilir. “İki ayrı beden bir kalpte birleşmesidir. İnsanların birbirlerini çıkar için değil, karşılıksız sevmesidir.”¹⁷¹

Dostluk insanın dinlenme bahçesi gibi kendisini rahatlatılabileceği, derdinden kısa süre olsa da uzaklaşabileceği, bazen de yükünü hafifleteceği bir yer olduğu gibi; doğru dost bulunmadığında tam tersine hayatını mahvedecek bir yer de olabilir. Dostluk değeri insanın yalnız kalmaması açısından önemli olduğu gibi, doğru insanlarla dostluk etmek de çok önemlidir. Kişinin kiminle dost olduğu hayatına olumlu veya olumsuz bir yön verecektir. Günümüzdeki dostluklar artık sanal ortamlarda gerçekleştiği için bu kavramın içi daha da boşalmakta ve gerçek dostluğun anlamını kaybetmekteyiz. Sanal ekranlara bağımlı olan insanımız, konuşmayı, dert ortağı olmayı, karşılıklı muhabbeti unutmakta ve yalnızlaşmaktadır. Bu nedenle de bu değer dikkat edilmesi gereken değerler arasındadır.

Geçmişten gelen bu esere baktığımızda da daha çok kiminle oturup kalkılması gerektiği hususunda tavsiyeleri, uyarıları görmekteyiz. Kültürümüzde var olan “bana arkadaşını söyle sana kim olduğunu söyleyeyim” sözünü destekleyecek şekilde uyarılarda bulunan şair, cahille oturanın halinin cahile benzeyeceğini söyler. Eserde özellikle kiminle oturduğuna dikkat et uyarısı yapılmakta ve kişinin arkadaşından, olumlu veya olumsuz etkileneceği gerçeği sürekli tekrar edilmektedir.

Ahmedî, “Der-Ta‘rîz-i Ba‘zı Ez-Ekâbir-i Dehr” bölümünde, zamanın ileri gelenlerini yererken, aslında onlarla oturup kalkmanın kişiyi değersiz kılacağından bahseder. Sözü anlamayana anlatmak, değerli bir taşı boncuk sanacak insana vermek gibidir. Değerini bilmeyenin elinde, elmas ile boncuğun bir farkı olmaz. Bu nedenle şair de değerden anlamayanın yanında kalınmaması gerektiğini bazen sivri bir dille, bazen de küçük bir uyarıyla dile getirir.

¹⁷⁰ Ayverdi, 301.

¹⁷¹ Ekinci, 160.

*Necesi bilsün anı her bî-basar
Gevheri hergiz bile mi pîlever* (483 b.)

*Müşk attarun dükkânında olur
Ne-durur baytâr anı ne bilür* (484 b.)

*Ol ki ana Sâmîrî hem-dem ola
Buzagudur Mûsîden ne zevk ala* (489 b.)

İskendernâme'de ince bir dokunmayla herkesle oturulmayacağını söyleyen şair, daha sonra insanın kendine dost olarak seçeceği kişileri tasvir ederek sonuçlarını dile getirir. Bugün gençliğin kendine arkadaş seçerken hiçbir çizgisinin olmaması, belki de çoğu zaman "Arkadaş kurbanı oldu." cümlesinin yankılanmasına sebep olmaktadır. Ahmedî yüzyıllar öncesinden bunun cevabını vererek okuyucusunu uyarmıştır: Kâmil ile oturursan olgunlaşırsın, cahille oturursan cahilleşirsin!

*Kime reh-ber ola bûm u gurâb
Yeri gûristândur u dîhi harâb* (493 b.)

*Kâmil ile oturan bulur kemâl
Nâkıs ıla hem-nişînlîkdür zevâl* (494 b.)

Şair bu iki beyiti dile getirdikten sonra söylediklerini tamamlayacak cümlelere devam ederek, elif harfinin lamın yanına gelmesiyle eğrildiğini, kilin gülle dostluğundan ona heves edildiğini, derinin Mushaflara cilt olmasından ötürü öpüldüğünü, pirincin inciyle dizilmesinden dolayı göğüslerde taşındığını söyleyerek iyi bir dostun insanın değerine değer katacağını ifade eder.

Şair, Aristo'nun dilinden verdiği öğütlerde dostluğa farklı açılardan bakarak nasihatlerine devam eder. Özellikle dostlukta var olan sır paylaşma konusunda hassas olan şair, cahile sır verme deyip fesat insanlardan da uzak durmayı tavsiye eder. Özellikle kişi, kendi değerinin bilinmesini istiyorsa gammaz ve dedikoducudan uzak durmalıdır.

*Câhili sırruna hem-râz eyleme
Müfsidi kendüne dem-sâz eyleme* (805 b.)

Kadrünün yerin dilerse ki ola düz
Vermegil gammâz ıla bed-gûye yüz (807 b.)

Aristo, yine dostlukla ilgili tavsiyelerinde kiminle oturup kalkmak gerektiğiyle ilgili güzel öğütler verir. Arkadaşlık konusunda, hırslı insanlardan uzak durmak ve onlarla sırrını paylaşmamak gerektiğini söyler. Hırslı insanı hain edeceğini söyleyerek hain insanın en zayıf anda sırrını aşikâr edeceğine dikkat çeker. Edepli kişilerle oturmanın insan için daha iyi olacağını belirtir.

Bî-edeb kişi-y-ile oturmağıl
Bî-sa ‘âdetdür anunla durmağıl (818 b.)

Hırs ehlini emîn eylemegil
Râzunı mey-hâreye söylemegil (819 b.)

Ki anı hırsı hayin eder bî-gümân
Hamr bunun sırrını kılur ‘ayân (820 b.)

Bunları Aristo’nun diliyle söyleyen şair, devam eden beyitlerde dostluğa farklı bir boyutta bakmakta, aslında insanın en iyi dostunun yine kendisi olduğunu vurgulamaktadır. Tanımadığın, bilmediğin kişileri yanına alma dedikten sonra; kimseyle sır paylaşılması gerektiği, iki kişinin bildiğinin sır olmadığı gerçeği dile getirilir. İnsanın derdine çarenin de yine kendisi olduğunu söyleyerek, aslında sağ elle sol elini avutman gerek düşüncesini belirtir. Aristo’nun ağzından verilen bu öğütlerde insana güvenmeyen ve dünyada dost olmadığını dile getiren şair, “sen kendi sırrını paylaşma gereği duyuyorsan, sırrını verdiğin ne yapar” diye düşünmemizi istemektedir.

Yâdları sen sana hem-dem eyleme
Kimseyi kendüne mahrem eyleme (831 b.)

Mahrem ü hem-dem özüne hem sen ol
Derdüne em gerek ise em sen ol (832 b.)

Yoh durur dünyâda hem-demden eser
Kimse işitmedi mahremden haber (833 b.)

Râzunı kimseye etdürme istimâ‘
Küllü sırrın câveze’l-isneyni şâ‘ (834 b.)

Sen edemedükde râzunı nihân
Kim durur kim anı etmeye ayân (835 b.)

Darâb’ın uğradığı vefasızlık sonrasında İskender, öğütlerinde hainle dost olunmaması gerektiğini vurgular. Eski düşman dost olmaz diyerek uyarıda bulunur. Böyle hainleri beslememek gerektiği de devam eden beyitlerde dile getirilir.

Bulmasun disen sana gam dest-res
Hem-dem olmagıl le’îme bir nefes (1266 b.)

Terbiyetle şefkat eden müfside
Nedür anun etdügi iş mefsede (1271 b.)

Eski düşmen dôst ola sanmagıl
Dostlığına düşmenün inanmagıl (4145 b.)

Şair, dostluk kavramını işlerken özellikle düşmanla dost olunmayacağını ve düşmana güvenilmeyeceğini tekrar eder. Düşman konusunda uyarılarda bulunan şair, sonrasında “Kerem sahipleriyle dost ol” tavsiyesinde bulunur.

Düşmenüni çünkü göresin za’îf
Bulmadın kuvvet kayusun ye harîf (4831 b.)

Düşmenün yalvardugın işitmegil
Anun umşah sözi ile iş etmegil (4833 b.)

Sana şekker verse anı zehr bil
Lutf gösderürse anı kahr bil (4834 b.)

Kiçi görüp ‘akreb esen sanmagıl
Yılana yumşah deyü el sunmagıl (4835 b.)

Deme düşmenden bana dostlîh gelür
Sanma zehri cehd ile tiryâk olur (4836 b.)

Dôstlîh anunla et ki ola kerîm
Cehd et olmasun sana hem-reh le'îm (4837 b.)

Kim le'îmün işi bî-bünyâd olur
Her ne işlerse kerîm ol dâd olur (4838 b.)

Câhile nesne ola deyü etme cehd
Hile-y-ile Hanzalı kim ede şehd (4839 b.)

Şair, yine Allah'a kavuşmak isteyenler için de erenlerle dost ol tavsiyesinde bulunur ve Hz. Peygamberin: “Kişi arkadaşının dini üzeredir.” hadisine iktibasla “kiminle oturursan ona benzersin” der.

Her ki dilerse ki Allâha ere
Ana erenlerle otura dura (5017 b.)

Her kim eyülerle ola hem-nişîn
Ol dahı anlarun bigi olur yakîn (5018 b.)

Katre deryâya erer deryâ olur
Hem sadefde lü'lü-i lâlâ olur (5019 b.)

Güneşe erdükde şebnem nûr olur
Topragun âlâyışinden dûr olur (5020 b.)

Karga insân ıla çün bir yıl kalur
Âdemî bigi lisân ehli olur (5024 b.)

Sen dahı cehd edüp eyle kıl heves
Ki olasın ehlu'llâh ile hem-nefes (5026 b.)

*Çün olarun ıla hem-dem olasın
Ol safâyı ki anlarundur bulasın* (5027 b.)

*Gil ki bir kaç gün gül ile yâr olur
Sohbetinde gör ne hoş sîret bulur* (5028 b.)

*İt kim oldu ehlu'llâh ile hem-nişîn
Âdemînün sîretin dutdı yakîn* (5029 b.)

İskendernâme'de dostlukla ilgili uyarılarına devam eden şair, her dost diyene güvenme uyarısını vermeyi de unutmaz. İnsanın dost seçiminde dikkat etmesi gereken bu noktayı tekrar eder.

*Sâde olup kişiye inanmagıl
Sana kimse dôt ola sanmagıl* (6760 b.)

*Her kişi kendüzini sever hemîn
Kendü-y-içün dôstdur sana yakîn* (6761 b.)

*Dilesen ki ermeye cânuna sitem
Nâ-sezâyâ dõşeme hân-ı kerem* (1267 b.)

*Bed-güher kadrini etmegil bülend
Bed-güherden kimse olmaz sûd-mend* (875 b.)

*Bûriyâ ney ola mı kand ıla pür
Yâ ola mı cehd ile har-mühre dür* (876 b.)

3.1.13. Dünya Hayatına Meyletmemek

“Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın!”¹⁷²

Kur'an-ı Kerim'de geçen bu ayet insana ciddi bir uyarıda bulunmaktadır. Dünya nasıl bir sevgilidir ki, insanın gözünü kör edip; insanı bütün her şeyi unutturacak kadar etkileyebilir, kendinden geçirebilir. Dünya hayatına meyletmek veya dünyevileşmek

¹⁷² Altuntaş, Şahin, Fatır, 35/ 5, 479.

dediğimiz davranış, dünya ile ilgili olan bir durumdur. Dünyevi, “Dünya ile ilgili, dünyaya ait, dünyaya mensup”¹⁷³ anlamına gelip “dünyevileşme, bizatihi Allah’ı tanımama ona karşı istiğna, tekebbür, onu unutma, nimetlerini ve ayetlerini görmezlikten gelme, yani nankörlük”¹⁷⁴ olarak tanımlanmıştır.

Dünyaya kapılma, bağlanma veya dünyevileşme; ölümü unutup, sonsuz bir arzuyla helal haram çizgilerinden çıkıp sadece nefsin heva ve hevesleri peşinde koşmaktır. Dünyevileşme, dünyanın aldatici renklerine bulanmak ve kendi özünü kaybetmektir. Özünü kaybeden insan, inancını da bu dünyadaki amacını da unutur ve sadece dünya için çalışır. “Ahiret hayatı yokmuş gibi dünya nimetlerine düşkün olma, yakında olan dünya nimetlerini uzakta olan ahiret nimetlerine tercih etme, İslam’a inandığını söylemesine hatta ritüelleri yerine getirmesine rağmen ahiret hayatını sıkıntıya sokacağını bile bile dünya ile ilgili taleplerde bulunma dünyevileşme olarak nitelenebilir.”¹⁷⁵

Allah’ı ve ahireti unutan, dünyevileşmiş kişiler şeytana uymuş kişilerdir ve Kur’an-ı Kerim’de bu sapkınlık için birçok uyarı vardır.¹⁷⁶ Dünyaya kapılan insan nefsinin esiri olur. Hırslarına yenik düşer, tek isteği sonsuz bir hayat yaşamak, her şeye sahip olmaktır. Bütün bunları isterken de başka insanlar yoktur gözünde. Dünya hayatına meyleden insan için değerler ve ahlâkî ilkeler de anlamsızlaşır. Dünya yalancı bir sevgilidir ve bu sevgili için yapmayacağı şey yoktur insanın. Ahlâk ve değerler ortadan kalkar. Bu nedenle İslam, “dünya hayatına kanmayın” uyarısında sıkça bulunarak, kalıcı değilsiniz gerçeğini her defasında insanın yüzüne vurur.

Kalıcı olmadığını bilen insan dünyayla arasındaki bağı dengede tutar ve gerektiği kadar dünyayla meşgul olur. “Hiç ölmeyeceğini zanneden biri gibi çalış, yarın ölecek biri gibi de tedbirli ol.”¹⁷⁷ hadisi bu dengeyi kurmak için insanlara bir uyarıdır.

Dünyevileşme *İskendernâme* ve *Cemşîd ü Hurşîd*’de sıkça tekrar edilen ve hatırlatılan bir konudur. Şair *İskendernâme*’de sık sık dünya hayatının geçici olduğunu dile getirir ve dünyaya kanma uyarısında bulunur. “Dünyaya düşkünlüğün ilacı ölümü

¹⁷³ Ayverdi, 313.

¹⁷⁴ İlhami Güler, *Politik Teoloji Yazıları*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2010, 20.

¹⁷⁵ Volkan Ertit, Osman Zahid Çiftçi, “Birbirinin Yerine Kullanılan İki Farklı Kavram: Dünyevileşme ve Sekülerleşme”, *Bilimname XLIV*, 2021/1, 289.

¹⁷⁶ Güler, 25.

¹⁷⁷ *Câmiu’s-Sagîr Muhtasarı, Tercüme ve Şerhi*, (İsmail Mutlu – Şaban Döğen ve Abdülaziz Hatip), Yeni Asya Neşriyat Araştırma Merkezi, İstanbul 2008, I, 335.

hatırlamaktır” babınca sık sık ölüm gerçeğini dile getirir. Hükümdara “ne kadar çalışırsan çalış ve ne elde edersen et sonunda hiçbirini sana kalmayacak” demesi, destanın sonunda İskender’in elinin tabutun dışında bırakılarak elim boş gidiyor iması yapılması belki de eserin genel temasını ortaya koymaktadır.

Ahmedî, *İskendernâme*’de bu dünyanın kimseye kalmayacağını, tarihte anlatılan efsanelerden yola çıkarak söylemektedir. Aslında bırakıp gideceğimiz dünya için bu kadar hırsın gereksiz olduğunu içten içe sezdirmektedir.

Şairin bütün değerleri zikretmesinin sebebi, geçici olan bu dünyada güzel yaşa öğüdünü vermektir. Zulüm, kibir, gurur ve benzeri olumsuz davranışların boşuna olduğunu, bu dünyadan giderken güzellikle gidilmesi gerektiğini vurgulamaktır. Bu nedenle eserin genelinde dünyanın geçiciliği tekrar edilir. Şair yaşanan süre içerisinde nefes almak gerektiğini, arada bir dünyadan elini çekip gerçeği görmenin gerekliliğini değişik beyitlerle, dile getirmektedir. Anlatılan bütün hikâyelerin sonunda İskender’e - dolayısıyla da okuyucusuna- dünyayı fethetsen de “hiçbir şey senin değil” gerçeğini anlatmaya çalışmaktadır. Dünyayı yedi başlı ejderha olarak gören şair, bu ejderhanın herkesi yok ettiğini belirterek, dünyanın geçici olduğunu da tekrarlamaktadır.

*Yedi başlu ejdehâ durur cihân
Bir nefes kimseneye vermez emân (340 b.)*

*Neçeler benüm deyü bu şark u garb
Ejdehâ vü dîv ile eyledi harb (341 b.)*

*Neçeler benüm deyü bu bezmgâh
İns ü cinn ile düzetti rezmgâh (342 b.)*

*Neçeler ârâyış etdi taht-ı ‘âc
Neçeler yâkûttan düzetti tâc (343 b.)*

*Mülk mi ol ki anı koyup gideler
Ayruğa kalası mülki nedeler (344 b.)*

Şair; Darâ ve Kayser savaşından sonra yenilen Kayser'in ölümünü anlatır ve dünyaya heves etmenin bir eziyet olduğunu söyler. Dünyaya meyledip onun peşinde koşmanın bir anlamı olmadığını vurgular.

Dünyenün işbudur iş bu pişesi
Vay ana kim dünyedür endişesi (400 b.)

Dünye genci çünli degmez rencine
Ne heves etmek gerekdür gencine (401 b.)

Ahmedî, “Der-Beyân-ı Bî-Vefâyî-i Cihân” bölümünde dünyanın vefasızlığını anlatırken, ölümün var olduğu bu dünyada yaşamın bir rüya olduğunu söyleyerek, bu fani dünyaya gönül bağlama öğüdünü vermektedir. Sonunda bu rüyadan uyanmak var ise, neden bunca hırs, tamah, nefret....

Kişünün cânına yetmez mi elem
Fikrine düştügi kim nâ-geh ölem (443 b.)

Dünyede çün yoh durur bir dem sebât
Bes hâyâl-i hâb durur bu hayât (444 b.)

Bes gönül baglamagıl bu menzile
İ'timâd eylemegil âb u gile (448 b.)

Şair, bu öğütleri verdikten sonra “Der-İ'tibâr Be-Tegayyür-i Ahvâl-i Cihân” adlı bölüme geçerek, bu dünyadan geçip giden sultanları, peygamberleri dile getirmekte ve ana öğüdünü tekrar etmektedir. Dünyadan kimler geldi geçti, onlara kalmadı sana da kalmaz bu dünya diyerek, “dünya hayatına meyletme” öğüdü tekrar etmektedir.

Zînet-i dünyaya meftûn olmagıl
Kalbdur mekrine magbûn olmagıl (808 b.)

Rengine aldanma ki anda yoh safâ
Bulmadı bulmaz kimesne andan vefâ (809 b.)

Mihrine aldanmagıl ki ol kahr dur
Şehdine imrenmegil ki ol zehrdür (810 b.)

Gururun zararlarından bahseden şair, sonrasında dünya hayatının geçici olduğunu hatırlatarak: “Neyinle gururlanıyorsun bu dünya senin değil, herkes gibi senin de elinden alınacak” öğüdünü Hz. Süleyman üzerinden vermektedir. Hayatta sahip olduklarımızın hiçbir ehemmiyeti olmadığını, ölümün olduğu yerde her şeyin anlamsız olduğunu tekrar etmektedir: Süleyman’a kalmayan dünya kime kalacak?

*‘Ömr-i devletde ger olsaydı sebât
Bâki olaydı Süleymâna hayât* (1166 b.)

*Dîv aldı Hâtemin tahtını bâd
Dünyeden kim oldu vü kim ola şâd* (1167 b.)

Darâb, İskender karşısında yenilgiye uğradığında, şair bir kere daha hatırlatmada bulunarak elimizdeki her şeyin geçici olduğunu dile getirir. “Bir gün kaybedeceğimiz şeylere gönül verme” diyerek dünya malının ve sevgisinin geçiciliğini tekrar eder. Dünya malına olan bağlılığın sonunda keder olduğunu hatırlatır.

*Çün güzerdedür ele giren gider
Mihrin ussun varsa gönlünden gider* (1237 b.)

*Her ki diler ki ana gussa irmeye
Yitecek nesneye gönül vermeye* (1238 b.)

*Tagılacah nesneyi ne dereler
Yitecege nişe gönül vereler* (1239 b.)

Ahmedî, İskender ve yenilgiyi kabul eden Darâb’ın konuşmasında, yine dünyanın geçiciliğinden bahseder. 1299 ve 1305. beyitler arasında, kimsenin kaşının, gözünün, ilminin, adaletinin bir anlamı olmadığını ve herkesin bu dünyaya uğrayıp gideceğini dile getirir.

*Dünye-y-içün işbu ceng ü gîr ü dâr
Ne gerek çünkim degüldür payidar* (1263 b.)

*Âsiyâdur çarh ‘ömrümüz gözer
Bu makâma her ki geldiyse gider* (1299 b.)

Şair, dünya hayatının geçiciliğini değişik örneklerle dile getirmeye devam eder. Gece ve gündüz devrettikçe ömür binasının aşındığını söyleyerek, dünyanın yerinde durmadığını hatırlatır ve bu dünya sevgisini gönülden çıkarmayı tavsiye eder. Dünyayı seven kişinin mutlu olmayacağını da ekleyerek, dünya hayatının geçiciliğini tekrar eder: Her gün güneş doğuyor, dünya dönüyor diye seviniyoruz ya; güneş aynı güneş, dünya aynı dünya. Giden senin ömründür, dünya seni gece ile gündüz arasında öğretür!

*Gece vü gündüzde ol bir devr eder
Döndüğince 'ömr bünyâdın geder (2309 b.)*

*Ol ki çarhun döndüğince kem ola
Nece bünyâdı anun muhkem ola (2310 b.)*

*Çün güzerdedür bekâ durmaz gider
Pes gönülden sevgüsün anun gider (2311 b.)*

*Dünyâyı seven kişi şâd olmaya
Kaygudan bir lahza âzâd olma (2312 b.)*

Şair dünyanın geçiciliğini farklı şekillerde dile getirmeye devam etmekte ve bu konu üzerinde her bölümde beyitlere yer vermektedir. Bu defa insan ömrünün uzunluğunun veya kısalığının bir anlamı olmadığını ve buna aldanmamak gerektiğini dile getirir. Bin yıl yaşasan da hiç yaşamamış gibi, dünyaya doyulmayacağını belirten şair, insanın bu aldatmacaya kanmamasını öğütler. Şair, 2486 ve 2497. beyitler arasında, Hz. Musa ile Allah arasında geçen dünyanın ne zaman yaratıldığına dair bir konuşmayı dile getirir. Bu konuşmada ömrün uzunluğu ve kısalığı hakkında bir hikâye geçmektedir: Allah yerden göğe kadar her yeri hardal taneleriyle doldurup, bir kuş yaratır. Yılda bir tane yiyerek doyan bu kuş, tanelerin tükenip, kendisinin öleceğini düşünerek yerden göğe kadar dolu hardal tanelerini yemeyi bırakır ve on yılda bir tane yemeye başlar. Sonunda kuş on yılda bir yediği taneleri de bitirir ve ölüm gerçeğiyle yüzleşir. Ahmedî, bu hikâye üzerinden ne kadar yaşasa da sonunda insanı bekleyen gerçeği dile getirir: Ölüm...

*Nece çoğ olsa dükenür 'ömr pes
Ne gerekdür 'ömr çoğına heves (2498 b.)*

*Nesneyi kim dükenür çoh sanmagıl
Azdur ol çohlığına inanmagıl (2499 b.)*

*Geçdüginde bin yıl olur bir nefes
Akıl isen çoh dimegil ana pes (2500 b.)*

*Çün dükenür 'ömr kalmaz pâydâr
Bir ile bî-şek berâberdür hezâr (2506 b.)*

Şair dünyevileşmeyi bir başka açıdan da yorumlayarak, Allah'a ulaşmanın dünyadan vazgeçerek gerçekleşeceğini söylemektedir.

*Ger safâ-yı nefis gerek az yegil
Hakka erem dersin ta'allukdan kesil (2811 b.)*

Şair, ortaya çıkan bütün savaşlarda yer yer dünyanın geçiciliğini anlatmaya devam etmektedir. Farklı cümlelerle aynı manayı vererek, dünya hayatının geçici olduğuna dikkat çekmektedir. Yüzyıllar boyunca dönen dünyaya gelip geçenleri hatırlatarak, dünyanın kimseye merhamet etmediğini hatırlatır ve dünyanın rengine kanma, aslında dünya zalim bir sevgilidir imasında bulunur.

*Nece kim döndi döniser bu sipihr
Kimseye etmedi vü etmeye mihr (2995 b.)*

*Kim bilür dehrün ser-encâmı nedür
Yâ bu dönmekden felek kâmu nedür (2996 b.)*

*Sâlehâ döndi döniser bî-gümân
Kimsene bilmez anı ne-y-çün 'ayân (2997 b.)*

*Rengine kalma anun ey bî-haber
Şûh-ı zâlimdür kıl andan sen hazer (2998 b.)*

*Sayd eder şâh u gedâ ne bulsa yer
Bes güzâf olmadı anun adı yer (3009 b.)*

*Hîç nesne olıma ana siper
Hîç kimse bulıma andan mefer (3010 b.)*

*Çün komaz seni kaçansa yer bu yer
Varsa 'aklun ögmegil sen anı yer (3011 b.)*

*Bu yere bağlamagıl gönlün i yâr
Dahı yerdür bu degül cây-ı karar (3012 b.)*

Ahmedî okuyucusunu tekrar tekrar uyarmaktadır: İster kul ol, ister sultan, herkes toprak altındadır. Dünyanın sana farklı davranacağını düşünme; ne kadar yaşarsan yaşa, bu dünyadan alacağın sadece bir nefestir. Burayı bırakıp gideceksin, ona göre hazırlığını yap ve dünyaya gönlünü kaptırma...

*Ger gedâdur u eger şâh-ı cihân
Toprag altında olur cümle nihan (3079 b.)*

*Sana dünyâ mihr ede sanmagıl
Nîşdür nûşına hîç el sunmagıl (3081 b.)*

*Kimleri yer işbu tîre-hâki gör
Kimleri sohdi yere eflâki gör (3082 b.)*

*Kahr eder mihr zahm urur sipihr
Kim ne bunda rahm var ne anda mihr (3083 b.)*

*Bunda bin yıl ger imâret edesin
Bir nefesdür çünki bundan gidesin (3085 b.)*

*Çünki bu yerden koyup gitmek gerek
Gitmedin key yaragun etmek gerek (3086 b.)*

*Gönlünü bağlamagıl sen bu yere
'Âkil ol kim bunu ögmeye yere (3100 b.)*

Ahmedî, farklı bölümlerde dünyaya kapılmama öğüdünü verirken, dünyanın verdiği sözleri tutmadığını söyler. Dünyanın zehirli bir bal olduğunu ve ona kanılmaması gerektiğini söyleyen şair, dünyanın baykuş ve akbabalara mekân, karga yuvası ve boş şeylerle dolu olduğunu dile getirir.

Nakz durur kamu devr etdügi 'ahd
Zehr durur dehr düzetdügi şehd (3129 b.)

Dünyeye kalma ki bu zâg-âşiyân
Bûm u kerkeslere olmuşdur mekân (3427 b.)

Oldı gönül dünya sözinden melûl
Ki anda yohdur fazl u toludur fuzûl (3656 b.)

Ahmedî, İskender'in doğuya seferini anlatan bölümde, yine dünyanın kimseye vefa göstermediğini, dünyaya inanmamak gerektiğini tekrar eder. Gelip geçici şeye gönül verenin, ahirette sonunun belli olacağını belirten şair, dünya sevgisini gönülden çıkar tavsiyesinde bulunur.

Kime eyledi vefâ bu rûzigâr
Kim sana dahı eyleye pâ-yân-ı kâr (3760 b.)

'Ahdine aldanma ki olur 'ahdi süst
Kavline inanma ki olur nâ-dürüst (3761 b.)

Her ki gider nesneye gönül vere
Nolur ahvâlini gidicek göre (3769 b.)

Garra olma dehre kim yoh anda 'ahd
Sundugı geh zehr durur gâh şehd (3770 b.)

Böyle kim gider gelür gündüz gece
Tîz iledür seni ol komaz gece (3771 b.)

*Dünye sevgüsini gönlünden gider
Ki ol nece kim geldise şöyle gider (3773 b.)*

Ahmedî yine başka bir bölümde: “Madem öleceksin neden dünyaya gönül verirsin?” sorusunu sorar ve buraya bağlanan kişinin âkil olmadığını belirtir. Herkesin toprak altında olduğunu ve dünyanın kimseyi ayırt etmeden aynı yere doldurduğunu söyler. Adının, şanın, renginin, boyunun posunun toprak için önemli olmadığını yer yer hatırlatır.

*Bu aradan çün gidersin ‘an-karîb
Buna ne gönül verürsin ey garîb (4072 b.)*

*Bu ‘imâret edecek menzil degül
Buna gönül bağlayan ‘âkil degül (4073 b.)*

*Toprag altında durur kamu nihân
Âh ki etmez kimseye şefkat cihan (4080 b.)*

Ahmedî, dünyanın nimetlerinin güzel olduğunu; ama buna rağmen dünyanın vefasız olduğunu dile getirir. Cihana hükmedip, saraylara, tahtlara sahip olanların, her şeyi bırakıp gittiğini ve dünyanın onlara da kalmadığını tekrar eder, karınca ve yılanı dahi evine sokmayan insanın, toprak altında onlara yenik düşeceğini belirtir.

*Hoş durur dünyâda olmah kâmkâr
Bu yavuz kim bî-vefâdur rûzigâr (4258 b.)*

*Netdi ol sultânlar bu hâkdân
Anı ede sana dahı bî-gümân (4265 b.)*

*Kalma ana olma ‘ahdinde gurûr
Ki olmayasın Tanrıdan yik-bâre dūr (4266 b.)*

*Çün bilürsin ‘ömri kim durmaz gider
Sevgüsün cehd eyle gönlünden gider (4324 b.)*

*Çünkü dünyâ kimseye etmez vefâ
İ'timâd etme ana ki oldur hatâ* (4325 b.)

*Neçeler yaptı serây oturmadı
Neçeler tohm ekdi vü götürmedi* (4422 b.)

*Girmesün şehrüme deyen mûr u mâr
Mûr u mâra oldı sinde tarumar* (4423 b.)

İskender'in kurduğu İskenderiye şehri, yaptırdığı fener ve fenerdeki ayna yine temsil yoluyla nefse bağlanmaktadır. Feneri yıkan halife, nefsi temsil etmektedir. 4404 ve 4456. beyitler arasında anlatılan bu kısımda yine dünya hayatından vazgeç tavsiyesi bulunmaktadır. Ahmedî, bu temsilde nefsi def etmenin yolunun, dünyaya bağlanmamak olduğunu belirtir. İçi paslı, dışı renkli ve kokulu, kocakarı dünya benzetmeleri yapılarak dünyaya aldanmamak gerektiği vurgulanır. Ahmedî: "Eğer bir gün her şeyi bırakıp gideceksek neden bu hırs ve açgözlülük?" sorusunu sorarak, bunların bu dünya için anlamsız olduğunu söyler. Bölümün sonunda da asıl yerimiz ahiret olduğu için, oraya çalışmak gerektiğini ifade eder.

*Zînet-i dünyâdur ol fettân fireng
İçi jeng ü taşıdur pür bûy u reng* (4462 b.)

*Dilesen ol şehri kim ma'mûr ola
Hem gönül câmu halelden dûr ola* (4463 b.)

*Sûret-i 'aklunun âfet görmeye
Nefsüne 'azl-i hilâfet ermeye* (4464 b.)

*Zînet-i dünyâya magrûr olmagıl
Ana uyup Tanrıdan dûr olmagıl* (4465 b.)

*Kim ziyânı çoğ u nef'i az durur
Nefsi telbîs ile yoldan az durur* (4466 b.)

Ana aldanma ki nâ-dânlıh olur
'Âkıbet işün peşîmânlın olur (4467b.)

Çün görürsin bu cihânı kim gider
İ'timâdunı düriş andan gider (4468 b.)

Dünye seven kişi râhat bulmadı
Dünyeden illâ cirâhat bulmadı (4469 b.)

Bûy u renge garra olma kim cihân
Pîre-zendür gerçi rengidür cüvân (4477 b.)

Dünye-y-içün ne gerek bu hırs u âz
Dünye çoğı ne assı çün 'ömr ola az (4480 b.)

Çün koyıban gidilür bu mülk ü genç
Bes eyit kim ne gerekdür bunca renc (4481 b.)

Dünyeyi ko 'ukbi-y-içün et 'amel
Tâ ki tedbîründe olmaya hâlel (4482 b.)

Mülk oldur anun içün eyle cehd
Tâ murâd ıla mezâkun dola şehd (4483 b.)

Ahmedî, İskender'in hikâyeleri üzerinden dünyanın geçici olduğunu anlatmaya devam eder. İskender Kâydefe'nin ülkesine daha fazla kazanma hırsıyla göz diktiğinde Kâydefe ona cevaben: "Bunca zaman yaşadıklarından dünyanın geçici olduğunu anlamadın mı? sorusunu sorarak, İskender'in gerçeği görmesini ister.

Sen ki oldun dâniş ile feylesûf
Bulmadun mı dünye hâline vukûf (4606 b.)

Bilmedün mi ki anda yoh durur karâr
Geh 'azîz eder kişiyi gâh hâr (4607 b.)

*Gâh eder pest âdemîyi geh bülend
Gâh dil-şâd eder ü geh müstemend (4608 b.)*

*Çün cihân tolu hatar oldu vü bîm
Ana tekye etmek hatâ durur ‘azîm (4609 b.)*

Şair dünyanın geçiciliğini çeşitli beyitlerle dile getirirken, yaşadığın anın değerini bil tavsiyesini alttan alta vermektedir. An bu andır gerçeğini dile getirip, bir daha bu anı yaşamayacağını bilerek, yapman gerekenleri yap tavsiyesini bülbül üzerinden verir ve dünyanın kimseyi mutlu etmeyeceğini söyler.

*Söyle fursat geçmesün ey ‘andelîb
Kim sana söz oldu dünyâda nasîb (4850 b.)*

*Çün bilürsin böyle kalmaz rûzigâr
Söyle kim söz kala senden yâdigâr (4853 b.)*

*Var iken fursat getür sözi dile
Dahı fursat girmeye tâ hod ele (4854 b.)*

*Tarfetü’l-‘aynun içinde rûzigâr
Gaybdan bin nakş kılur âşikâr (4855 b.)*

*Mihr kıla demegil sana sipihr
Kim bekâsuzdur sipihr ü mâh u mihr (4856 b.)*

*Nede sana bu siyeh kâse cihân
Ki anda ne hakk-ı nemek vardur ne nân (4857 b.)*

*Ana verilen gönül şâd olmadı
Gussadan bir lahza âzâd olmadı (4858 b.)*

Şair, yine dünyanın geçiciliğinden bahsederken, ona fazla iltifat etmemek ve rahat olmak için onu terk etmek gerektiğini söyler. Genel olarak dünya sevgisini gönlünden temizle tavsiyesini verir.

Bu cihânun cümle câh u hışmeti
Çün geçer bir habbe degmez kıymeti (4944 b.)

Dahı dünyâ isdeyü çekme ta 'ab
Bî-bekâyı 'âkil etmeye taleb (4945 b.)

Dünyenün mihrine olma mübtelâ
Ki olur ol sonra sana renc ü bela (5012 b.)

Çün eyü yavuz cihân durmaz gider
Cehd et mihriini gönlünden gider (5013 b.)

Zînetine dünyenün etme iltifât
Çün bilürsin ki anda yoh hergiz sebât(5015 b.)

Aldanup rengine meftûn olmagıl
İnanup 'ahdine magbûn olmagıl (5045 b.)

Hikmete cehd et ki ol durur çerâğ
Terk et dünyâyı dilersen ferâğ (5083 b.)

Kocakarı dediği dünyayı terk etmeyi öğütleyen şair, ahirete heves et, bu kafesten kurtulursan cennete gidersin fikrindedir. Bu dünyanın bağlarından azad olmayı bir kurtuluş olarak görmekte ve asıl gayenin ahiret olması gerektiğini söylemektedir.

Pîr-zendür dünya yigit sanmagıl
Zehrdür zinhâr ana el sunmagıl (5087).

Dünyeyi ko kim degül ol pâydâr
'Ukbayı isde ki ol durur dârü'l-karâr (5088 b.)

Mülk oldur ana et etsen heves
Nece pâ-bend ola sana bu kafes (5093 b.)

Bu kafesden ger sen âzâd olasın

Kuds bâgına varup şâd olasin (5094 b.)

Ger ereyim der isen ol gülşene
Baglamagıl gönlünü bu külhene (5095 b.)

Nesine kaldun bu vîrân menzilün
Ne bekâsı ola dedün âb u gilün (5096 b.)

Dünyeye aldanma ki anda yoh safa
Olma garra ‘ahdine ki etmez vefa (5172 b.)

Neçeleri bu makâm etdi helak
Neçelerden kaldı issuz işbu hâk (5173 b.)

Böyle geldi vü gider bu rûzigâr
Kimseye kalmadı kalmaz payidar (5321 b.)

Hükümdar Feridun oğlunu kardeş katliyle kaybedince, dünyanın vefasız bir sevgili olduğunu görmüştür. Şair yine eserdeki kahramanlar yoluyla dünyanın vefasızlığını dile getirmektedir. “Dünya kardeşi kardeşe öldürtecek kadar zalim bir sevgilidir” gerçeğini tekrar eder.

Çün Ferîdûn gördi vü bildi ‘ayân
Anı kim sevgülü durur bu cihan (5426 b.)

Bî-vefâlığı-y-ıla mergûbdur
Düşmen-i cândur velî mahbûbdur (5427 b.)

Bildi kim kardaş anun çün kardaşa
Düşmen olup kasd eder cân u başa (5428 b.)

Şair, artık dünyanın kimseyi sağ bırakmayacağını ve bu dünyaya bel bağlanmayacağını sert bir dille söylemektedir. Hükümdarları anlatırken onların bu dünyaya uğrayıp gittiklerini vurgulayarak da dünyanın geçiciliğini tekrarlamaktadır.

Taht mı var kim yele vermez cihân

Tâc mı var yere urmaz âsumân (5825 b.)

Gürg-tab'olup muhâbâsuz bu yer
Ger gedâ vü ger melik ne bulsa yer (5917 b.)

Şâhlarun yasin dutar bahgıl göge
Kim tonın nece boyayupdur göge (5918 b.)

Çarh kim erte gece döner devân
Bunda ne Hürmüz kor u ne Erdevân (5919 b.)

Kişi ger Kistrî ola vü ger Belâş
'Ömri kesr olıbanun gider belâş (5920 b.)

Dünyenün kahr u belâsı çoh durur
Kimseye mihr ü vefâsı yoh durur (5921 b.)

Bes ana 'âkil olan inanmaya
Âb u gildür hiç ana tayanmaya (5922 b.)

Ey bu gün tekye eden âb u gile
Düşer isen yarın etmegil gile (5923 b.)

Bunda gelen çünkü bilürsin gider
Gel sürilmedin bu aradan gider (5924 b.)

Gönlünü bağlamagıl sen bu yere
'Âkil ol kim bunu ögmeye yere (5925 b.)

Memleket çün kimseye kalur degül
Kimsene bunda karâr alur degül (6036 b.)

Ger Kubâd ola kişi vü ger Belâş
Bâd bigi aradan gider belâş (6037 b.)

Bes anun çün ne gerekdür ey 'aceb
Bunca derd ü mihnet ü renc ü ta'ab (6038 b.)

Nesne kim durmaz gider ol 'an-karîb
Ana ne ragbet gerekdür ey garîb (6039 b.)

İşbu sultânlar ki şerh etdüm sana
Noldılar âhir eyitgil sen bana (7020 b.9

Turmayacah yer için ceng etdiler
Yeri yerinde koyıban gitdiler (7021 b.)

Yine hükümdarları anlatırken Hürmüz'e değinen şair, ecelin gelmesiyle birlikte her şeyin anlamsız olduğunu bu hükümdar üzerinden açıklamaktadır. Akıllı olanın dünyaya meyletmemesi ve bu hayatın gerçek olmadığını bilmesi gerektiğini dile getirir. Bunu söylerken de insanın bu dünyada gerçek olmadığını kukla olduğunu söylemektedir.

Ne meze umısar ol kim 'aklı var
Oradan kim ola anun tiryâkı mâr (5949 b.)

Çün cihânda dirilen bî-şekk ölür
Bes kamu şîrînligi anun telh olur (5950 b.)

Kahrı var dehrün eyü âyîni yoh
Telhi bî-haddür velî şîrîni yoh (5951 b.)

Ne durur bu çarh-ı lu 'bet-bâz bes
Dürlü lu 'bet zâhir eder her nefes (5952 b.)

Sen ki sûretçe bu gün uş dirisin
Bî-şek ol lu 'betlerün hem birisin (5953 b.)

Diridür sûretçe lu 'bet ye ulu
Lîkin ölüdür hakîkatde ölü (5954 b.)

*Depreden anı dahı ayruh durur
Varlıg oldur bu arada yoh durur* (5955 b.)

*Bes bu dirligün senün dirlik degül
Buna tekye etdügün erlik degül* (5956 b.)

*Zinde olan sûretde ma'nîde ölü
Ne revâdur kendüyi şana ulu* (5957 b.)

Şair dünyanın geçiciliğini anlatılırken, dünya yerine bazen de felek kelimesini kullanmaktadır. Felek kelimesinin dehr, dünya, devran, âlem, talih, baht, kader anlamlarını içine aldığı ve birbirlerinin yerine kullanıldığı ifade edilmektedir.¹⁷⁸ Dünyanın ejderha olduğunu ve insanı yutacağını dile getiren şair, dünyanın kimseyi ayırt etmeyeceğini yineler.

*Bu felek bir ejdehâdur heft-ser
Her ne kim bulsa eyü yavuz yutar* (6294 b.)

*Demez işbu hûbdur ol nev-cüvân
Yâ bu 'âlimdür ü ol nev-pehlevân* (6295 b.)

*Yâ bu 'âdil pâdişehdür nîk-baht
Kim anunla zînet alur tâc u taht* (6296 b.)

*Yâ budur tedbîr-i mülk eden vezîr
Kim kamu üftâdeyedür dest-gîr* (6297 b.)

*Yâ bu bir hayr ehlidür maksûd-bahş
Halka eder geh zer ü geh sîm bahş* (6298 b.)

*Mihri yoh kahrıyla eder küllin helâk
Hâkden olan nolur sonucu hâk* (6299 b.)

¹⁷⁸ Cemal Kurnaz, "Felek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, 12, 306.

*Bu felek tab'ında olsaydı kerem
Keylerün olmaya-y-ıdı 'ömri kem (6300 b.)*

*Gör kızıl gül nece solar tıfl iken
Sag durur yaz u kış kara diken (6301 b.)*

Şair eserin sonuna doğru, bütün padişahların başına ne geldiğini ve dünyanın geçiciliğini hatırlatarak, bu kadar hırsa gerek yok der. Bütün eser boyunca tekrar ettiği düşünceleri bu defa da hükümdarlar üzerinden vermeye çalışır.

*Dünyede görgil ki ne işler olur
Pâdişehler başına neler gelür (7036 b.)*

*Neçe kim döndi döniser âsumân
Âdemîleri ögidür âsmân (7037 b.)*

*Bir degirmendür bu çarh-ı tîz-gerd
Kim ögüdüğini eder tîz gerd (7038 b.)*

*Çün degüldür baht u devlet pâyidâr
Anun için ne gerek bu gîr ü dâr (7039 b.)*

*Çün gidersin bunda kalur mâl u genc
Ne durur bes bu kamu bî-hûde renc (7040 b.)*

Bu dünyanın bir yol olduğunu, herkesin gelip geçtiğini söyleyen şair, toprağın bulduğunu yediğini tekrar eder ve dünyaya fazla kapılma öğüdünü verir. Toprağın da altında nice güzelin, yakışıklının bedeninin olduğunu hatırlatarak; dünyanın kimseye kalmadığını acı bir gerçekle söyler: Dünya bulduğunu yer!

*Fi'l-mesel nedür cihân bir reh-güzer
Bunda ugrayan kişi lâ-büd gider (7200 b.)*

*Çünkü adı yer durur ne bulsa yer
Ögmegil anı nece gerekse yer (7201 b.)*

*Dünyenün mihriini gönlünden gider
İşbu menzilden ki emel durur gider (7202 b.)*

*Çoh emel dutup sana kim dedi az
Çün bilürsin 'ömrünü kim olur az (7203 b.)*

*Fikr et kimleri kahr etdi cihân
Kimler olmuşdur yer altında nihan (7204 b.)*

*Topragun her zerresin etsen taleb
Bulina bin zülf ü hâl ü hatt u leb (7205 b.)*

*Hûb yazar hûb nakş urur düzer
Çün temâm eder anı gerü bozar (7206 b.)*

Dünyanın vefasız olduğunu ve kimsenin kalıcı olmadığını, türlü türlü beyitlerle defalarca dile getiren şair, bu defa İskender'e bütün kazandıklarının boş olduğunu hatırlatmak için, tekrar dünyanın yalancı olduğunu dile getirir. Şair, İskender'e ve dolayısıyla da okuyucusuna, dünyanın vefasızlığını ve kimseye yar olmadığını söylerken, dünyayı gül kokusuna benzetir ve tıpkı o koku gibi dünyanın da kalıcı olmadığını söyler. Bu sözlerden sonra İskender her şeyden elini çekerek ve hac yoluna çıkar.

*Eglenecek yer degüldür bu cihân
Bî-vefâlığı degül anun nihan (7521 b.)*

*Ol kişiler kim halîfe oldılar
Bir birinün kılıcından öldiler (7522 b.)*

*Bu yer için ki anda hergiz yoh vefâ
Bir birine etdiler yüz bin cefa (7523 b.)*

*İşbu vâdîde ki adı oldu hâk
Bî-sebeb bir birin etdiler helak (7524 b.)*

*Sor ki burada ne hâsıl etdiler
Ne iletdiler çü bundan gitdiler (7525 b.)*

*Duracah yer sandılar bu menzili
Sevdiler cân ıla bu âb u gili (7526 b.)*

*Az zamânda oldılar cümle helâk
Vây anı kim ola menzilgâhı hâk (7527 b.)*

*Bu görinen reng ü bu berg ü nevâ
Şemse-i gül bigidür endek bekâ (7528 b.)*

*Çünkü söz buraya erişdi 'ayân
Hızr gayb oldu oradan nâ-gehân (7529 b.)*

İskender'e nasihat veren bilge açıkça dünyaya yaklaşmanın Hak'tan uzaklaşmak olduğunu söyleyerek yalan dünyayı tekrar eder. Sonraki bölümlerde ise dünya bağlarından uzaklaşıncı, Allah'a ulaşılacağı dile getirilir.

*Dedi kim dünyâyâ magrûr olmagıl
Hakdan ana tekye edüp dûr olmagıl (7628 b.)*

*Deme sîr-âb olam anda ki ol serâb
Kim görünür sana olmaz cüz' serâb (7629 b.)*

*Dedi Hakka vâsıl ol vakt olasın
Kim ta'allukdan tecerrüd bulasın (7786 b.)*

*Zâyil olmayınca senden bu sıfât
Nece ola gönlüne rûşen keşf-i Zât (7787 b.)*

*Kişi anda lâyı-ı tevhid ola
Kim ta'allukdan kamu tecrid ola (7788 b.)*

İskender'in artık ölüme yaklaşmasıyla beraber, eserde dünyanın fâniliği daha sık tekrarlanmaktadır. Daha dikkat çeken beyitlerle dünyaya meyletmemek gerektiği dile getirilmektedir. Dünya, üzerinde olan herkesi bir gün yutacaktır, o yüzden çok da aldanma sana verdiklerine diyerek, bütün eser boyunca tekrarladığı şeyi söyler şair: Bu dünya geçicidir!

Dünyeye garra olma kim bu reh-güzer
Bir mekândur kim buna gelen gider (7872 b.)

Kimse bunda câvidân kalmış degül
Kimsene andan vefâ bulmuş degül (7873 b.)

Naks durur dünyede isdemek kemâl
Çün kemâl ardınca tîz erer zeval (7874 b.)

Ol mekân kim anun adı oldu yer
Ögmege lâyük degüldür anı yer (7877 b.)

Bâgına dehrün mezemmet bu yeter
Ki anda biten solıban tizde yiter (7878 b.)

Besledügi ne assı kişiyi bu yer
Çünkü gerü besledüğün kendü yer (7879 b.)

Her ki geldi dünyeye çünkim geçer
Anda ne bürhân u ne hüccet geçer (7882 b.)

Bes ana aldanmamahdur çâre bes
Etmemekdür anda turmaga heves (7883 b.)

Kim sana bunca nasâyıh demişem
Her kayunı kim gerekdür yemişem (7886 b.)

Neşe kaldun mâl u mülkûn nef'ine
Çünkü gider sana kalmaz nef'i ne (7887 b.)

Etmedi ol kimseye etmez vefâ
Kimsene andan bulmadı bulmaz safa (7888 b.)

Dünyada erişebileceği her şeye erişen İskender, yine de doymamış ve içinde hissettiği boşluğu doldurmaya çalışırken değişik maceralara girmiştir. Bu maceralar sırasında ona verilen en büyük öğüt, dünyadan vazgeçmesi gerektiğidir. Bu öğüdü bazen bir bilgeden alırken, bazen de bir ölüden almaktadır. Eserde İskender'in uğradığı iki mezar vardır: Ad ve Zülkarneyn mezarları. Bu iki mezarda da İskender için bırakılmış notlar vardır ve ikisinin de söylediği şey ortaktır: "Dünyanın kimseye vefası yok, bu mezarlardan ibret al."

Ad'ın mezarındaki bölüm 7662-7684. beyitler arasındadır. Bu bölümde Ad kendisinin 200 yıl hüküm sürdüğünü, mal biriktirdiğini ve dünyaya sahip olduğunu sandığını söyler. Ama ecel geldiğinde hiçbir şeyin yardım etmediğini dile getirir. Şair ölü bir hükümdar vesilesiyle, dünya için savaşmanın anlamsızlığını dile getirir.

'Âlemi cümle benüm sanmış ıdum
Bu cihân 'ahdine inanmış ıdum (7675 b.)

Çün ecel çengâline oldum esîr
Kimse bulunmadı bana destgîr (7679 b.)

Mâl u mülküm fâyide etmedi bana
Beni gör 'ibret yeterem ben sana (7680 b.)

Zahmet ile derdügüm ol mâl u genc
Ayrug almış bana kalmış mâr u renc (7681 b.)

Anı kim bana edüpdür bu cihan
Sana dahı edesidür bî-gümân (7682 b.)

Şair, 7987-8037. beyitler arasında ise İskender'in Zülkarneyn'nin mezarını ziyaretini anlatır. Diğer mezar ziyaretiyle aynı temada olan bu ziyarette, Zülkarneyn de

İskender’e bir not bırakmıştır. Dünyada yaptıklarını anlatır ve der: “Topladığım mal-mülk hepsi yılan oldu, bu toprak altında zavallı olarak yatıyorum. Bu ibret sana yeter.”

Renc ile gerçi ki derdüm mâl u genc
Derdüm ol ki uş mâl u gencüm mâr u renc (8000 b.)

Şehrde ayruhlar olmuş şehriyar
Ben burada yaturam uş hâr u zâr (8001 b.)

Beni gördüğün sana ‘ibret yeter
Gâyetine ‘akl her râzun yeter (8006 b.)

Dünye-yi dündür dedüğüm ol yılan
Zehri gerçek lîk tiryâki yalan (8266 b.)

Key sahin tiryâkine sunma anun
Yohsa zehri cânunı alur senün (8267 b.)

İskender dünyaya öyle bir bağlanmış ki, ecelin yaklaştığını anladığında, âb-ı hayatın peşine düşer. Bu yolculukta yanına arkadaş olarak da Hızır’ı alır. Bu yolculuk sırasında bir şekilde İskender ve Hızır’ın yolları ayrılır. Hızır âb-ı hayat suyuna ulaşır, İskender ise bir ağacın altında kalır. Burada beklediği sırada, ağaç ona seslenir ve der ki: Bu kadar kazandın, hüküm sürdün lakin hepsi boş. Artık ecelden kaçışın yok.

Pâdişehlih sürdün on dört yıl temâm
Bir gün olmadun cihânda şâd-kâm (8088 b.)

Bunca cem ‘ etdün velîkin yemedün
Ölem ü ayruga kala demedün (8089 b.)

Uş gidersin ayruga kalur bu genc
Sen çekersin arada bî-hûde renc (8090 b.)

Ey dirîg ü derd senün rencüne
Kim elün uş ermez oldı gencüne (8091 b.)

Artık son anlarını yaşayan İskender annesine mektup yazar. Mektupta artık dünyanın geçici olduğunu anladığını söyle dile getirir: Dünyaya doymayan İskender, gelip gitti yaşadığını anlamadı.

*Kim Sikender kim cihâna toymadı
Geldi gitdi geldüğünü tuymadı (8109 b.)*

Son nefesini verirken İskender vasiyetini yapar. Altın bir tabut ve bu tabutu süsleyen mücevherler ister. Bedeninin kâfur bitkisinin karıştığı suyla yıkanmasını söyler. Son olarak da en vurucu vasiyetini yapar: Elimi tabutun dışında bırakın, görsünler İskender fethettiği dünyadan, eli boş gider.

*Dutmayalar ölümünü muhtasar
Düzeler anun için tâbût-ı zer (8150 b.)*

*Edeler tâbûta gevherden hilî
Kılalar kâfur ıla cismin tilî (8151 b.)*

*Edicek tâbût içinde anı nihân
Bir elini taşra koyalar ‘ayân (8152 b.)*

*Tâ göreler kim Sikender pâdişâh
Kim yedi iklimi dutup olmışdı şâh (8153 b.)*

*Geldügi bigi tehî-dest uş gider
Pes kişi dünyâyı dutıban neder (8154 b.)*

Cemşîd ü Hurşîd adlı eserinde de şair, aynı fikri vermeye devam etmektedir. Aşk hikâyesinin içinde belirli bölümlerde *İskendernâme* kadar olmasa da aynı fikirleri zikretmeye devam etmektedir. Dünyanın vefasız ve geçici olduğunu, kazandıklarının boş olduğunu, kimlerin gelip geçtiğini ama dünyanın kimseye kalmadığını vurgular.

*Vefâsuzdur cihân hoşlıkla geçgil
‘Alâ’r-ragm-ı zemâne yigil içgil (595 b.)*

*Yi yidür var iken elde zer ü sîm
Ki ‘âlem toludur ahdes ile bîm (596 b.)*

Nice kim gerdiş ider çarh-ı gerdûn
Hoş olmaz kimsene andan meger dún (597 b.)

Kerem ehlini ider ol nügûn-ser
Le 'imi ser-firâz ider ü ser-ver (598 b.)

Ne sûyı var bu dolâbun ki ahar
Selatin kanıdur bi-şek ser-â-ser (599 b.)

Cihânun varlığını eyleme yâd
Ki olasın sen dahı binüm gibi âzâd (667 b.)

Bu dünyâ kim görürsin bir nefesdür
Ne var ise dahı olmaz hevesdür (707 b.)

Ne hâsıl ki olmaya bu bir nefes şâd
Anı dâde koma(ya) kim ola yâd (708 b.)

Cihânı çün bilürsin bî-vefâdur
Anun çün renc çekmek ne revâdur (733 b.)

Bu 'ömri çün bilürsin kim olur bâd
Bize bir dâsitân kim olavuz şâd (734 b.)

Cihânun yok durur emn ü emânı
Neçündür bes bu âmâl ü amanî (870 b.)

Cihânun çün karârı yok bilürsin
Neçün kendözünü hâmûş kılursın (1043 b.)

Sipihrün bî-mihirligini söyle
Selâtîn ile n'itdi şerh eyle (1044 b.)

Süleymân 'un serîrin n'eyledi yıl
İşitdün tâc için var yıl gibi yıl (1046 b.)

Niçe Cemşîd görmışdür zemâne
Niçe Hurşîd gelmişdür cihâne (1047 b.)

Anı bıçkuya bıçdurdı bu eflâk
Bunu saldı zevâle itmedi bâk (1048 b.)

İşbu resme gördüğün hurrem-bahâr
Bozultur gelüp gider leyl ü nehâr (1139 b.)

Bilürsin kim işi nedür cihânun
Vefâsını bulam dimegil anun (1308 b.)

Niçe sultânları gerdende eflâk
Yire uruban ider to 'me-i hâk (1309 b.)

Kamusı gitdi irmedin murâda
Bilesin kim bekâ yokdur burada (1314 b.)

Ahmedî, bu beyitten sonra gelen beyitlerde gelmiş geçmiş hükümdarlardan bahsederek dünyanın geçici olduğunu vurgular. Devamında bütün esere hâkim olan cümleler devam eder. *İskendernâme*'de yansıttığı düşüncelerini, farklı beyitlerle *Cemşîd ü Hurşîd*'de de devam ettirir. Dünyaya bağlanmak, insanı asıl amacından uzaklaştırır uyarısında bulunur.

Ganîmetdür bu 'ömri hoş geçürgil
Yiyüp yidürgil ü içgil içürgil (1422 b.)

Komagıl mâlı ki anı ala vâris
Gider anı gidermedin havâdis (1423 b.)

Cihânun çünkü gördün yok sebâtı
Elünden koma câm-ı hoş-güvârı (2381 b.)

*Çü mâzî gitdi müstakbel bilinmez
Bu hâli hoş tutan magbûn olinmaz* (2520 b.)

*Bilürsin bu cihân hâlin iy 'âkil
Gerek olmayasın bir lahza gâfil* (2521 b.)

*Cihâne aldanma kim ol şam olur
Ana aldanan kişi mezmûm olur* (2522 b.)

*Görürsin bunda gelen nice gider
Var ısa ussun sürülme tîz gid er* (2523 b.)

*Niçeler geldi gitdi kıl tefekkür
Pes it işün salâhına tedebbür* (2525 b.)

*Ana düriş ki bundan çün gidesin
Makâmun dahı yig yirde idesin* (2526 b.)

*Ne aldanmak gerek bu tîre hâke
Ki irgürür kamu halkı helake* (2707 b.)

*Bu dünyâ şehdi nedür bir yavuz sem
Ki ölür der hâl her ki ide anı şem* (2708 b.)

*Görürken kim nicedür hâl-i dünyî
Vefâ kimdür ki ide andan temennî* (2709 b.)

*Cihândan bir kezin kim buldı mihnet
Ki yüz kez ana irişmedi zahmet* (2710 b.)

*Cihânı çünki bildün bîvefâdur
Anun işi Kamu cevri ü cefâdur* (3774 b.)

Degüldür eglenecek yir bu menzil

Dürişüben dahı yir eyle hâsıl (3775 b.)

*Sana ne sevgülü geldi bu dünyâ
Ki idersin anun için terk-i 'ukbî* (3779 b.)

*Benüm diyü olma mâl ü mülke garre
Ki yok senün arada nîm zerre* (3845 b.)

*Anundur kamu ol virür hakikat
Ol alur dir bunı ehl-i tarikat* (3846 b.)

*Eger mülk ü eger mâl ü eger genc
Ki anı kesb itmiş olasın be-sad renc* (3848 b.)

*Kamu sinün katundadur emânet
Benüm dir isen olasın hıyânet* (3849 b.)

*Senün ol kim yiyüben yidüresin
Senün nen ola ki ayruga koyasın* (3850 b.)

*Cihândan ne aluban gitdi Kârûn
Yire batdı ol u hem genc-i mahzun* (3851 b.)

*Cihânun işi gelmekdür ü gitmek
Hatâdur yıl ü suya tekye itmek* (4662 b.)

*Cihândur hâk ü âteş âb ıla bâd
Ura mı 'âkil olan ana bünyâd* (4663 b.)

*Su garka ider ü toprak çüridür
Yakar yandurur od u yıl kurıdur* (4664 b.)

*Kimesne bunda kalmaz câvidânî
Hatâdur sevdüğün pes bu cihanı* (4669 b.)

Gönül virme bu dünyâ ziynetine
Nedür dünyâ vü anun ziyneti ne (4709 b.)

Ana garre olup kalma yolundan
Irak kalma varacak menzilünden (4710 b.)

3.1.14. Estetik

“Yunanca’da ilk, temel duyum anlamına gelen aisthesis’le, var olan şeyler karşısında duyumları, duyguları ve sezgileri yoluyla duyarlı olan kişi anlamına gelen aisthetikos’tan türeyen”¹⁷⁹ estetik; “bize hoş veya haz verici diye adlandırdığımız bir heyecan veya duygu veren şeylerin incelenmesi ile ilgili disiplin”¹⁸⁰e verilen isimdir. Estetik kavramının Arapçadaki karşılığı ise ilmü’l-cemâl yani güzellik bilimidir.¹⁸¹ Genel olarak baktığımızda her şeyde güzelliği aramaktır estetik. Güzeli fark etmek, güzeli ortaya koymak, güzel şeyleri görmek, insanın zevk ve haz duygularından ileri gelir. Bu açıdan baktığımızda “estetik değer, insanın çevresinde var olan güzeli fark etmesine ve ortaya çıkarmasına yarayan manevi değerler kategorisinde yer alır.”¹⁸²

Estetik günlük hayatımızdaki bakışımızda gizlidir. Adını koymasak da baktığımız her şeyde güzellik ararız. Yapılan işlerin, aldığımız veya gözümüze değen bir şeyin güzelliğini konuşuruz. Güzel olmasını isteriz, dokunduğumuz, yaşadığımız yerin. Kısacası estetik fark etmesek de hayatın içinde aradığımız bir değerdir. Yapılan her işin önce göze hitap etmesi, dinlediğimiz bir sesin, notanın kulağımıza hoş gelmesi estetik değerinin varlığındandır. Estetik, saf bir güzellik olarak düşünülmemelidir. Uyum, ahenk, zarafetle beraber var olan, bir hoş olma halidir. Bu nedenle her güzel şey estetik olmayabilir.

Estetik değer, incelediğimiz iki eserde de karşımıza çıkmaktadır. Beyitler üzerinde olmasa da genel hikâyeler üzerinden estetik değerine ulaşabiliriz. *İskendernâme*’de İskender’in Gülşah’ a âşık olmasını anlatan *Işknâme* adını verdiği destanında, Gülşah’ın

¹⁷⁹ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma, İstanbul 1999, 315.

¹⁸⁰ Sehran Dilmaç, “Etik ve Estetik Düşünce Bağlamında Değerler Eğitimi”, *Değerler Bilançosu*, Çizgi Kitapevi 2015, 313.

¹⁸¹ Beşir Ayvazoğlu, “İlmü’l-cemâl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, XXII, 146.

¹⁸² Ayşe İnan, “Estetik”, *Teoriden Pratiğe Değerler Eğitimi*, Nobel Akademik Yayınları, Ankara 2016, 257.

güzelliğinin anlatıldığı bölümde görülmektedir estetik değeri. Şair, Gülşah'ın güzelliğini anlatırken, fiziksel özelliklerin yansıttığı güzellikleri sıralar.

İşkdan söyle ki ol bes hûb olur
Söz ki mahbûbun ola mahbûb olur (1374 b.)

Var ıdı bir kızı anun Gülşâh nâm
Kim yüzinden mihr nûr alurdu vâm (1411 b.)

Saçı Mûsîden verür idi nişân
Agzı 'Îsî sırrın ederdi beyan (1412 b.)

Yanağın gördi dedi nesrîn midür
Dişine bahdı dedi Pervîn midür (1531 b.)

Tutağın gördi dedi ki âb-ı hayât
Teşne olup dedi bu 'azbün furât (1532 b.)

Cemşîd ü Hurşîd’e baktığımızda da eserin bir aşk hikâyesini anlatmasından estetik değeriyle süslendiğini anlayabiliriz. Cemşîd’in aşk derdinden arınması için ailesinin ona hazırladığı çiçeklerle dolu bahçenin, maceralar sırasında karşısına çıkan perilerin güzelliği gibi birçok estetik değer karşımıza çıkmaktadır. Sevgili akla hayale gelmeyecek kadar güzeldir. Onu tarif ederken de yine estetik değeri karşımıza çıkmaktadır.

Gözi bir âhû ammâ şîr-efken
Teni nesrin idi yanağı gül-şen (506 b.)

Tutar ay yüzi şerminden nikâbı
Yüzünün şem 'i yakar âfitâbı (903 b.)

Dimezler tînini kim âb u gildür
Ki başdan ayaga ol cân u dildür (904 b.)

Vezîri var ıdı anun Nâzperverd
Diyezdün lâledür yüzi vü yâ verd (1276 b.)

3.1.15. Güzel Ahlâk

“Genel anlamda, mutlak olarak iyi olduğu düşünülen ya da belli bir yaşam anlayışından kaynaklanan davranış kuralları bütünü; bir kimsenin iyi niteliklerini ya da kişiliğini ifade eden tutum ve davranışlar bütünü, huy”¹⁸³ anlamına gelen ahlâk; toplumda var olan, geçmişte günümüze uzanan, kültür ve inançların da şekillendirdiği kurallar bütünüdür. İnsanın iyi ve güzel tanımlanmasını sağlayan, toplumda varlığını yücelten davranışlardır. “Ahlâk (huy), insanın düşünüp tetkik etmeden kendisiyle fiillerini ortaya koyduğu, nefsin bir hâlidir. Ahlâk bazı insanlarda doğa ve mizaç olarak bulunabildiği halde bazılarında ancak alışkanlık kazanma ve belli bir çaba sonucunda oluşmaktadır.”¹⁸⁴ Bazen alışkanlığa dönüşen, bazen de kişinin tabiatında var olan güzel davranışlar, genel anlamda öğrenilebilir özelliği taşımaktadır. Ahlâkın eğitim ile de öğrenilebileceği gerçeği herkesçe kabul edilmektedir. Bu nedenle güzel ahlâk davranışları edinilebilir değerlerdir. Güzel ahlâk, aileden başlayarak, sokakta, okulda, iş yerinde, kısacası insanın geliştiği her yerde edinilen ve gösterilen erdemlerdir. İnsan, yalan söylememeyi, saygılı olmayı, güzel konuşmayı yani değerler eğitimi içerisindeki her değeri, doğuştan kazanmaz. Bu değerler, ailesinden başlayarak; kültür ve inançla şekillenen bir eğitim sürecinde ortaya çıkar. Bu davranışların hayatın içinde herkesçe yapılması sonucunda ise, yeni neslin bu davranışları kazanması kolaylaşacaktır. Bu anlamda güzel ahlâk, içinde bulunduğumuz toplumda huzur, güven, saygı gibi duyguların doğmasını sağlayacaktır.

Güzel ahlâk, değerler eğitimi kapsamındaki ve belki sayamadığımız birçok kuralı da içinde barındıran bir kavramdır. Güzel ahlâk kavramını, Kur'an-ı Kerim'deki: “Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.”¹⁸⁵ ayeti ve “Ben ancak güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.”¹⁸⁶ hadisiyle düşündüğümüzde; İslam dininde ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu görebiliriz. Güzel ahlâk yaşadığımız hayatı güzelleştirecek, birbirimize karşı saygımızı arttıracak, dünyamızı güzelleştirecek, her zaman övülen ve beklenen, insanı yaratılış amacına uygun hale getiren davranışlardır. Kuralları basit ama dikkat

¹⁸³ Cevizci, 17.

¹⁸⁴ Adî, 8.

¹⁸⁵ Altundaş, Şahin, Kalem, 68/4, 636.

¹⁸⁶ *Câmiu's-Sagîr*, II, 65.

gerektirir. Değerler eğitimi kapsamındaki kavramların hepsi güzel ahlâkın içinden bir parçadır.

İskendernâme'de güzel ahlâk davranışları sürekli zikredilmekle beraber, özellikle güzel ahlâk sahibi ol tavsiyesi de verilmiştir. İnsanın ahlâkı yaptığı işlerle de orantılı olarak şekil alacaktır. Bu nedenle şair, insanın kendini iyi işlere sevk etmesini, böylece ahlâkının güzelleşeceğini söylemektedir.

*Nefsünü key işlere tergîb et
Kamusu ahlâkunu tehzîb et* (732 b.)

İskendernâme'de "Güzel Ahlâk" başlığına yer veren şair, güzel ahlâkı huy edinenlerin makamının yüksek olacağını belirtir. Güzel ahlâk sahibi olan kişinin, hayvan derecesinden kurtulacağını söyler ve aksi durumda insanın ineceği mertebeyi de hatırlatır. Şair, güzel ahlâk sahibi insana meleklerin dahi secde edeceğini, bu insanın kavseyn makamına yani Allah'a en yakın makama gelebileceğini söylerken; bundan yoksun insanın, Araf suresinde geçen "İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar."¹⁸⁷ hitabına layık olduğunu belirtir.

*Bu siyerle ger sen ülfet bulasın
Mahrem-i halvetgeh-i üns olasın* (3252 b.)

*Nefs ki ola bu sıfat ana bezek
Lâyık olur ki ede ana secde melek* (3253b.)

*Ger behîmiyyetden isdersen necât
Sende cem' ola gerekdür bu sıfât* (3254 b.)

*Oh bigi ol togru bu işlerde temâm
Kim edesin kâbe-kavseyni makâm* (3255 b.)

*Kimde kim yoh bu sıfatlar fi'l-mesel
Râst ke'l-en'âmdur bel-hüm edal* (3256 b.)

¹⁸⁷ Altundaş, Şahin, Araf, 7/179, 188.

Hulkunı hoş tut ki Hallâk-ı ‘Kerîm
Hulki ögüp der alâ hulkın ‘azîm (4045 b.)

Zî hüner sana ki adun hoş-hûy ola
Müşk bigi sûretün hoş-bûy ola (4046 b.)

Âdemînün dûzahıdur hûy-ı zişt
Nîk-hûy ol sana gerekse behişt (4047 b.)

3.1.16. Hayâ

Hayâ, “utanma, hicab, âr, namus”¹⁸⁸; “kişinin Allah’a olan içten sevgi ve saygısından dolayı kötü, çirkin, ahlâk dışı ve günah olan davranışlardan rahatsız olup onlardan kaçması”¹⁸⁹, “kötü bir işin yapılmasından ya da iyi bir işin terk edilmesinden dolayı insanın yüzünü kızartan sıkıntı”¹⁹⁰ anlamlarına gelmektedir.

Hayâ veya ar dediğimiz bu duygu artık yanlış kullanılmaya başlanmış bir duygudur. Günümüzde toplum içine çıkamama veya toplum içinde kendini kapatmak gibi algılansa da utanmak insanın aslında yanlışını fark edebilme gücüdür. Toplumda doğru olmayan bir şey yapıldığında bundan rahatsızlık duymak, yaptığı hatanın farkına varabilmek yüz kızarmasına sebep olur ve bu renk değişimi insanın değerinin artmasını sağlar. Çünkü hata yapan insan duyarsız değildir, hareketlerinin sonuçlarını fark edebilmektedir. Bu nedenle hayâ duygusu doğru bir şekilde gençlere aktarılmalıdır.

Hiz. Peygamber’in “Utanmazsan dilediğini işle!”¹⁹¹ hadisi de aslında utanma duygusunun insanı kötülükten alıkoyan bir tarafı olduğunu, düşünmeden hareket etmemeyi ve sonucunda pişmanlık duymayı gerektirdiğini ifade etmektedir. Unutulmaması gereken ve doğru anlatılması gereken bir konu da kimden utanılacağıdır. İslam dini açısından baktığımızda, insan yaptıkları için sadece yaratıcıdan utanmalıdır. Allah’tan utanan insan, bundan ötürü günahlardan ve yüz kızartıcı her türlü davranıştan uzak duracaktır. İnsan karşısında aciz olduğu, yüceliğini kabul ettiği Allah’tan

¹⁸⁸ Kınalızâde, 103.

¹⁸⁹ *Dini Terimler Sözlüğü*, 130.

¹⁹⁰ Özer, 137.

¹⁹¹ Zeynü’-d-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi’l-Latîfî’z-Zebîdî, (Mütercimi: Kâmil Miras), *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, XII, 151.

utanmadıktan sonra neden insandan utansın ki? Bu nedenle insanlardan değil, yaratıcıdan utanmalısın düşüncesi etrafında bu duygu kazandırılmalıdır ya da insanda fitri olarak var olan bu duygunun gelişmesi, kaybolmaması için dikkat edilmelidir. Zira utanma; “nefsin kötülükleri yapma korkusu ve açıkça kınanıp sövülmekten sakınmasıdır.”¹⁹² Bu duygu insanı günahlardan sakındıracak ve toplumsal saygıyı da sağlayacaktır.

İskendernâme’de Eflatun verdiği nasihatlerde hayâ, yumuşak huy âdetin olsun diyerek utanmanın insanda daim olan bir değer olduğunu vurgulamaktadır. Devamında ise utanma nedeniyle kızaran yüzün renginin, güzelliği vurgulanmaktadır. Utanmak, kızarmak bir mahcubiyetten çok helal haram çizgilerinin farkındalığı demektir. Bu nedenle utanmayı bilen bir yüz, övülen değerler arasındadır.

*‘Adetün olsun hayâ vü sabr u hilm
San ‘atun olsun sehâ vü fazl u ‘ilm (733 b.)*

*Ger yüzüne reng verürse hayâ
Olasın gül bigi pür-reng ü sefâ (734 b.)*

Cemşîd ü Hurşîd adlı eserde ise, aşığın utanmasından bahsedilerek sonunda edepsizlerde korku olmadığını bu nedenle her şeyi yapabilecekleri ve bunun onlar için afet olacağı dile getirilmektedir.

*Perişân zülfi gibi oldu hayâdan
Nitekim gül gibi bâd-ı sabâdan (2585 b.)*

*Çün itdi bi-edeplik anda Cemşîd
Fe-lâbüd oldu ana germ Hurşîd (2586 b.)*

*Edepsüzlikde olur çok mahâfet
Edepsüzlik ten ü cânadur âfet (2587 b.)*

*Egerçi pâkdür ol serv-i âzâd
Hevâ-yı dil virür başını ber-bâd (3351 b.)*

¹⁹² İbn Miskeveyh, *Ahlâkı Olgunlaştırma*, (çev.:A. Şener, C. Tunç ve İ. Kayaoğlu), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, 26.

Gerek gül gibi gonca ola ol bîkr
Hayâdan artuk anda almaya fîkr (3352 b.)

Hayâ konusunda şair uyarı yaparken, edep kavramının zıddıyla da düşüncelerini dile getirir. Edepsizliğin güzel olmadığını, edepsiz insanın Allah'ın güzelliklerinden uzak kalacağını belirtir. Edepsizliğin sadece kişiye değil topluma da zarar verdiğini söyleyen şair, istediğimi yaparım anlayışının yanlışlığına dikkat çeker.

Bî-edeblik etme kim ol şûm olur
Bî-edeb her hayrdan mahrûm olur (5516 b.)

Bî-edeb halkı kamu oda yahar
Sanma kim kendüyi yalunuz yihar (5517 b.)

3.1.17. Hilm

Hilm: “Nefsi ve tabiatı, öfkenin heyecanına karşı kontrol etmek”¹⁹³; “akıllı ve kültürlü olmakla kazanılan kişisel davranışlarda hoşgörülü, bağışlayıcı ve medeni olma”¹⁹⁴ “yumuşak huyluluk, sabır göstermek, tahammül etmek, öfke anında kendini tutmak ve vakur olmak, gücü yettiği hâlde intikam almaktan kaçınmak”¹⁹⁵ anlamlarına gelmektedir.

Genel olarak kişinin sabırla davranmayı öğrenip, öfkesini kontrol etmesini, herhangi bir olay karşısında sakin kalabilmesini ve intikam duygusunun içinde filizlenmesine engel olmasını sağlayan bir değer olarak görülmektedir. İnsanların birbirine tahammül edememesi günümüzde sıkça rastladığımız bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Küçükten büyüğe insanlar öfkeye öfke ile karşılık vermekte ve kavga ortamlarını artırmaktadır. Bu nedenle bu değer küçükten başlayarak verilmesi gerekmektedir. Ancak nedense toplumumuzda susmayı, öfkeye sırtını dönmeyi korkaklık, siliklik olarak görme eğilimi mevcuttur. Bu kavramı yumuşaklık olarak düşünmek, bu değer bireylere kazandırılmasını zorlaştırmaktadır. Değişen dünya ile birlikte, iyi ve kötü davranışların nitelikleri de değişmekte ve artık güzel olan hasletler,

¹⁹³ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât/Kur'an Kavramları Sözlüğü*, (Ter. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu), Çıra Yayınları, İstanbul 2010, 305.

¹⁹⁴ *Dini Terimler Sözlüğü*, 139.

¹⁹⁵ Serpil Başar, “Kur'an'da Hilm Kavramı”, *Diyanet İlmî Dergi*, 49, (1), 85.

eziklik, aşağılık gibi farklı kelimelerin altında kalmaktadır. Hilm de bu anlamda yok edilen, tam tersi şekilde davranmayı normalleştiren bir konumdur. Ne yazık ki, hilm tamamen korkaklık olarak isimlendirilmekte, bu nedenle terk edilmektedir. Oysaki hilm kişinin ne olduğunun bilinciyle davranması, kişiliğini korumak adına yanlıştan uzaklaşmasıdır. Hilm, gücünü yanlış yerde kullanmamak, kişiliğine zarar vermemek adına yanlıştan uzak durmaktır.

“Gücün olmadığı yerde, hilm olamaz. O yönetilen ve hükmedilenlerin değil yönetenlerin ve hükmedenlerin vasfıdır, doğuştan zayıf ve güçsüz bir kişiye, kışkırtıldığında öfkesine hâkim olmayı başarsa da asla *halim* denmez; o aslında zayıftır. Halim ise, gücü olan birisidir; tahrik edildiğinde zor kullanabilecek gücü vardır ama kendini tutar ve şiddete başvurmaz.”¹⁹⁶ Hilm güç sahibi iken yumuşaklık gösterme, bağışlama olarak düşünülmelidir. Olanları sükûnetle karşılama ve sakinlik halidir. Kısacası hilm doğru okunması ve kazandırılması gereken bir kavramdır.

Kur'an-ı Kerim'de de toplam 16 yerde bu kavramın çeşitli şekillerde geçtiği belirtilmektedir.¹⁹⁷ Yani gücünü kontrol edebilmek, kötülüğe iyilikle karşılık verebilmek, İslam dininin önem verdiği ve toplumda huzuru sağlayacak durumlardır.

Ahmedî *İskendernâme*'de bu değere az da olsa vurgu yapmış ve özellikle gazap halinde iken hilmi tavsiye etmektedir. Yumuşak huylu olmanın güzel bir ahlâkî değer olduğunu eserinde belirtmiştir.

İlk olarak mumun buhurdanlık ile konuşmasında sevgiliye ulaşmanın bir yolu olarak dert sahibi olmak gerektiği belirtilir. Bu derdin insana kattıkları ise beyitlerde ıktibas yoluyla peygamberlerden örneklendirilir. Güzel veya yumuşak huy ise Hz. İbrahim üzerinden dile getirilir. Dert sahibi Hz. İbrahim'in bu sayede güzel huylu olduğu ayetle dile getirilir.

Derdi verdi kim dedi ana Kerîm

İnne İbrahîme evvâbun halîm (56 b.)

¹⁹⁶ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*, Pınar Yayınları, İstanbul 2014, 305.

¹⁹⁷ Başar, 87.

Eflatun'un birbiri ardınca saydığı nasihatler arasında yumuşak huy da yer almaktadır. Eflatun, bu değerın Allah'a ait bir sıfat olduğunu söyleyerek insanın da bu sıfatı taşıması gerektiğini belirtmektedir.

Hilmi 'âdet eylegil sen ey hakîm
Ki ol Hakundur vasfı Allâh u Halîm (736 b.)

Bukrat, insanın hiddetli olması durumunda yaptığı her şeyin bu duygunun izleriyle dolu olacağı için, yaptıklarının değersiz olduğunu vurgulayarak, yumuşak huyu tavsiye etmektedir. Şair, gazabın ancak yumuşak huyla yok olacağını söyleyerek bu değeri zıddıyla vermektedir.

Âdemîye çün gazab gâlib ola
Her ne iş ki işleye nâ-sâyib ola (856 b.)

Hilm suyını gazab odına saç
İşbu zulmet perdesin hilm ile aç (857 b.)

Ahmedî, yumuşak huyu tavsiye ederken, bu haslete sahip olmayanların her işinin delilik ve düşkünlük olduğunu ifade etmektedir.

Kişî ki anda olmaya hilm ü sükûn
Kamu işi olur idbâr u cünûn (3226 b.)

Temsil yoluyla anlattığı hikâyelerde nefsi sürekli konu edinen şair, İskender'in cinlerle olan savaşında nefsin silahı olan kibir ve hırsı yenmenin yolunun yumuşak huy olduğunu dile getirir.

Hilm durur Tûs dedüğüm yakîn
Ki ol durur kahr eyleyen kibri hemîn (4276 b.)

3.1.18. İffet

İffet, “afîflik, temizlik, namus”¹⁹⁸; “dürüstlük, temizlik, kendi malı olmayan ve yasak edilen şeylere el uzatmama”¹⁹⁹; “nefiste, şehvetin galip gelmesini engelleyen, bir

¹⁹⁸ Devellioğlu, 473.

¹⁹⁹ Ayverdi, 540.

halin meydana gelmesi”²⁰⁰; “kabahatlerden, (suçlardan, uygunsuz işlerden, çirkin hareketlerden) kaçınmak konusunda çok dikkatli olmak, Allah ve insanlar yanında kendisini küçük düşürecek davranışlardan sakınmak”²⁰¹, “bedensel hazlar, özellikle yeme –içme ve cinsel arzu konusunda ölçülü olmak, aşırı isteklere kapılmamak, kendine hâkim olmak suretiyle elde edilen bir erdem”²⁰² anlamlarına gelmektedir.

İffet; nefsin isteklerini kontrol etmek, ona uymamak, dengeli, ölçülü olmak, helal ve haramlar çizgisinde dolaşmak, kendini kontrol edebilmek olarak tanımlanabilir. Ancak; “İslâm ahlâkçıları, insanın aşırı zevklerden uzak durmasının iffet ve erdem sayılabilmesi için bu tutumun bizzat kendi bilinçli tercihine dayanması ve güçlü bir iradî çaba ile gerçekleştirilmesi gerektiğini belirtirler.”²⁰³ Kendi arzusu ile helal haram çerçevesine dikkat etmek, manevi kişiliği korumak adına önemlidir. Kişinin Allah’tan çekinerek, yapabileceği şeylerden uzak durması iffet olarak kabul edilmektedir. İffet, insanın elinde fırsat varken gûnahtan uzaklaşması, nefsiyle bir mücadeleye girmesidir. Kur’an-ı Kerim’de Hz. Yusuf kıssasında, iffet değeri özellikle dikkat çeken bir ayrıntı olarak karşımıza çıkmaktadır. Hz. Yusuf elindeki imkânlarla rağmen, bir başkasının eşine bakmaktan uzak durmuş, bu nedenle hapiste kalmayı dahi göze almıştır. Bu kıssa üzerinden özellikle cinsel hazları kontrol etme tavsiyesi verilirken, İslam’da her zaman yeme, içme, uyuma vb. fiziki ihtiyaçlarda dahi aşırılıktan uzak durmak gerektiği tavsiye edilmektedir.

İffet genel olarak toplumda namus olarak yorumlansa da yukarıda belirtilen irade terbiyesi noktasına da dikkat etmeliyiz. *İskendernâme*’de de tam olarak bu anlamda kullanıldığını ve iffet konusunda tavsiyeler verildiğini görmekteyiz.

Bukrat’ın öğütleri arasında yer alan iffet değeri, toplumsal bir kural olarak dile getirilmiş ve şehvet duygusuna esir olunmaması, bu duyguyla kendisine haram olan kadına bakılmaması gerektiği belirtilmiştir. İffetli kişinin yerinin yüksek olduğu söylenirken, iffetsiz kişilerin ömrünün az olduğu ve hem dünyada, hem de ahirette hoş karşılanmayacağı belirtilmiştir. Namus duygusu taşıyanın, azının çok olacağı ve galip

²⁰⁰ İsfehânî, 710.

²⁰¹ Ahmet Rıfat, 202.

²⁰² Höklekli, *Değer Psikolojisi*, 125.

²⁰³ Mustafa Çağrı, “İffet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, XXI, 507.

geleceği belirtilerek; namus duygusuna sahip olmayanın ölmesinin daha iyi olduğu şöyle dile getirilir:

*Kimsenün ehline yanlış bahmagıl
Cânunı şehvet odına yahmagıl (851 b.)*

*Pâk-dâmen ol ki her kim pâk ola
Rütbetiyle menzili eflâk ola (852 b.)*

*Pâk-rev olmayanun u pâk-bâd
Çoh sinadum gördüm olur 'ömri az (853 b.)*

*Her ki nâ-pâk ola vü şehvet-perest
Âhiredde hâr olur dünyâda pest (854 b.)*

*Kanda kim var nâm u nâmûs u hüner
Gerçi ola az bulur çoga zafer (1180 b.)*

*Kişide kim olmaya nâmûs u neng
Yeryüzinden ana yegdür gûr-ı teng (1182 b.)*

Güzel ahlâkın özelliklerini sayarken özellikle iffet ve hayâ duygusuna yer veren şair, iffeti överek iffet duygusunun insana hayâ kazandırdığını ve iffetsiz birinin hayvandan daha aşağı olduğunu dile getirir. Burada birbirinden farklı oldukları halde birbirlerini tamamlayan, birbirlerinin yerine kullanılan iki kavram birden verilmiştir. Yani hayâ ve iffet iç içe geçen, birinin varlığında diğerrinin de kendiliğinden oluştuğu erdemlerdir. Yüzü kızaran insan, iffet konusunda da dikkatli olacaktır sonucunu çıkarmaktadır. İffet övüldüğü gibi, iffetsiz kişinin hayvandan bile daha kötü olduğu dile getirilerek, iffet duygusunun önemi vurgulanmaktadır.

*'İffetün varsa gerek sende hayâ
Bî-hayâ şeytândur insân kim deye (3228 b.)*

*'İffetün nedür sehâ pîrâyesi
'Afv ne olur bes sehî sermâyesi (3236 b.)*

Kimde 'iffetle mürüvvet olmaya
Bî-şek ol ehl-i fütüvvet olmaya (3237 b.)

Ger sana yoldaş olur ısa vera'
Tâ-ebed cânuna ermeye feza' (3242 b.)

Bî-vera' olana hod 'ayb ol yeter
Kim behâyimden dahı olur beter (3243 b.)

Kişi ki anda nâm u nâmûs olmaya
Ölüden kemdür egerçi ölmeye (4627 b.)

Şair, iffetli olunmasını isterken insanın bu erdemini ortadan kaldıracak olan şehvet duygusuna da değinir ve ondan uzak durulmasını tavsiye eder.

Şehvete uyma ki âfet durur ol
Dünye 'ukbîde mahâfet durur ol (6963 b.)

3.1.19. İlim Öğrenmek

“Bir şeyi hakikatiyle idrak etmek”²⁰⁴, “evrenin ve olayların bir bölümünü deneye ve gerçeklere dayanarak inceleyen ve bunlara ait yasaları çıkarmaya çalışan düzenli bilgi, bilim”²⁰⁵, “okuyarak öğrenilen bilgi, nazari bilgi”²⁰⁶ anlamlarına gelen ilim, insanın varlığının farkına varmasını sağlayacak olan bir kazanımdır.

İlim cehlin yani cehaletin zıddıdır. Cehaletten kurtulmak da hem dinî ilimler yoluyla, hem de aklî ve dünyevî ilimler yoluyla olur. İlim konusunda sadece bir tarafı seçmek, eksiklik oluşturacaktır. Dinî ilimler ve dünyevî ilimler birbirini tamamlamalıdır.²⁰⁷ Kişi kendini sadece aklî ilimlerle donatıp dinî ilimleri bıraktığında inanmanın, ahiret hayatının varlığının bilgisinden uzak kalacak ve gerçek iman mertebesine ulaşamayacaktır. Sadece dinî ilimlere yönelse dünyadan kopuk olup zamanın gerisinde kalacaktır. İlim sahibi insan gerekli ve fayda sağlayacak olan hakikatleri idrak

²⁰⁴ İsfahânî, 719.

²⁰⁵ Ayverdi, 553.

²⁰⁶ Devellioğlu, 492.

²⁰⁷ Ahmet Rıfat, 203.

ettirecek her ilmi öğrenmeye istekli olmalıdır. Hem dünyada Müslümanın varlığını yüceltecek pozitif ilimleri, hem de ahireti kazandıracak dinî ilimleri öğrenmek gerekmektedir. Kendi varlığını, yaratıcısını tanıyacak bir bilgi insanı daha değerli kılacaktır.

İlim; bu dünyayı anlamamızı, anlamlandırmamızı, sorgulamamızı, eleştirmemizi sağlayacak ve bu dünyada yaşamının yollarını insana öğretecek bir değerdir. İnsan ilimle kendini, Rabbini, dünyayı, kısacası her şeyi anlamlandırır, kendini var eder. İnsanların düşünceleri ilimle var olur ve bu düşünceler ancak ilimle kendine yer edinir. İlimle doldurulmayan görüşler zayıftır ve hayatta yer bulamaz. “Gücünü bilgidен almayan fikrin doğruluğundan, tabiatıyla söze ve eyleme olumlu bir katkısından bahsetme imkânı yoktur. Bu, ancak tesadüflerle mümkündür.”²⁰⁸

İlim tükenmez bir denizdir, herkes kendince bu denizde nasiplenmelidir. Zira Kur'an-ı Kerim'de “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”²⁰⁹ ayeti insana bilmenin öğrenmenin gerekliliğini anlatmaya yeterlidir. Bilmek insanı var eder, Rabbine yaklaştırır. Bu nedenledir ki İslam'ın ilk emri “oku” dur. Evreni, dünyayı, insanı, kitabı, gökyüzünü, denizi, bin bir çeşit meyveyi, yağmuru, havayı oku. Yani okumak isteyen için, öğrenmek isteyen için birçok yol vardır. İlim yeni ufuklar açtıracak, hakikati kavratacak; insanı ve yaşadığı toplumu ileri götürecek bir değerdir. Kişi hem dinî ilimleri hem de aklî ilimleri kendinde var etmeli ve kendini bulmayı, ilimden faydalanmayı, ilimle yaşamayı bir erdem olarak görmelidir.

Ahmedî, *İskendernâme*'de ilmin bir insanda var olması gereken bir özellik olduğunu dile getirmiştir. Eserdeki ilim; hakikat bilgisine ulaşmak, görülmeyeni görmek, ahiret ve dünya mutluluğunu sağlamak, başarıya götürecek bilgiler gibi anlamlara sahiptir. Eserin değişik bölümlerinde ilimle ilgili konuşmalar olduğu gibi; İskender'in etrafına bilginleri toplaması da ilme verilen önemi göstermektedir. İskender etrafında muhakkak bilginleri bulundurmakta ve onların bilgisinden faydalanmaktadır. İlim İskender için değerli bir hazinedir ve her zaman ondan faydalanmaya çalışır. Bilginlerin ona verdiği tavsiyelerde ilimle ilgili birçok beyit bulunmaktadır.

²⁰⁸ Mahmut Kavaklıoğlu, “Nebevî Sünnet'te Bilginin (İlim), Fikir - Söz ve Eylemden Önceliği Üzerine”, *Öneri Dergisi*, 5 (19), 2003, 182.

²⁰⁹ Altundaş, Şahin, Zümer, 39/9, 509.

Eflatun, öncelikle sonsuzluk ilmine çalışılması gerektiğini vurgular. Her şeyi bilsen de yaratıcıdan haberin yoksa aslında öğrendiklerin bir hiçtir ve Allah’la temellendirilmeyen ilim anlamsız olacaktır der. Devamında ise, ilmi olmayanın hiçbir becerisi olmayacağını, her işinin kötü olacağını hor görüleceğini vurgular. İlimsiz her şeyin eksik olduğunu belirtir.

Bî-fenâ bâkî dilerse ki ola Zât
‘İlme cehd et ki ol durur âb-ı hayât (739b.)

‘İlm olmayanda yoh durur hüner
Bî-hayâda yoh sa ‘âdetden eser (740 b.)

Kimde kim yoh ‘ilm bed-girdâr olur
Bî-sa ‘âdet kişi dâyim hâr olur (741 b.)

Şair, İskender’in etrafında hep bilginlerin olduğu bir ortam hazırlamıştır. Aristo, Sokrat, Bukrat ve Eflatun gibi bilginler dışında Hindistan’da karşılaştığı bilge ile aralarında geçen olay örgüsü de ilmin önemine işaret eder. 2191 ile 2198. beyitler arasındaki olay örgüsü oldukça ilginçtir. İskender bir kadeh yağ doldurup bilgeye gönderir. Bilge ise bu yağın içine bin iğne saplayarak geri gönderir. Şah bunu görünce, iğneleri bir mühür haline getirerek tekrar bilgine gönderir. Bilge kişi bu defa gelen mühürü aynaya çevirerek şaha gönderir. Şah ise aynayı nemlendirerek pas tutmasını sağlar ve bu şekilde bilgeye gönderir. Bilge kişi cilalayıp onu parlatır ve şaha gönderir. Bu olayın sonunda şah, bilgenin sahip olduğu ilmin farkına varır. Bunu dile getirirken de akıl yoluyla elde edilen ilmin mutluluk olduğunu söyler ve bir gerçeği yineler: Allah kendinden sonra en değerli varlık olarak insanı yarattı. Hz. Âdem’e neden secde edildiği gerçeğini, onu değerli yapan cevherin akıl olduğunu vurgulayarak hatırlatır.

Şâha geldi rûşen olmuş âyine
‘İlm ile çoh iş biter her âyine (2198 b.)

‘İlm ile buldı sa ‘âdet her vücûd
Âdeme ‘ilmi-y-çün etdiler sücûd (2199 b.)

Bu olay örgüsünü temsiller üzerinden ilim deryası içerisinde açıklayan şair, ilim ehlinin bütün makamlara layık olduğunu söyleyerek, ilim sahibi âlimlerin de önemine vurgu yapmaktadır. Sonra da bu olay örgüsünde ilim sahibi olmanın ancak bunu anlamaya yeterli geleceğini vurgular. İskender'in karşısına çıkmaya hak kazanmanın ancak ilimle olacağını söyleyerek, cahilin makamının çukur olduğunu dile getirir. Daha sonra ilim sahibi bilge, anlatılan olay örgüsündeki hakikati açıklar: Yağ dolu kadeh, İskender'in ilme sahip olmasını, aynı zamanda gönlünün mal, dünya hırsı dolu olmasını temsil etmektedir. Kadehe iğne koyulması ise, bilgenin ona hikmetli sözlerle yani ilimle tekrar doğru yolu bulabileceğini işaret etmesidir. İskender'in iğneleri mühür yapması, gönlünün karardığını ifade ederken bilge gönül aynasına bakmasını tavsiye ederek o mührü aynaya çevirmektedir. İskender bu günahlarla dolu kalbin gerçeği göstermediğini dile getirmek için aynaya pas tutturur. Bilge ise aynanın pasını silerek gönlün temiz kalması için çabalaması gerektiğini, hikmetin bunu sağlayacağını dile getirir. Şair ilmin, hikmetin güzelliğini akli kullanarak göstermeye çalışmaktadır. Bu bölüm 2201-2232. beyitler arasında geçmektedir.

Destgâha lâyük ehl-i 'ilm olur
Kanda kim sadr ola anı 'âlim alır (2202 b.)

Cehl ehli câha lâyük olmaya
Câhile 'izzet muvâfik olmaya (2203 b.)

'Âkil olan kişi hergiz câh ile
Mansıbı görmeye lâyük câhile (2204 b.)

Câh nedür câhile bî-şekk câh
Çâha düşmesün der isen verme câh (2205 b.)

Ben dedüm hikmet sözi sûzen-misâl
Gerçi kim pürdür bulur anda mecal (2216 b.)

Gerçi kim tolu durur gönül hevâ
Olur ana hikmetün sözi deva (2217 b.)

Etmese hikmet sözi cânâ eser
Ne kitâb ineydi gökden ne haber (2218 b.)

Nükte-i hikmet dahı her âyine
Rûşen eder gönli şöyle ki âyine (2231 b.)

Daha sonra İskender, huzuruna aldığı bilge ile yukarıda bahsi geçen olay örgüsünü çözmeye başlarlar. Bilge kişi İskender'in söylemek istediklerini ilmiyle dile getirir. Özellikle tevhid konusunda yaptıkları bir konuşmada, ilimle uğraşmanın sonsuzluk olacağını dile getirir ve ilmin önemini hatırlatır.

‘İlm oldur ki anı hâsıl edesin
Ola senünle çü bundan gidesin (2533 b.)

Şair en büyük hazinenin ilim olduğunu söyleyerek, iki dünyanın da ilimle kazanılacağını dile getirmektedir. Hem dinî ilimler hem de aklî ilimler insanın yaratıcıyı bulmasında ve bu dünyayı anlamasında her zaman kolaylık sağlayacaktır. Bu nedenle şair ilmi gizli bir hazine olarak görmekte ve Allah katında dünya malından daha değerli olduğunu dile getirmektedir. İlim sahibi olanların katında altının ve gümüşün taştan farkı olmadığını da söyleyerek farklı bir bakış açısı ortaya koymaktadır.

Âdemiye ‘ilmdür genc-i nihân
‘İlm ile hâsıl olur iki cihân (2543 b.)

‘İlmi arturgıl dilersen genc ü mâl
Ki artar ol sarf etdügünce mâh u sâl (2544 b.)

Hâkdür himmet katında sîm ü zer
Seng ile ma ‘nîde yeksândur güher (2545 b.)

Ahmedî, daha sonra “dünya malı sevgisine tutulan âlimlerle” ilgili bölümde âlimin dünyayla işi olmayacağını ve herkese âlim denmeyeceğini dile getirir. İlmin ancak çalışarak ede edildiğini de söyleyerek âlimim diye geçinenleri yermeye devam eder.

‘İlmden kimde ki var ıdı eser
Ol zamânda mâla etmezdi nazar (2547 b.)

*Kim bilürdi yoh durur anda bekâ
Âhiretde olur kişiye ol şekâ* (2548 b.)

*‘İlm kim ol kesb ile gelür ele
Enbiyâdan necesi mîrâs ola* (2567 b.)

Savaş ilmi ve bu konularda fikir sahibi olmanın önemine binaen, Ahmedî İskender’in savaş taktiği üzerine düşünerek birçok şeye çare bulduğunu dile getirir. Düşünmek de ilmin bir basamağı olduğundan bunun insanın değerini artıracığını da söyler. İlim aydınlık, cehalet ise karanlık gecedir diyen şair, âlimi de övmektedir.

*Rây ıla her işe çâre bulınur
Kişi kadri dâniş ile bilinür* (3060 b.)

*‘İlm gündüz bigi rûşendür yakîn
Cehl karanu kara gece hemîn* (3523 b.)

*Ah taş olur ‘âlim etdügi ‘amel
Câhil etdügi kara taşdur dagal* (3524 b.)

*‘Âlimün işi hemîşe olur savâb
Câhilün işi hatâ min-küllî bâb* (3525 b.)

*‘Âlim ol ‘âlim ki eder isen ‘amel
Olmaya mi ‘yârda nakdün dagal* (3526 b.)

Şair, ilerleyen bölümlerde ağır bir dille bilgi ile dolu olmayan insanın eşekten daha beter olduğunu söylemektedir. İlimle kendini doldurmayan, ilmin gerçek anlamına ulaşmayan insan bir işe yaramaz. Lütuf olarak verilen akı kullanmamak, öğrenmemek veya öğrendiğini yaşamamak hayvanlıktan farklı olmayacaktır.

*Başda kim yoh ‘akl u dânişden eser
Ol eşek başıdur anda yoh hüner* (3966 b.)

*Çoh eşek var ki âdemîden yig durur
Zîra eşek iş bitürür ol yitürür* (3967 b.)

Âdemîde ‘akl durur nev’e fasl
‘Aksuz hayvân degüldür âdem ‘asl (3968 b.)

Şair, bilgilerle yapılan konuşmada âlimlerin ölmediğini sadece bâki olana ulaştıklarını, ilimle bütün sorunların çözüleceğini, ilim ehlinin diri olduğunu ve üstün olduğunu dile getirir. Cehaletin karanlık, bilginin ise aydınlık olduğunu ifade ettikten sonra, aydınlığa girmeyi tavsiye etmektedir.

Dedüm ana ehl-i ilm ölmez yakîn
Fâniyi kor bâkîye varur hemîn (4550 b.)

‘İlme düriş ‘ilmdür âb-ı hayât
‘İlm ile olur hal cümle müşkilât (4551 b.)

Câhil olan kûr u ‘âlimdür basîr
Ol her işden bî-haberdür bu habîr (4552 b.)

‘İlm ehli zindedür câhil ölü
Kanda var dâna yeg ü nâ-dân alu (4553b.)

Cehl zulmet olur u bu ‘ilm nûr
Nûra gir zulmetden et kendîni dûr (4554 b.)

İlim, eserde daha çok Allah’a ulaşma yolunda bir araç olarak görülmektedir. Şair, eserde İslami ilimleri kastetmekte ve bu ilimleri bilmenin kendini bilmek olduğunu söylemektedir. İlmi yücelten şair, âlimi de yücelikte makamlar üstüne çıkarır. Bilenle bilmeyenin aynı olmayacağını dile getirir.

Câhil erse göge kadr ü câh ıla
Hem-nişîn olmaya ‘âlim cahile (7794 b.)

‘İlm vasfıdur Ol Allâhun yakîn
‘İlm ile erer eren Allâha hemîn (7795 b.)

‘Âlimün katında ‘izzet ol bulur
Ki ol dahı hem ‘ilm ehinden olur (7796 b.)

Çünkü ‘Âlim Hak durur pes câhili
Kendüzine necesi ede velî (7797 b.)

Her neye kim var durur ‘illet gerek
Dôstlığa râst cinsiyyet gerek (7798 b.)

‘Âlime ‘ilmiyle eyle bes heves
Bûlbûl ü zâgun yeri olmaz kafes (7799 b.)

Bûm ıla tâvûs ola mı hem-nişîn
Yâ ola mı karga tûtîye karîn (7800 b.)

Çünkü sığmaz bir arada ‘ilm ü cehl
‘Âlimî deyen gerekdür ‘ilme ehl (7801 b.)

Eserin sonunda temsil yoluyla anlatılan bölümde ilim, âb-ı hayat olarak zikredilmiş ve bu dünyada kalıcı olmanın, ölümsüz olmanın yolunun ilimden geçtiği belirtilmiştir. İlimle asırlar boyunca anılmak ve yaşamak mümkün olacaktır. Asırlar öncesinin bilgilerini kullanırken ve o kitapların satırlarını okurken, ilimle yaşayan insanları görebiliriz. İlimleri sayesinde ömürleri insanlığın gittiği yere kadar uzanacak birçok âlim, kitaplar içerisinde varlığını sürdürmektedir.

‘İlm durur dedüğüm âb-ı hayât
Ki anı bulan nefse erişmez memât (8262 b.)

‘İlm ehli zinde-i câvîd olur
Câhil olan ‘ayşdan nevmîd olur (8263 b.)

3.1.20. İstişare

Meşveret sözlükte “Bir konu hakkında tecrübeli kimselere, o konuyla ilgili olanlara danışma, fikir alma, müşavere etme”²¹⁰ anlamına gelmektedir. “İstişâre, müşâvere, meşveret, müşûre hep bu kökten türetilen ‘danışıp görüşmek ve işaret almak’ manasına gelen mastar kelimelerdir. Ayrıca bu kelimeler (istişâre, müşâvere, meşveret, meşûre ve

²¹⁰ Ayverdi, 809.

teşâvür), ‘arı kovanından bal almak’ manasına da gelir. Bununla sanki birçok görüş, seçenek ve alternatiften bal gibi en saf, en halis ve en faydalı olan kanaati elde etmek manası kastedilir.”²¹¹

“Meşveret bir toplulukta söz ve irade hürriyetini, ileri görüşü, iyi iş yapma imkânlarını sağlar. Fikirlerin çarpışmasından hakikat husule gelir.”²¹² Fikirlerin ortaya konması farklı bakış açılarından bakılmasını, göremediğimiz noktaların farkına varılmasını sağlayacaktır. Farklı fikirler yeni bakış açıları oluşturacak ve çözümü kolaylaştıracaktır. İstişare İslam dininde de önemli bir yere sahiptir. “...İş konusunda onlarla müşavere et.”²¹³ ayeti gereğince Hz. Peygamberin de önemli sünnetlerinden biridir. Günlük hayatımızda ben bilirim edasına kapılmadan bir konuda bilen birilerine danışmak, kararımızın doğruluğunu veya yanlışlığını ortaya koyacak ve hata payını azaltacaktır.

Fikirlerin sorulduğu bir ortam, insan ilişkilerinin de iyi olmasına vesile olacaktır. Zira kendisine danışılan insanda karşısındakinin kendisine verdiği değeri görecektir ve ona göre davranacaktır. Farklı bakış açılarının oluşması, birlik beraberliğin sağlanması, insanların birbirine karşı güven duyması için istişare önemlidir. İstişarenin diğer bir güzelliği ise herhangi bir yükün altında tek başına kalmamak ve birlikte hareket etmektir. Danışmak insanın önünü açan, bazen de insanı hızlandıran, rahatlatan, insanlarla ilişki içerisinde olmayı sağlayan bir davranıştır. Bu nedenle istişare, “sadece ben diyen” insan kimliğinden de sıyrılmanın yoludur.

Ahmedî incelediğimiz iki eserde de danışmaya yer vermiş ve bir hükümdar bile olsa fikir alışverişinde bulunmayı tavsiye etmiştir. Devletin sermayesi olarak gördüğü fikir alışverişini meşveret kavramıyla ifade etmiştir çoğunlukla. İstişarenin Allah’ın emri olduğunu da belirten şair, istişarede farklı fikirlerin olduğunu söyleyerek, istişare edenin hüsrana uğramayacağını dile getirir.

Devletün sermâyesidür hüsn-i rây

Rây durur bî-gümân zıll-ı hümay (580 b.)

²¹¹ Recep Aslan, İstişarenin Önemi Ve Hz. Peygamber’in Uygulamalarından Örnekler, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1), 2014, 224.

²¹² Halil Aslangül, “İslamda Meşveret”, *Sebilurreşad*, VII (197), İstanbul 1955, 341.

²¹³ Altuntaş, Şahin, Âl-i imran, 3/159, 79.

Rây ıla olur her kişi kim ola şâh
Râydur ârâyış-i taht u külâh (581 b.)

Meşveretsüz işi key iş sanmagıl
Kendü râyunla işe le sunmagıl (796 b.)

Meşveretden kimse hüsrân bulmadı
Meşveret eden peşîman olmadı (797 b.)

Meşveretle hâsıl olur her ümîd
Meşveretdür bağlu kapuya kilîd (798 b.)

Emr Hakdan çün veşâvirhum gele
Pes her işde meşveret vâcib ola (799 b.)

Meşveretde çün olur çoh dürlü rây
Bulınur anda savâba reh-nümây (800 b.)

şair danışmayı “ bin bilsen de bir bilene danış” atasözünde olduğu gibi, farklı bir bakış açısıyla görmek anlamında tavsiye etmektedir.

Ol kişi dünyâda ehl-i rây ola
Kim kamu işleri fikriyle bile (3594 b.)

İş fesâdı neredendür bile râst
Tâ salâhın ana lâyık kıla rast (3595 b.)

Cemşîd ü Hurşîd adlı eserde ise, kahraman anne ve babasıyla istişare etmektedir. Aşkı uğruna çıkacağı yolda onlardan icazet almak için önce görüşlerine başvurmaktadır. şair, yine istişarenin Allah’ın emri olduğunu bu eserde de ifade ederek, meşveretsiz işin doğru olmadığını dile getirir.

Seni itdüm gönlüme dem-sâz u mahrem
Senün ile iderem meşveret hem (988 b.)

Kamu işün kilidi meşveretdür
Dil ü cânun ümidi meşveretdür (989 b.)

‘Azimet meşveretsüz togru gelmez
Ulu iş meşveretsüz hâsıl olmaz (990 b.)

Gişinün meşveretsüz işi bitmez
Nirede ki olmaya su dâne bitmez (991 b.)

Kelâmında ve şâvirhüm did’ol Hak
Her işde meşveret farz oldu el-hak (992 b.)

3.1.21. İtidâl

İtidâl: “Adl kökünden masdar olup klasik sözlüklerde iki aşırı tutum ve davranış arasındaki orta hal şeklinde tanımlanan i’tidâl, bu genel tanım çerçevesinde orta halde bulunma, ölçülü ve ılımlı olma, soğukkanlılık, denge, düzgünlük, doğruluk”²¹⁴ anlamına gelmektedir. Genel olarak denge halinde olmayı işaret eder. Her şeyin aşırısı zararlıdır, bundan dolayı ne fazla ne eksik anlamında dengeli olmayı, her şeyi yerli yerince kararınca yapmayı ifade eder.

Bütün davranışlarda aşırıya kaçmak, insana zarar veren, hoş karşılanmayan bir durumdur. İslam dininde ibadette dahi aşırılık hoş karşılanmamış ve her şeyin dengeli olması gerektiği vurgulanmıştır.

Ahmedî *İskendernâme*’de küçük bir dokunuş yapar itidâle. Vermeyi de, bağışlamayı da ölçülü yap tavsiyesinde bulunur. Yeme konusunda da uyarı veren şair, yemek için yaşamadığımızdan dolayı dengeli yemeyi tavsiye etmektedir. Sağlığı korumanın en önemli yolu ölçülü yemektir gerçeğini dile getirir. Ne kadarına ihtiyacın varsa o kadar düşüncesindedir şair.

Verdügin hem maslahatça veresi
Vermek ü almahda ‘aklı deresi (6863 b.)

²¹⁴ Mustafa Çağrı, “İtidâl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, XXIII, 456.

Pâdişeh kulin eger sultân kıla
Kul gerek kim kul ıdugını bile (6864 b.)

Ola endâzeyle her iş ki işleye
Ger ala vü ger vere bağışlaya (6865 b.)

Az yegil az tâ ki râhat göresin
Çoh yer isen çoh cirâhat göresin (2803 b.)

Az yeyen kişi hemîşe sag olur
Çoh yeyenün yüregi pür-dâg olur (2804 b.)

Ten gıdâsı olmag için bu yeter
Nef' ne artuh yemek çünkim yiter (7945 b.)

Dirliğ içündür bu yemek bî-gümân
Yemek için sanma dirliği hem (7946 b.)

3.1.22. Kanaatkâr Olmak

Kanaat sözlükte “az şeyle yetinme, iktisatlı davranma”²¹⁵; “kısmete razı olma, bir şeyi yeter görüp fazlasının istememe”²¹⁶ anlamlarına gelmektedir.

“Nefsin yeme içme ve giyimde zaruret miktarınca yapmakla yetinmesi, hırs ve tamâa düşmemesi”²¹⁷; “kişinin azla yetinip elindekine razı olması, kendisinin ve sorumluluğu altında bulunanların ihtiyaçlarını asgari ölçüde karşılayabileceği maddî imkânlarla iktifa edip başkalarının elindeki şeylere göz dikmemesi, aşırı kazanma hırsından kurtulması”²¹⁸ şeklinde yapılan tanımlara bakıldığında, kanaat insanın doyumsuzluktan uzak durması olarak yorumlanabilir.

Kanaat kavramı diğer değerler gibi yanlış anlamaya ve kullanılmaya müsait bir kavramdır. Kanaati, payına düşene razı olmak olarak tanımlayanlar, payına düşecek için

²¹⁵ Ayverdi, 616.

²¹⁶ Devellioğlu, 560.

²¹⁷ Kınalızâde, 106.

²¹⁸ Musafa Çağrıcı, “Kanaat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, XXIV, 289.

bir çaba sarf etmeden bana da bu geldi şeklinde yorumlamaktadırlar. Oysaki “bütün sebeplere başvurduktan sonra kısmetine düşeni benimsemek kanaattir. Kazanma ve harcamada orta yolu izlemektir. Hırsla kapılmadan gönül huzuru içerisinde yaşamaktır. Fakat kanaat tembellik, miskinlik ve sefalet içinde yaşamak değildir.”²¹⁹

Kanaat, bazen insanın nefsiyle savaşında olması gereken değerdir. Yetinmeyi bilmek, doyumsuzluğun önüne geçmek, insanı bu hayatta daha huzurlu yaşama kavuşturacaktır. Günümüz dünyasında belki de insanın en büyük mutsuzluğu doyumsuzluktur. İnsan artık elinde olmayanları istemekle ve bunlar için üzülmekle bir ömür geçirmektedir. Günümüzde internet kullanımının gelişmesiyle beraber, hayatların paylaşılması ortaya çıkmış ve farklı hayat şartlarının herkesçe görülmesine sebep olmuştur. Bu da insanın kendi yaşantısından daha iyi şartları görüp, onları istemesine ve elindekinin kıymetini bilmemesine sebep olmaktadır. Daha iyi teknolojik aletler, daha zengin sofralar, birbirinden farklı giysiler, gezilen yerler, insanı bulunduğu şartları beğenmemesine itmekte ve kanaat değerini yok etmektedir. Kazandığına göre yaşayan insan, artık daha iyisini istemekte ve bunu farklı yollardan sağlamaya çalışmaktadır. Kanaat değerinden uzaklaşan insan, bu anlamda helal haram çizgisinden de uzaklaşmaktadır. Hep daha fazlasını istemeye başlayan insan, zamanla kişiliğindeki birçok erdemi kaybetmeye başlamaktadır. Bu nedenle kanaat, değerler eğitimi içerisinde de artık dikkat edilen bir kavram haline gelmeye başlamıştır.

Ahmedî de eserlerinde bu değere yer vermiştir. Kanaat, *İskendernâme*'de güzel ahlâkı oluşturan bir öge olarak karşımıza çıkmaktadır. Kanaati sermaye yap diyen şair, insanın ancak bu hasletle rahat olacağını dile getirir. Doyumsuz insanın ne olursa olsun, ne kadar kazanırsa kazansın, doymayacağını dile getiren şair, “kanaati elden bırakmayın, çünkü kanaat tükenmez bir servettir”²²⁰ hadisine iktibasta bulunmaktadır. Şaire göre, sahip olduğu ile doymayan insanı dünya da doyurmayacaktır. Ne kadar yese de açım diyecektir. Bu nedenle kanaat insanı bu duygudan koruyacaktır.

Râhat isdersen kanâ'at eylegil

Kendüne anı bidâ'at eylegil

(3233 b.)

²¹⁹ Hökelekli, *İnsani Değerler*, 269.

²²⁰ *Câmiu's-Sagîr*, II, 591.

Bî-kanâ 'at tohlığında ac olur
Ger cihân anunsa hem muhtâc olur (3234 b.)

Çün kanâ 'at kenz-i lâ-yefnâ ola
Anun ıla toymayanlar ac öle (3235 b.)

Şair, kanaati dünyanın geçiciliği üzerinden anlatmakta ve neye sahip olursan ol doymazsın, elindekiyle yetinmeyi öğren öğüdünü vermektedir. Hırs ile kendine eziyet etme tavsiyesini vermektedir.

Kâni ' ol Hak verdiğine bîş ü kem
Dünye-y-içün hâtırunda dutma gam (4866 b.)

Kim neçe kim arta mülk ü mâl u genc
Ana göre artar endüh ıla renc (4867 b.)

Bu cihânun çün bekâsı ola az
Pes ne gerekdür bu kamu hırs u âz (4868 b.)

Bî-bekâdur 'ömr çün durmaz gider
Mâl u mülki devşürüp kişi neder (4869 b.)

Kimseyi toyurmamışdur mâl u genc
Pes uyıban hırsuna çoh çekme renc (4870 b.)

Varına etgil kanâ 'at ey refîk
Yogına yerinme kim budur tarîk (4871 b.)

Kim cihân mülkini dutan ser-te-ser
Toymadın kıldı cihândan hem güzer (4872 b.)

Cemşîd ü Hurşîd adlı eserde de kanaat değerine yer verilmektedir. Kanaatin en büyük sermaye olduğu yine tekrarlanmakta ve kişiyi zengin edeceği vurgulanmaktadır. Haline kanaat etmek, kişinin nefsinden kurtulmasını ve mutlu olmasını sağlayacaktır. Şair bu gerçeği bu eserde de vurgulamaktadır.

Gereklüden ne hasnâdur bezâ 'at
Didi kim var kana 'at it kana 'at (1649 b.)

Kamu kuşlara sultân oldu 'Ankâ
Kanâ 'at Kâf'ını çün itdi me 'vâ (1650 b.)

Gan 'ider kişiyi künc-i kana 'at
Ola mı dahı bundan yig bezâ 'at (1651 b.)

3.1.23. Kendini Bilme

Kendi sözlükte: “Kişinin öz varlığı, zatı; kendini bilmek ise kendisinin ne olduğunu idrak etmek, hakikatine erişmek”²²¹ anlamını ifade etmektedir. Kendini bilmek, “kişinin kendisini daha iyi olana dönüştürebilmesi için ne olduğunu, başka bir ifadeyle özünün ne olduğunu, özüne ait olanlarla özüne ait olmayanları ayırt ederek kendisine özen göstermenin imkânına sahip olabilmek için gerçekleştirilmesi gerekenler”²²² olarak tanımlanmaktadır.

İnsan kendine verilen akıl melekesi ile dünya ve kendisine bakıp düşünmeyi becerebilecek nitelikte yaratılmıştır. Bütün canlılardan farklı ve özel yaratılan insan; “Ben kimim? Nereden geldim? Nereye gideceğim?” gibi birçok soruyu sorup cevap arayan varlıktır. İnsan bütün bunların cevabını ararken cevapları yine kendinde bulacaktır. Çünkü “İnsan kendinin farkında olan, ayrıca bu fark edişi de fark eden bir varlıktır.”²²³ Kendini fark eden insan, kendi varlığının özüne indiğinde; kendi acizliğini, zayıflığını, sınırlılıklarını fark ettiğinde nefsinin ötesine ulaşmayı başaracaktır. Nefsiyle girdiği mücadelede Allah'ı bulacaktır. Kendini bilmek, Allah'a ulaşmanın yolu olacaktır. “Yaratıcı bütün evrende ayetlerini gösterir ancak en büyük ayeti insandır. O halde hakîkati aramak kendine yönelmek, kendini bilmektir.”²²⁴

Kendi varlığının farkına varan, kendini ve kâinatı okuyabilen insan; her zerrenin varoluşunun sebebini bulacaktır. İnsan kendini bildiği kadar yaratıcıya ulaşacaktır.

²²¹ Ayverdi, 654-655.

²²² Nedim Yıldız, “İnsanın Arayışı: Kendini Bilmek”, *Felsefe Arkivi*, (36), 2012/I, 8.

²²³ Güngör, 63.

²²⁴ Şeniz Yıldırım, “Yunus Emre ve Kierkegaard'da Kendini Bilmek”, *1.Uluslararası Türk Halklarının Felsefi Mirası Sempozyumu*, Bayburt Üniversitesi, Bayburt 2019, 335.

“İnsanın Hakk’a dair bilgisi nefesine dair bilgisi ölçüsünde olduğundan Hakk’ı daha iyi bilmesi için nefsini/kendini daha iyi bilmesi gerekir.”²²⁵ Kendini bilmek de; sorgulamak, düşünmek, görmek, bilmek, öğrenmek eylemlerinden geçer. Okumak isteyen için, insan da, kâinatta sonsuz bir kitaptır. Allah’ı bulmak isteyen önce kendine yönelmelidir.

Allah’ı bilmek; kendini bilmektir, cevherini görmektir. Kendini bilmeyen, varoluşunun hikmetini göremeyen insanın Allah’ı bilmesi de mümkün değildir. Nefsinin nasıl bir cevher olduğunu fark edemeyen insan, cahildir. Düşünmeyen, aklını kullanmayan, sorgulamayan insan kendini bulamaz. Ahmedî *İskendernâme*’de bu düşüncelerini dile getirdikten sonra ruh ve beden hakkında 2588-2768. beyitler arasında insanı her yönüyle anlatmaktadır. Bu anlatışın sebebi insanın kendisinin farkına varmasını sağlamaktır.

İnsan bedeninden ve ruhundan bahseden şair, nefsin nasıl bir cevher olduğunun bilinmesi gerektiğini söyler. Bu bölümde insan vücudunu anlatan şair, bu mucizenin sahibine ulaşmanın yolunun, varlığı keşfetmekle olacağını düşünür. Şaire göre, kişi kendini tanırsa, nefsin bulacak ve yaratıcısını da bilecektir. Bunları göremeyen insan ise cahil kalacaktır.

Hâlıkını bilmek istersen yakîn
Nefsünü bil evvel ey pâkîze-dîn (2578 b.)

Anlagıl anı ki ne cevher durur
Nerden geldi vü ne mazhar durur (2579 b.)

Nefs irfânını kıl evvel taleb
Ki ol durur ol Hakkı bilmege sebeb (2580 b.)

Ne kişisin bilmeyince sen seni
Nice ola mümkün ki bilesin anı (2581 b.)

Ana kim nefsini nedür bilmeye
Ehl-i ‘irfân adı lââyık olmaya (2582 b.)

²²⁵ Süleyman Uludağ, “Ma‘rifet-i Nefs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2003, XXVIII, 57.

*Bilmeyen nefsin ne gevherdür yakîn
Olmaya ‘ârif ki câhildür hemîn (2583 b.)*

İnsan bedenini kabuk, özü ise can olarak tarif eden şair, nefsin olgunlaşması için bedene ihtiyaç olduğunu dile getirir. Nefsin olgunluk kazanabilmesi için bedene ihtiyaç duyduğunu, olgunluğu tamamladığında ise asıl vatanına gideceğini dile getirir. Yani beden, ruhun bu dünyada kendini bulması için giydiği elbisedir. Zamanı geldiğinde ise bu etten ve kemikten olan elbiseyi terk edecektir. (2588-2612 b.)

İnsan bedenini ve ruhunu anlatan şair, ara ara insanın düşünmesini, sorgulamasını ve gerçeği görmesini istemektedir. İnsanın kendini bulma arayışına girmesini yani Allah’ı bulmasını beklemektedir. Şair, bedeni ve onun içindeki öz olan ruhu anlatırken “Kimsin?”, “Neden varsın?”, “Kim bu sanatkâr?” sorularının cevabının aranmasını istemektedir. Çünkü bu soruların cevabı kendini bilmekten ve dolayısıyla da Allah’ı bilmekten geçmektedir. Şair birçok maceranın sonunda, insanın düşünmesini ve yaratıcıyı bulmasını istemektedir.

*Çünkü kıldun işbu bünyâda nazar
Gel bu bünyâdı koyandan sor haber (2641 b.)*

*‘İlm yohdur der musavvirde tabîb
Lîk sûretler düzer hûb u ‘acîb (2676 b.)*

*Bu ne sözdür ‘ilmsüz nece ola
Nakş ki ol bî-‘ayb u hem zîbâ gele (2677 b.)*

*Bu ‘acâyib san ‘ata kılup nazar
Neredendür anla bu kamu suver (2759 b.)*

*Ger bu san ‘atlarda fikret kılasın
Sen seni kimsin hakikat bilesin (2760 b.)*

*İşbu tendedür ‘ayân bu kamu kısım
Kim düze cüz’ Hak bunun bigi tılısm (2767 b.)*

Bu tılsımın işini fikr eylegil
Bes tılsımı düzeni zikr eylegil (2768 b.)

Kim nedensin sini kimsin bilesin
Bes işüni ana lâyük kılasın (2777 b.)

Hem sana biline sırr-ı men ‘aref
Hâlıkı bilmekle bulasın şeref (2778 b.)

Sun ‘-ı Sâni ‘de ‘acâyible ‘iber
Çoh durur vergil bize andan haber (3282 b.)

Geh sanâyi ‘ hâlini kılğıl ‘ayân
Geh bedâyi ‘ sûretin etgil beyan (3283 b.)

Tâ eser neceydüğünü bilevüz
Bes Mü’essir fikrin andan kılavuz (3284 b.)

Çün Mü’essir bilinür olsa eser
Pes bize vergil eserden sen haber (3285 b.)

3.1.24. Kibar Olmak

Sözlükte: “Terbiye, edep, kibarlık, zarafe”²²⁶ anlamına gelen nezâket; “başkalarına karşı saygılı, anlayışlı, düşünceli, nazik, incelikli, kibar davranmaktır.”²²⁷ Kibarlık sosyal hayatta gerekli olan, nezaket kurallarını, görgü kurallarını içerir. Davranışlarımızda nezaketli olmak sosyal ilişkilerin kalitesini artıracak, huzurlu bir ortam sağlayacaktır. Kişinin oturup kalkmasında, yiyip içmesinde, sosyal hayatın içindeki bütün insani ilişkilerinde karşı tarafa nazik olmak, estetik bir değer taşımanın yanında, saygı değerini de doğuracaktır. Kibar olmak veya nezâket farkına varılmayan, ancak insanı etkileyen bir davranıştır. Bu nedenle nezaket kavramı doğru bir şekilde yeni nesile aktarılmalıdır.

²²⁶ Ayverdi, 931.

²²⁷ Ekinci, 209.

Ahmedî, *İskendernâme*'de kullandığı dil itibarıyla bu değeri göstermekte ve karşı tarafı kırmadan, tatlı tatlı uyarmaktadır. Bazı beyitlerde ise açıkça nazik ol tavsiyesini dile getirmektedir. Şair, söz ve nasihatlerde kırmadan, incitmeden bir yol izlemeyi öğütlemektedir.

Gerek sözde ola şîrîn 'ibâret
Nasihatde gerek nâzûk işaret (688 b.)

Yakında baş götürdün âb u gilden
Haber anlamamışsın cân u dilden (689 b.)

3.1.25. Komşuluk

Komşu: “Evleri birbirine yakın veya bitişik olan kimselerin birbirlerine göre aldıkları ad”²²⁸ iken; komşuluk “aynı yerde oturan insanlar arasındaki toplum ilişkilerini”²²⁹ ifade etmektedir.

“Sosyal hayatın aileden sonraki halkasını komşular oluşturduğundan her din ve kültürde komşuluk ilişkilerine dair kurallar bulunur.”²³⁰ Komşuluk, İslam’da da önemsenen ve hatta üzerinde çokça durulan bir konudur. Komşu hakkı, kul hakkı kapsamında değerlendirilecek hadislere konu olacak kadar değerlidir.

Toplumumuzda eskiden beri önemli olan komşuluk değeri, düğünlerde, cenazelerde, bayramlarda, sevinçli veya üzüntülü anlarda önem kazanan, varlığını hissettiren bir kurum iken; değişen dünya ile birlikte güven duygusunun azalması, şehirlerin kalabalıklaşması nedeniyle artık unutulmaya başlanmıştır. Birbirinin kapısını çalmaktan çekinmeyen bir nesilden, birbirini tanımayan yabancı insanlar haline gelmesi söz konusudur. İnsanlar artık, mahalleyi bırakın binasındaki komşularından bile bihaber yaşamakta ve komşuluk değerini yok etmektedirler. Bir arada yaşamının doğal gereği komşuluğun kaybolmaması için bu değerleri yeniden inşa etmek gerekmektedir.

Ahmedî, *İskendernâme*’de komşuluğu geniş bir bakış açısıyla değerlendirip ülkeler üzerinden uyarmaktadır. İki komşu ülke hükümdarlarından Kâydefe, İskender’e komşu olduklarını söyleyerek onu uyarmaktadır. Komşulukta kavga olmaması gerektiğini

²²⁸ Ayverdi, 691.

²²⁹ Ülken, 177.

²³⁰ Mustafa Çağrıcı, “Komşu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2002, XXVI, 157.

söyleyen hükümdar, buna dikkat etmeyenin de Allah'ın emirlerini yok saydığını söylemektedir.

Kendüzinden bizi bî-zâr etmeye
Konşıyuz bizi dil-âzâr etmeye (4635 b.)

Düşmen olmah konşıya âyin degül
Konşı âzâr eden ehl-i dîn degül (4635 b.)

Cemşîd ü Hurşîd adlı eserde ise, yoldaşla ilgili bölümde komşuluk değerinden bahsedilmiştir. Şair, Allah'ın rahmetini isteyen birinin komşuya hürmet etmesi gerektiğini dile getirerek, komşuluğun önemini dile getirir.

Gişi kim yoldaşun hakkını bilmez
İşi iki cihânda râst gelmez (1001 b.)

İde yoldaş ile konşıya hürmet
Gişi kim tanrıdan isdeye rahmet (1002 b.)

3.1.26. Lütuf/ İyilik

Lütuf: “İyi muamele, iyilik”²³¹; “bağış, bağışlama, ihsan, kerem, cömertlik”²³²; “yumuşaklıkla muamele manasınadır, dostça davranış, ikram ve yardım”²³³ anlamlarına gelmektedir. Lütuf kavramı daha çok yaratıcıdan gelen iyilikler için kullanılmakla birlikte, insanlar için iyilik yapmak anlamında da kullanılmaktadır.

Günümüzde iyilik kavramıyla var olan bu değer, çok geniş bir anlama sahiptir. İnsanlara karşı nazik davranmak, bazen birinin işini kolaylaştırmak, sıkıştığı anda birine yardımcı olmak, bir hayvana yemek ve su vermek gibi basit ama değerli davranışlardan oluştuğu gibi; maddi yardımlarla insanları rahatlatmak, birini zor bir durumdan kurtarmak gibi daha külfetli de olabilir. İyilik yapmanın sınırı, zamanı, şekli, şemali yoktur. İnsanın yardıma ihtiyaç duyan her canlıya yaptığı güzellik bir iyiliktir. Ancak unutulmaması ve çocuklara benimsetilmesi gereken bir konu var ki, buna dikkat etmek gerekmektedir. İyilik karşılık beklemeden, karşıdaki kişiyi rencide etmeden, minnet altında bırakmadan

²³¹ Devellioğlu, 637.

²³² Ayverdi, 747.

²³³ Ahmet Rıfat, 232.

yapılmalıdır. Karşılık beklenen bir davranış iyilik olarak adlandırılmayacak ve anlam ifade etmeyecektir. Bir güzel dua karşılığında, ruhu rahatlatmak, nefsi terbiye etmek ya da sadece manevi olarak doymak için yapılan bu davranış ince ama etkili bir haldir.

İskendernâme'de lütuf değeri özellikle zikredilmektedir. Maddi bir yardımlaşmadan öte güzel davranış olarak nitelenmektedir. Bazı beyitlerde lütuf kavramıyla karşımıza çıkarken, bazı beyitlerde iyilik olarak yansımaktadır.

İyilik eserde adaletin olduğu yerde ortaya çıkan, hükümdarın adını yücelten bir değer olarak görülmektedir. Şair, “her ne yaparsan iyilikle yap” tavsiyesiyle zorla yapılan şeylerin zorluk ortadan kalkınca yok olacağını; ancak iyilikle yapılan işlerin itibarının olacağını dile getirir. İyiliğin insanları hükümdara bağlı kılacağını, ancak kahrıyla zorbalıkla yapılan işin asiliğe sebep olacağını belirtir.

Lutfıla olsa tâ 'ata var i 'tibâr
'Unf ıla olduhda kalmaz pâyidâr (585 b.)

Kamu halka sen gerek lutf edesin
Lutf varken hayf kim 'unf edesin (586 b.)

Kul olur lutf ıla âzâde kişi
'Unf ıla âsîliğ olur kul işi (587 b.)

İskender'in maceraları sırasında lütuf kavramı, iyilik kavramına dönüşmekte ve kendine yer bulmaktadır. İyilik etmeyenin insan olup olmadığını sorgulayacak kadar iyiliğe önem veren şair, herkesin yaptığının karşılığını alacağını da söyleyerek “İyilik eden iyilik bulur.” cümlesini hatırlatmaktadır. Yapılan iyiliklerin muhakkak karşılığı olacağını dile getiren şair, “İyilik et denize at, balık bilmezse Halik bilir.” sözünü hatırlatarak iyilik edenin pişman olmayacağını da söylemektedir.

Her ki halka olmaya nîkî-şinâs
Hâlîka dahı olur ol nâ-sipâs (3610 b.)

Âdemî degül ki eylük bilmeye
Her ki eylük bilmez eylük bulmaya (3611 b.)

*Kişi her ne kim eder anı bulur
Ger yavuzlîh işi ger eylûk olur (3613 b.)*

*Kimse yavuzlîhdan eylûk bulmadı
Kimse eylûkden peşîmân olmadı (3614 b.)*

*Her ki eylûk ede zâyî ' olmaya
Eylûk eyleyen yavuzluh bulmaya (3615 b.)*

*Eylûk eyle birine yüz eylûk al
Dediler kim eylûk eyle suya sal (3616 b.)*

*Şimdi kimse olsa ki ola eylûk işi
Közüne eylûk edeydi bir kişi (3617 b.)*

Şair, başka bir bölümde ise lûtf kavramını yumuşak davranmak manasında kullanmaktadır. Şair, güzellikle kazanılanların kişiye ait olacağını, zorbalıkla elde edilenlerinse kişiye yar olmayacağını dile getirir. Yumuşaklık ve güzellikle insanların gönlünü kazanmak ve iş yapmak kolay olacaktır. Ahmedî, hükümdara bu uyarıyı vererek, zorbalıkla bir şey yapmamasını tavsiye etmektedir.

*Senün oldur ki uydurasın lutf ıla
Senün olmaz sana uyan 'unf ıla (3627 b.)*

*Ey neçe işler ki lutf ıla biter
Ey neçe başlar ki 'unf ıla yiter (3628 b.)*

Hükümdar Kâydefe ve İskender arasında var olan konuşmada Kâydefe oğlunu öldürmeyen İskender'e bu iyiliğin karşılığını vermek ister. Şair, onun ağzından tekrar iyiliğin insana iyi geldiğini ve iyilik edenin de iyilik bulacağını ifade eder.

*Oğlum elündeydi kıymadun ana
Ben dahi lâ-büd kıyamamaz sana (4767 b.)*

*Çün senün ben eylügün gördüm yakîn
Ben dahi eylûk eylerem sana hemîn (4768 b.)*

Eylük eylemek kişiye key olur

Eylügi iş edene eylük gelür

(4769 b.)

3.1.27. Nefs

Sözlükte: “Ruh, can, hayat”²³⁴; “kişi, zat, varlığın kendisi, gönül, iç dünya, arzu istek tutku”²³⁵; “asıl, cevher; kulun kötü, beğenilmeyen, bayağı ve hayvanî arzuları, huy ve fiilleri, kibir gazap, kin, haset, hırs, tahammülsüzlük, hasislik, dedikodu, şehvet, ihtiras, heva vü heves gibi zaafı”²³⁶ anlamlarına gelmektedir.

İnsanın görülen taraflarının olduğu kadar görülmeyen, ama bedeni şekillendiren tarafları da vardır. “İnsanın maddi yönü ağız, göz, kulak gibi değişik maddi uzuvlardan meydana geldiği gibi insanın manevî yönü de kalb, ruh ve nefis gibi manevî duyulardan meydana gelir. Nefis, insanın manevî yönü ile alakalı bir duygudur.”²³⁷ Bu manevi yön hayatı şekillendiren, kişiliklerin ortaya çıkmasını sağlayan, ahlâkî erdemlerin olduğu yerdir. İnsanın et ve kemikten olan bedenine can veren, insana manevi olarak yön veren nefis, bunu olumlu manada yapabileceği gibi, tam tersi olumsuz manada da yapabilir.

“Bedenin ihtiyaç duyduğu şeylerin şekillendiği ve ortaya çıktığı yer nefistir. Nefsin normal arzuları yaşamın idamesi için lüzumludur. Nefis, insanda var olan tabîî eğilimlerin toplamıdır. Sadece hevâ, nefsin olumsuz yönünü teşkil eder. Lakin ruhun huzurlu bir hayata kavuşması, hevânın esaretinden kurtulmasına bağlıdır.”²³⁸ Her insan içinde iyilik ve kötülüğü barındırır. Her insanın içinde arzuları, istekleri heva ve hevesleri vardır. İnsan aldığı ahlâkî eğitimle, inancıyla bu duyguları terbiye edebilir. Nefis kavramı bu terbiye işinin yapılamadığı yerde ortaya çıkar. İnsanın manevi yönünü temsil eden nefis, her şeyi isteyerek günahların önünü açar. Nefse verilen anlamlar, mertebeler, onun insanın en büyük özelliklerinden biri olduğunu ortaya koyar.

Ahmedî de nefsi eserlerinin merkezine koymuştur. Tasavvufçu olmamasına rağmen eserlerinde her yolun sonu nefse çıkmaktadır. *İskendernâme* bir siyasetnâme

²³⁴ Devellioğlu, 958.

²³⁵ *Dini Terimler Sözlüğü*, 279.

²³⁶ Ayverdi, 923.

²³⁷ Mehmet Şirin Ayış, “Nefis Mertebelerinin Psikolojideki Karşılıkları Üzerine Bir Değerlendirme: Robert Frager Örneği”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14), 2019, 554.

²³⁸ Hasan Bulut, “Tasavvufî Bir Bakış Açısıyla Nefis”, *Mesned İlâhiyat Araştırmaları Dergisi*, 11 (1), 2020, 168.

olarak bilinse de İskender'in girdiği maceraların sonunda hep bir temsil vardır. Şair bu temsillerde yapılan savaşları, mücadeleleri nefisle mücadele olarak anlatır. Yani İskender her defasında nefsiyle bir savaştadır. *Cemşîd ü Hurşîd*'de de işlediği aşk hikâyesinin sonunda aynı tarzı devam ettirerek yine temsil verir. Bu temsil yine nefisle olan bir hikâyedir. Şair nefisle olan bir mücadeleyi çeşitli hikâyelerle, temsillerle anlatırken, nefsin terbiye olması ile birlikte kişinin kurtuluşa ereceğini dile getirir. Bu eserlerde insan aslında sadece nefsiyle savaşmakta ve onun bitmek bilmeyen, doymayan isteklerine karşı koymanın yolları aranmaktadır.

Ahmedî, *İskendername*'de nefsi temizlenmesi gereken, insanı insan edecek olan meleke olarak görür. Nefis, akıldan bağımsız, heva ve heveslerinin peşinde giden, eğer zincirlenmez ise her türlü kötülüğe sebep olan bir haldir. Bu nedenle şair uyarılarında nefsin terbiye edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Doğruyu yanlış ayırt etmek için insana verilmiş en büyük sermaye olan akıl, nefsin isteklerini engellemek için kullanmayı tavsiye etmektedir. Nefsin günahlara giden yolda insanı her zaman kandırdığını, onu bu yoldan geri koyacak olanın ise akıl olduğunu söylemektedir. Nefsin terbiyesinde akıl en büyük silahtır. Şair, İskender'e verilen öğütlerde de akıl ve ilim ile ahlâkını güzelleştirmeyi tavsiye etmektedir. Nefsin her istediğinin yapılmaması gerektiğini, nefse uyulduğunda Allah'tan uzaklaşılacağını dile getirmektedir.

Şair ilk olarak İskender'in hükümdar olması bölümünde nefisten bahseder. İskender'in akıl ile nefsin terbiye etmesini, nefsin istekleri ile şehvete düşmemesini tavsiye eder.

'Akl Arestû nefs Zülkarneyndür
Rûh mülk-i Rûm ey deryâ-yı dür (591 b.)

Nefsuni 'aklun eger te'dib ede
'İlm ile ahlâkunu tehzib ede (592 b.)

Kâbil eyle nefsi 'aklun pendine
Cânunu düşürme şehvet bendine (594 b.)

Nefsdür kim seni yelter külhene
'Akldur kim seni iltür gülşene (595 b.)

Aristo'nun öğütlerinde yine nefis yer almakta ve hırsın ardından zikredilmektedir. Aslında hırsla nefsi içe içe veren şair, yine aynı uyarılara devam etmektedir. Yapılan işlerin güzel olmasının nefsin isteklerinden uzak durmakla gerçekleşeceğini söyleyerek, nefse uymanın dünyada insanı hakir edeceğini, ahirette ise cehennemi kazandıracağını vurgular. Daha sonra nefsi, şeytan olarak tanımlayarak Hz. Âdem'den beri var olan hikâyeyi hatırlamamızı istemekte ve şeytanın insanın en büyük düşmanı olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle insanın nefsiyle, dolayısıyla da şeytanla savaşması gerektiğini söyleyerek; nefsinin peşinden gitme, her istediğini yapma öğüdünü vermektedir.

Kavl ü fi 'lün olmasun desen şenî'

Olmagıl nefsün hevâsına mutî' (825 b.)

Ki ol hevâ dünyâda sini hâr eder

Dâr-ı 'ukbîde yerüni nâr eder (826 b.)

Nefs şeytân durur uymagıl ana

Yohsa çoh dürlü zarar eder sana (827 b.)

Düşmenündür kahr etmedin seni

Dürîşiben kahr etgil sen anı (828 b.)

Dilesen kurtarmag andan cân u ten

Ârzû etdügin ana verme sen (829 b.)

Ger bu dîvün def'ine yol bulasın

Bî-gümân ehl-i sa'âdet olasın (830 b.)

Nefse eyle ver riyâzetle edeb

Ki etmeyesin her az işde çoh gazab (855 b.)

Ahmedî, nefsi insani hevesler peşinde koşmak olarak görüp Sokrat'ın dilinden hükümdara verdiği öğütlerine devam etmektedir. Hayvanî nefsi kullanmamak gerektiği, yoksa insan olarak değerinin olmayacağını belirtir. Yine dini bir bakış açısıyla şehvete

kapılmanın, şeytana uymak olacağını dile getirirken; şehveti yenmenin meleklerle ait bir husus olduğunu belirterek, insan olarak bunu gerçekleştirmenin de önemini vurgular.

*Ger diler sen kadrüni olmaya pest
Olmagıl hayvân bigi şehvet-perest (897 b.)*

*Şehveti yenen firiştehdür yakîn
Şehvete uyan kişi şeytândur la'în (898 b.)*

Ahmedî anlattığı destanların sonunda, bu anlatılanları temsil yoluyla yeniden dile getirir. İskender ve Darâb'ın savaşı sonrasında temsilinde Darâb'ın nefis, İskender'in ise ruh olduğunu dile getirir. "Hırslarına yenilen Darâb gibi olma, sen ruhunla onunla savaş ve onu yen" tavsiyesinde bulunur. Nefsine uyarsan elinde bir şey kalmaz derken, ruhun galip gelmesi halinde ebedi mutluluktan bahseder.

*Nefsdür Dârâb u Zülkarneyn rûh
Nefsi rûha kıl zebûn ki oldur fütûh (1332 b.)*

*Yohsa gönlün Rumin ol senün yıhar
Cânunun Mısırın kamu oda yahar (1334 b.)*

Şair, İskender ve Hintli bilge arasında cereyan eden olaydaki nesneleri yorumlamaya başladığında ilk olarak şahın bilgeye gönderdiği yağla başlar. Bu yağın yorumunda İskender: "Bana ilim fazlasıyla verildi ve çözemediğim bir şey yok" der. Lakin bununla beraber her şeye sahip olma hırsına da ulaştım, gönlümde başka bir şeye yer kaldı mı diye bilgeye sorar. Bilge ise ona, tavsiye verirken gönül nefisle kaplanırsa yaratıcıya yer kalmayacağını söyleyerek, kendini nefsin isteklerinden temizlemesini tavsiye eder.

*Bu-y-ıdı ma'nîsi kim bana bu dehr
'İlmi kamulardan artuh kıldı behr (2209 b.)*

*Kankı müşkildür ki anı hal kılmadum
Hikmet içinde ne var kim bilmedüm (2210 b.)*

*Lîk gönlümi hevâ-yı genc ü zer
Hırs u mâl u mülk ü sevdâ-yı zafer (2211 b.)*

Çün gönül şehvât-ı nefsânî tola
Hak nice anda turmaga lââyık ola (2213 b.)

Bir gögüzde iki gönül olmaz
Nefse uyan kişi Hakkı bulmaz (2214 b.)

Nefisle ilgili birçok uyarı yapan şair, nefsi susturmanın veya terbiye etmenin yolunun akıldan geçtiğini belirtir. Eğer akla uymaz isen, nefsin şeytan tabiatlı olacağını söyleyerek uyarmaktadır. Nefsin hem hayrın, hem şerrin yeri olduğunu söyleyen şair hangisini seçeceğini senin elinde imasında bulunmaktadır. Hangi tarafı beslersen o galip gelecektir uyarısında bulunur.

'Akl durur ol dedüğüm pâdişâh
Ki ol durur nûr-ı Hak u zıll-ı İlâh (2687 b.)

Ana uyul kim Ülü'l-emr ol durur
Hazrete lââyık seni ol oldurur (2688 b.)

Ger uyarsan togrılığ ıla ana
Mutma'inne ede nefsüni sana (2689 b.)

Ger bu 'akl emrine 'isyân edesin
Nefsüni hem-tab '-ı şeytân edesin (2693 b.)

Nefs durur dedüğüm ol ulu câm
Kim var anda hayra vü şerre makâm (2825 b.)

Hayr rahmetdür su Rahmândan gelür
Şerr ü la'net süci Şeytândan gelür (2826 b.)

İçme anı tâ müselmân olasın
İçer isen mahz-ı şeytân olasın (2827 b.)

Şair, eser boyunca anlattığı nefsi yine İskender'in Fur ile yaptığı savaş üzerinden anlatmaktadır. Temsil yoluyla nefsi anlatan şair, Hintli Fur'u nefis olarak tanımlamakta,

İskender’i ise akıl olarak yorumlamaktadır. Savaş sırasında İskender’in Fur’u atlatmak için hazırlattığı fil heykellerini ve Fur’un ordusundaki filleri ise nefsin gücü olarak yorumlamaktadır. Yine önceki tavsiyesini vererek aklın nefsi yenmesi konusunda öneride bulunarak hem dünyanın, hem de ahiretin güzelliğini buna bağlamaktadır.

Fûr-ı Hindî nefs-i emmâre durur
Kim elinde kişi bî-çâre durur (3093 b.)

Fîller nefsün kuvâsıdur yakîn
‘Akl İskenderdür ey dâna-yı dîn (3094 b.)

‘Akl nefsün şerrini ederse def’
Pâdişehsin dünyeye ‘ukbî sana nef (3095 b.)

Vây nefis ederse ‘aklunu zebun
Dünye vü ‘ukbîde oldun ser-nigûn (3098 b.)

Ahmedî, başka bir temsil bölümünde daha ağır bir dille uyarıda bulunarak “Nefsini terbiye et, rezil ehlinde olma” uyarısında bulunur.

Nefsi cehd et bî-fezâyil kalmasun
Sa’y kıl ki ehl-i rezâyil olmasun (3207 b.)

Şair yine temsil yoluyla konuyu nefse getirerek bütün eser boyunca yaptığı öğütlere devam eder ve nefse uymamayı, onu öldürmeyi öğütler. Nefsi öldürmek mümin olmanın anahtarı olarak görülür.

Nefsdür Tinnîn dedüğüm fi’l-mesel
Müfsid ü hûn-hâr u mekkâr u dagal (3496 b.)

Nefs-i şehvânî belâ durur belâ
Kim kamu olmuşdur ana mübtelâ (3499 b.)

Öldür anı tâ ki îmîn olasın
Düşmen ol ana ki mü’mîn olasın (3500 b.)

Nefis konusunda sürekli uyarı yapan şair, bu defa nefsi öldürülmesi gereken bir yılanı benzetmiştir. Eğer onu beslersen büyür ve seni yok eder uyarısını yaparak yine aynı şeyi tekrar eder: Akıl sahibi isen, ona uyma!

Ârzûsın verme nefsün ki ol le'îm
Cânuna ey döst düşmendür 'azîm (3734 b.)

Nefsüne uyma ki seni az durur
Uyar ısan ana 'aklun az durur (3735 b.)

Neşe beslersin anı ki ol gürze-mâr
Kasd eder kim ala cânundan tamar (3736 b.)

Mâr durur nefş beslersen anı
Ejdehâ olup yudar bî-şek seni (3737 b.)

Dîv durur nefş eder peyveste rîv
Kim belâya sala cânunı bu dîv (3738 b.)

Âdem isen dîvi hergiz esleme
Var ısa 'aklun yılanı besleme (3739 b.)

Şair neredeyse her hikâyesini temsil yoluyla nefse bağlamakta ve sık sık nefisle ilgili uyarılarda bulunmaktadır. Nefisle ilgili uyarılarında yukarıdaki beyitlerdeki gibi akılla onu def et uyarısında bulunmaktadır. Nefsi sürekli olarak şeytana benzeten şair onu yenmenin tek yolunun akılla hareket etmek olduğunu sürekli tekrar etmektedir.

Nefs dîvin def' edersen ey cüvân
Şîr-i nersin ü dil-âver pehlevân (4113 b.)

Hayf ola ki ilhâm-ı 'aklı koyasın
Nefs yiltediği işe uyasın (4114 b.)

'Âkil isen çâker etmege düriş
Nefs dîvin 'akluna kim budur iş (4283 b.)

Tîg-i lâ-havleye İskender misâl
Nefsünün dîviyle edersen kîtâl (4284 b.)

Bu rezâyil kim seniün nefsünde var
Dürîşüp anı fezâyille gider (4286 b.)

Eserde adı geçen hükümdarlardan biri olan Feridun, Dahhâk-ı Tazi ile savaşı. Bu savaşın sonunda yine temsil yoluyla olay örgüsü çözülür ve şair eser boyunca yaptığı gibi yine nefisle ilgili bir savaşı dile getirir. Dahhâk'ı nefsi emmare olarak tanımlar. Nefsin, kibir ve gurur duygularıyla insanı yok edeceği uyarısında bulunur.

Nefs-i emmâre durur Dahhâki bil
Seni yılana yedürür çâre kıl (5377 b.)

Ol iki yılan nedür kibr ü gazab
Kim olardur Tanrı kahrına sebep (5378 b.)

Yine maceralar sırasında yedi başlı bir ejderha ile savaşan hükümdarı temsil yoluyla anlatan şair, temsilleri açıklarken her zamanki gibi savaşılan şeyin nefis olduğunu söyler. Nefsin yedi başlı ejderha olduğunu söyleyen şair, bu başları sayarken insanda bulunan kötü davranışları dile getirir. Bu kötü davranışlar: Şehvet, haset, cehalet, kötü huy, öfke, hırs ve halkı aldatmaktır.

Nefs durur ejdehâ-yı heft-ser
Seni Behmen bigi bulduhda yudar (5843 b.)

Birisi şehvet durur biri hased
Birisi cehl ü birisi hûy-ı bed (5844 b.)

Birisi hışm u biri tûl-ı emel
Biri dahı halk ıla olmah dagal (5845 b.)

Başların tîg-i riyâzetle anun
Kes ki andan kurtıla cân u tenün (5846 b.)

*Yohsa komaz seni işbu ejdehâ
Kim olasın dürlü mihnetden rehâ* (5847 b.)

Eser boyunca nefis ile ilgili uyarılarda bulunan şair, eserin sonuna doğru nefsi temizleme yollarını da dile getirir. Faziletlerle nefsin arıtılması gerektiğini söylerken, böylece cennet ehli olunabileceğini de vurgular.

*Nefsüni kılğıl fezâyille arı
Tâ ki ola ol rezâyilden beri* (7513 b.)

*Ger rezâyilden selâmet bulasın
Huld içinde ehl-i kerâmet olasın* (7514 b.)

*Nefsden çün gide evsâf-ı beşer
Kim bile hayr ol olupdur sana şer* (7515 b.)

*Rûh evsâfı edüp nefse zuhur
Ola güneş bigi ucdan uca nûr* (7516 b.)

*Lâ-cerem kuds ehline hem-dem ola
Vara rûhânîlere mahrem ola* (7517 b.)

Ahmedî, eserin sonuna doğru kahramanı İskender'i bir manastıra ulaştırarak, İskender'in burada bir bilge ile yeni bir dünya keşfetmesine vesile olmaktadır. Eser boyunca açıkça nefsi dile getiren şair, bu bölümde nefsi üstü kapalı anlatarak güzel bir hatırlatma yapmaktadır. Günümüz dünyasında da gördüğümüz nefse kul olmayı farklı bir şekilde dile getirerek, bundan uzak kalınması gerektiğini söylemektedir. Nefsi, istek olarak dile getiren bilge, insanın onun peşinde kul olduğunu belirtmektedir.

*Şâh dedi kim sebeb noldı sana
Ki iltifâtun olmadı hergiz bana* (7619 b.)

*Dedi benüm kulumunsın kulı sen
Câyiz olmaz 'izzet etsem sana ben* (7620 b.)

*Dedi ben nece kuluna kul olam
Bana takrîr eylegil anı bilem (7621 b.)*

*Dedi kul olup durur şehvet bana
Ki ol hakikat hâce olmuşdur sana (7622 b.)*

*Çünkü hâcen kul ola bana ‘ayân
Sen kuluma kul olursın bî-gümân (7623 b.)*

Ahmedî, nefsin insan bedenini yöneten bir vali olduğunu, aklın ise vezir olduğunu belirtir. Nefsin akıl ile doğru davranacağını dile getiren şair, ahirette cennet makamına ulaşmanın yolunun da nefsin aklı alt etmemesine bağlamaktadır.

*Nefsünün şehrin ‘imâret et düriş
‘Akl kânûnı-y-ıla kim budur iş (7805 b.)*

*Nefs-i insânî bedende ey emîn
Ol beden şehrine vâlîdür yakîn (7806 b.)*

*‘Akl durur bî-gümân ana vezîr
Kuvvet-i fikriyyedür ana müşîr (7807 b.)*

*‘Akl u fikri şehvet ü hışma zebûn
Etdürür ise ana cehl ü cünun (7819 b.)*

*Bî-gümân şehri anun vîrân ola
Dünye ‘ukbîde ana hüsrân ola (7820 b.)*

*Cehd et erem desen Ol hazrete
Kim zebun olmaya ‘aklun şehvete (7821 b.)*

*Nefsüne olgıl murâkib dem-be-dem
Ki olmaya etdüğün işlerde nedem (7833 b.)*

Son temsilde de şehvet kavramıyla ifade edilen nefis, ateşe benzetilmektedir. Bu ateşin onu isteyeniyi yakacağı, her şeyi yok edeceği dile getirilir.

*Ol dedüğüm od nedür şehvet yakîn
Ki işi bulduğunu yahmahdur hemîn (8269 b.)*

*Oda benzer her ne bulsa eder helâk
Nesne bulmasa eder kendiği hâk (8270 b.)*

Cemşîd ü Hurşîd adlı eserde de uyarıların temelinde nefis vardır. Ahmedî, “Riyazet” kavramıyla nefsi terbiye etmeyi tavsiye etmeye devam eder. Hikâyenin sonunda, bu aşk hikâyesinin neyi temsil ettiğini anlatır. Cemşîd’in bir sâlik olduğunu; Hurşîd’in ise âbîd ile mabûd olduğunu dile getirir. Bu yoldaki ejderhayı ise nefis olarak görür. Nefsi en büyük düşman olarak gören şair; yedi başlı bu ejderhadan kurtulan insanın, canını kurtardığını ifade eder. Bu yedi başlı ejderhanın her bir başı insanın kurtulması gereken kötü huyları temsil eder. Haset, makam hırsı, kibir, gazap, tamah, cimrilik, dünya sevgisi, insanın nefsinden temizlemesi gereken kötü huylardır. Tevhitle, ibadetle, ihlâsla nefsin kurtuluşunun olacağını söyleyen şair, nefsi insanın önünde engel olarak görmeye bu eserde de devam etmektedir.

*Dürîş emmâreyi it mutma’inne
Ki oldur ol kamu hayra muzinne (1585 b.)*

*Dilersen mutma’inne ola emmâr
Riyâzet vir şerî’atla ana zinhar (1586 b.)*

*Nedür ol dîv nefsündür yakîn bil
Yavuz düşmendür anun çârasın kıl (4678 b.)*

*Bilür misin nedür ol ejdehâyı
Kim andan kimsene bulmaz rehây (4679 b.)*

*Ol olur nefis itgil def’ anı
Ki kurtarasın andan cism ü cânı (4680 b.)*

*Yidi başlu vü yavuz mârdur ol
Sakın andan ki merdüm-hârdur ol (4681 b.)*

*Yidi başun biri bil kim haseddür
Anı ko k'âfet-i cism ü ceseddür* (4682 b.)

*Birisi dahı hubb-ı mansıb u câh
Ki ider cân Yûsuf'ınun yirini çâh* (4685 b.)

*Üçinci kibr ü dördinci gazabdur
Ki hak hışmına ol iki sebebdür* (4686 b.)

*Beşincisi tama 'la hurs anun
Ki oldur düşmeni cism ile cânun* (4687 b.)

*Anun altıncısıdır buhl bilgil
Bu yavuz hasleti sen terk kılğıl* (4688 b.)

*Yidincisidür anun hubb-ı dünyî
Ki ele girmez anun ıla 'ukbî* (4689 b.)

3.1.28. Sabır

Sabır: “Nefsi akıl ve şer’in gerektirdiği hususlar üzerinde veya onların onu hapsetmeyi gerektirdikleri hususlara karşı hapsetmek”²³⁹; “bazen olacak bir şeyi beklerken mevcut koşullara dayanabilme, birlikte yaşamak zorunda olduğumuz insanların olumsuz söz, tavır ve davranışlarına karşı kendini tutma, öfkesine hâkim olma, iradesini kontrol edebilme, zarar verebilecek söz, tavır ve davranışlarından kaçınma, olumsuz düşünmeme ve olumsuzluklara dayanma gücü”²⁴⁰ ve “kullara Allah’tan gelen bela ve musibetlere tahammül etmek”²⁴¹ anlamlarına gelmektedir.

Başka bir tanımda ise sabrın “beklemenin sakinlik ve tevazu taşıdığı zamansal bir tahammül süreci”²⁴² olduğu dile getirilerek sabrın oldukça zor ve hayatın her anında olması gereken bir erdem olduğu dile getirilir. Sabır, ne zaman sona ereceğini bilmediği

²³⁹ İsfahânî, 576.

²⁴⁰ Ekinci, 151.

²⁴¹ Kâşifi, 88.

²⁴² Aktepe, Gündüz, 228.

bir süreçte, kişinin kendini kontrol edebilmesi, sakin kalıp, olup biteni görerek beklemesi ve her türlü zorluğa tahammül etmesidir. Bu nedenle bu tahammül süreci güçlü bir özdenetim gerektiren bir durumdur. “Sabır; nefis terbiyesinin, kendini kontrol etme ve yönetmenin, özdenetimin en önemli vesilesidir. Çünkü akıl ve ruh sağlığını tehdit eden kötü huyların ve çirkin davranışların kaynağı denetimsiz dürtüler, sonu gelmez insani arzulardır.”²⁴³ Bu arzuların peşine düşmemenin ya da çeşitli uyarıcıların etkisi altında kalmamanın yolu sabırdan geçmektedir. Sakinliğin içinde çözüm bulmanın, karşıdaki türlü sıkıntılarla baş etmenin ve bazen de akıllıca davranmanın yoludur sabır.

Sabır değeri ile ilgili yapılan bir çalışmada, sabrın değer olup olmadığı ile ilgili tartışmaların olduğu; ancak hem felsefecilerin hem de eğitimcilerin sabrı bir değer olarak gördükleri dile getirilmiştir.²⁴⁴ Sabır, günümüzde MEB’in değerler eğitimi kapsamında yer alan erdemlerden biri olmasının yanı sıra, kültürümüzde mesnevîlerde sıkça rastlanan ve tavsiye edilen ahlâkî bir erdemdir. Sabır değeri, yazılan tasavvufî ve ahlâkî mesnevîlerde muhakkak değinilen, hayatın içinde, insanda olması gereken bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sabrın çeşitleri olduğunu söyleyen âlimler, farklı sabır çeşitlerini dile getirirler. “Ariflerden birisi: Sabredenler üç makam üzeredir. Birincisi, şehvetleri terk etmek. Bu, tevbe edenlerin derecesidir. İkincisi kazaya rızadır. Bu zahidlerin derecesidir. Üçüncüsü acı ve tatlı Mevla’dan gelen her şeyi hoş ve sevgi ile karşılamaktır. Bu da sıddıkların makamıdır.”²⁴⁵ Akseki ise ilki Allah’ın emirlerini yerine getirmek için nefsin buna uyması, ikincisi nefsin her türlü isteklerine karşı koymak, üçüncüsü ise hayatın olağan gidişatı içerisinde karşılaşılabilecek, üzüntü veya musibetler gibi durumlarda sakin kalabilmek şeklinde bir ayırım yapmıştır.²⁴⁶ Bütün bu sabır çeşitlerinin ana teması, insanın nefsinin isteklerine karşı kendini kontrol altında tutabilmesidir.

Sabır, nefisle mücadelenin bir yolu olarak görülmekle birlikte, bu dünyada yaşamaya devam edebilmenin, sakin kalabilmenin de yolu olarak görülmektedir. Bazen dayanmak, bazen susmak, bazen de beklemek olarak karşımıza çıkan sabırla ilgili olarak; bu kavramın yanlış anlaşılması gerektiğini de belirtmek gerekmektedir. Dayanmak

²⁴³ Hökelekli, *İnsani Değerler*, 124.

²⁴⁴ Gökhan Izgar, Ayşe Eliüşük Bülbül, “*Değerler Eğitiminde Sabır*”, Eğitim Yayınevi, Konya 2017, 27-28.

²⁴⁵ Gazâlî, IV, 129.

²⁴⁶ A. Hamdi Akseki, *İslam Dini / İtikat, İbadet ve Ahlâk*, Güzel Sanatlar Matbaası Ankara 1969, 255.

derken, elinden gelen çabayı göstererek geçeceğini düşünmek; beklemek derken, yine bu süreç içerisinde yapılabilecek her şeyi yaparak tevekkül etmek olarak düşünmek gerekmektedir. Sabır, pasif bir bekleyiş ya da başına gelebilecek şeyleri kabullenme, sindirme gibi düşünülmemelidir. Nitekim Akseki “Tahammül etmemek yüzünden düşmanın hâkimiyeti altında beklemek, sabrın sonu selamet deyip oturmak sabır değil, zillet ve meskenete razı olmaktır ve nazar-ı İslam’da, nazar-ı Kur’an’da en büyük kabahattir”²⁴⁷ diyerek sabrın ne olduğu konusunda yanlışlığa düşmemek gerektiğini vurgular. Elinden gelen bir şey olmadığı için beklemek sabır değil kabullenmedir. Oysaki sabır, karşılığını verebileceğin bir durumda karşılık vermemek, nefse ağır gelen bir anda isyandan uzak durabilmek, acı çektiğin anlarda acının esiri olup şikâyet etmemek gibi özdenetim isteyen bir değerdir. Bu nedenle kabullenme, alışma ve sabır arasındaki farkı da bilmek gerekir.

Sabır değeri, “K. Kerim’de toplam 45 çeşit sure ve 111 ayette geçmektedir.”²⁴⁸ Sadece “Şüphe yok ki, Allah sabredenlerle beraberdir.”²⁴⁹ ayeti bile sabrın ne denli önemli bir erdem olduğunu bize vurgulamaktadır. Çünkü insan karşılaştığı sorunlarda isyandan uzak durursa, nefsinin isteklerine kulaklarını kapayıp karşılığını bir gün yaratandan alacağını bildiği bir bekleyişe girerse, muhakkak kazananlardan olacaktır.

Geçmişten bugüne sabır, hastalıklara karşı, dertlere karşı, çekilen sıkıntılara karşı, nefsin heva ve heveslerine karşı insanın en önemli silahı olmuştur. Bu nedenledir ki eserlerde kendine yer bulmuş ve tavsiye edilen erdemler arasına girmiştir.

Ahmedî ise kahramanlarını sabır ile süslerken çoğunlukla aceleci olmamasını tavsiye ederek, sabrın gerekliliğini savunur. *İskendernâme*’de sabır ile sorunları çözmeye odaklanan şair, ilginç bir şekilde *Cemşîd ü Hurşîd*’de sabrı zirvelere çıkarır ve kahramanın sabrının peygamberlerden bile fazla olduğunu dile getirir. Bir aşk hikâyesi olması nedeniyle bu eserde sabır, kahramana ayrılığa dayanma gücü olarak verilirken; *İskendernâme*’de hükümdarın görmesini sağlayan, plan yapmasını kolaylaştıran, onu zafere ulaştıracak olan erdem olarak karşımıza çıkmaktadır. *İskendernâme*’de sabır

²⁴⁷ Akseki, 168.

²⁴⁸ Gündüz, 171.

²⁴⁹ Altundaş, Şahin, Bakara, 2/153, 29.

değişik bölümlerde, farklı konuların içinde geçmektedir. Eser üzerinde yaptığımız incelemede sabır erdemi şöyle işlenmiştir:

Mumun pervaneyle konuşmalarında dertle ilgili bir beyitte derdi nedeniyle Hz. Eyüp'ten bahsedilerek onun güzel bir kul olduğu vurgulanır. Hz. Eyüp kıssasını bilen herkes onun derdinin sabırla ölçüldüğünü bilmektedir. Öyleyse derdine sabreden kul da ayete istinaden güzel bir kul olacaktır. Bu bölümde doğrudan olmasa da dolaylı olarak sabır tavsiye edilmektedir.

Derde Eyyûb olduğu-y-çün hem-nişîn
Adı ni 'me'l- 'abd oldı anun yakîn (57 b.)

Eflatun'un nasihatlerinde sabır da yer almakta ve bazen sorunların çözümünün sabırda saklı olduğunu “ Sabır ferahlananın anahtarıdır” hadisiyle vurgulamaktadır.

Dilesen kim gide senden her harec
Sabr et ki es-sabru miftâhu'l-ferec (735 b.)

Bilge Aristo'nun İskender'e yazdığı nasihatlerde sabır, acelecilik kavramıyla dile getirilir. Bir işe başlamadan evvel düşünmek gerektiğini ve acele karar vermenin yanlış olduğunu söyleyen Aristo; acele etmenin pişmanlık olduğunu, sabretmenin ise selamet olduğunu söyledikten sonra yaratıcının bile gücünün yettiği halde dünyayı altı günde yarattığı dile getirir. Ol derse olur hükmüne rağmen altı günde yaratmasını, aceleci olmamak ile bağdaştırır ve sabrı tavsiye eder.

İşe etmedin şürü' endişe kıl
Evmegi terk et te'emmül pîşe kıl (791 b.)

İşlemegil işi vakti yitmedin
Kesmegil bizi verendâz etmedin (792 b.)

Evme kim evmek nedâmet getirür
Kıl te'ennî ki ol selâmet getirür (793 b.)

Hakkı ki anun emri durur kün-fe-kân
Altı günde etdi yeri gögi 'ayân (794 b.)

Anun için kim sen anı bilesin
Pes her işde key te'ennî kılasın (795 b.)

İskender'in Darâb'a gönderdiği cevaplar sonrasında öfkeye kapılan hükümdar, bir anda durup kendine sabırlı olması gerektiğini söyler. Şair, Darâb'ın ağzından her işte akılla hareket edilmesini tavsiye ederken aceleci olmamak ve bir işe başlamadan önce düşünmek gerektiğini tavsiye etmektedir. Şair, düşünmeden bir işe başlamamak gerektiğini, acelenin insana fayda vermeyeceğini dile getirmektedir.

Gerü dedi kendüzine kim kişi
Ol durur kim 'akl ıla ola işi (1066 b.)

Ser sebük olmaya vü hem tîz-magz
Kıla herbir işde yüz efkâr-ı nagz (1067 b.)

Kişi ol kim tag bigi ola pâydâr
Olmaya şöyle ki yeldür bî-karâr (1068 b.)

Bir dahı tedbîr edeyim ben buna
Ola kim tedbîr ile bu iş ona (1069 b.)

Gülşah, aşkın ateşine düşünce artık ne yaptığını bilmez duruma gelir. Dadısı, nasihatler etse de Gülşah'ın onu dinlemediğini fark ettiğinde, sabır öğüdünde bulunarak, sabırla bir çözüm bulunacağını dile getirir. Sabır öğüdünü verirken hadis iktibasında bulunur.

Çün bu işde düşdi gönlüne harec
Sabr et ki es-sabrü miftâhü'l-ferec (1455 b.)

Eserde sabır, acele kavramıyla bağdaştırılmaya devam edilmekte ve sabır tavsiyesi verilmektedir. Her türlü imkânın olsa da acele etme tavsiyesi sık sık tekrar edilmektedir.

Gerçi kim çoh ola sende zûr u tâb
Sabr et her işde kılmağıl şitâb (3203 b.)

Sunmagıl fikr etmedin hiç işe el
Ki evvel olur fikret ü âhir 'amel (3204 b.)

İnsanın Allah'ın vermiş olduğu imtihanlara karşı yapabileceği en iyi şeyin de sabır olduğunu dile getiren şair; Allah'a teslim olmanın gerektiğini belirtir. Allah'ın takdirine karşı başka bir şeyin elden gelmeyeceğini söyleyerek sabrı tavsiye etmeye devam etmektedir. İnsan, bu sabrın içinde saklı olan hazineyi bilmesede, Allah'ın bu sabrın karşılığını vereceğini de ifade etmektedir.

Nâ-hoş u hoş âsumân takdîrine
Sabrdur çâre dahı tedbîri ne (6714 b.)

Çün 'inân-keş halka takdîr oldı bes
Çâresi teslîm durur sabr bes (6715 b.)

Hikmet ile maslahatdur Hak işi
Gerçi kim bilemez ol râzı kişi (6716 b.)

Yine İskender'in annesine yazdığı mektupta sabır, kader ve kazaya razı olmak, Allah'a teslim olmak anlamında kullanılmıştır. Sabrın müminin ve aklın sermayesi olduğunu söyleyen şair, sabrı özellikle teslimiyet olarak vermekte ve "Allah, sabredenleri sever."²⁵⁰ ayetiyle sonlandırmaktadır.

Ol ki yazılmış ıdı erdi bana
Sabr durur çâre bu işde sana (8118 b.)

Sabr durur kişinün sermâyesi
Sabr olur 'âkilün pîrâyesi (8119 b.)

Çün ceza' etmek ile dönmez kazâ
Bes kazâyâ ne gerek sabr u rızâ (8120 b.)

Pîşe ede her ki mü'mindür yakîn
Sabrı v'Allâhu yuhîbbü's-sâbirîn (8121 b.)

Cemşîd ü Hurşîd adlı eserde ise sabır, aşığın sermayesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşığa sabretmesi gerektiği söylenirken, kahraman aşkı uğruna sabredemeyeceğini söyler. Bununla beraber eserde âşık kendi sabrını peygamberlerin

²⁵⁰ Altundaş, Şahin, Âl-i İmrân, 3/146, 77.

sabrından daha üst görmekte, derdinin büyük olduğunu dile getirmektedir. Şaire göre, aşığın içine düştüğü ateşe dayanması, ne yapıp yapmayacağını düşünmesi sabırla gerçekleşecektir. Güzel bir bekleyiş aşığın ne yapacağına karar vermesini sağlayacaktır.

Didiler sabr ile her gussa gider
Didi kim 'âşık olan sabr mı ider (531 b.)

Eserde âşık, çiçeklerle konuşurken araya bülbül girer ve aşığa sabretmesi gerektiğini tavsiye eder. Aşkın sabır ile tamama ereceğini söyleyen bülbül, melik olmasından dolayı sabırsızlığın ona yakışmayacağını dile getirir.

Bu sevdâ kamu başda var ve lîkin
Olur sevdâ girü sabr ile sâkin (602 b.)

Ve lîkin sabr dahı hem kıluram
Bu derde sabrdur çâre bilürem (605 b.)

Bu kamusıyla hem sabr iderem ben
Meliksin nişe bî-sabr olasın sen (608 b.)

Olur 'âşık olana sabr çara
Niçe kim ura çün 'ışk ana yâra (609 b.)

Lalenin hitabında ise âşık olana sabrın çare olmayacağını dile getirerek, sabrın da yetmeyeceği bir şeyi dile getirir.

Bu kamu derd ile sabrum dahı var
Gerek 'âşık olana sabr nâ-çâr (627 b.)

Nergis ise; kendisinde sabrın var olduğunu dile getirerek, Cemşîd'in sabretmesi gerektiğini söyler.

Geçürürem bununla rûzigârı
İderem sabr ıla hoş pâyidârı (639 b.)

Egerçi derd ile zâr u nizâram
Bu kamu derd ile hem sabr iderem (641 b.)

Cemşîd ise cevaben nergiste olan sabrın onu güçlü kıldığını söyleyerek sözlerinin haklı olduğunu belirtir. Devamında ise yine kendi derdinin candan ötelğini söyleyerek bu tavsiyenin kendisine işlemediğini belirtir.

Didi şâh ana ey mahmûr u ra'nâ
Ki derde sabr ile oldun tuvânâ (643 b.)

Meger vardur senün derdün gerânı
Ki sabr ile idersin def' anı (644 b.)

Benefşe ise; yine aşkın çaresinin sabırdan geçtiğini belirtir.

Bana sabr ile virildi bu rûtbet
Murâda irer iden sabr-ı san'at (651 b.)

Devâ derdine 'ışkun sabrdur bes
Gerekdür sen dahı sabr idesin pes (652 b.)

Devam eden beyitlerde şair, aşığa sabrı tavsiye etmeye devam etmekte ve sabrın tek çare olduğunu dile getirmektedir. Cemşîd'in aşkı uğruna çıktığı yolda sevgiliye kavuşana kadar sabretmesi gerektiği her defasında zikredilmiş ve sonunda Hz. Yakub'un Hz. Yusuf'a kavuşmasının, Hz. Eyyüb'ün iyileşmesinin de yine sabır ile olduğu dile getirilmektedir. Ahmedî, sabrın tek ilaç olduğunu belirterek, sabır erdeminin aşığın silahı olduğunu, beklemenin de sonunda mutluluğun anahtarı olacağını dile getirmektedir.

Bu kamusına sabr ider idi cem
Ki kamu derde sabr olur yakîn em (1728 b.)

Ne hâsıl gözlerüni itdi gül ebr
Senün çâran bu işde sabrdur sabr (1986 b.)

Gerekdür sana sabr u sabra düriş
Diler isen ki hâsıl ola bu iş (1991 b.)

'Âşık oldur kim belâya sabr ide
Kesdüre baş u yana dökmeye yaş (2043 b.)

Buna sabr ile bir tedbir gerek
Delü oldun ise zencir gerek (2638 b.)

Kebûter didi kim ol ki oldı 'âşık
Belâya sabr gerek ki ola sâdık (2835 b.)

Dostlar dirler ki sabr olur gönül derdine em
N'ideliüm çün kim geçemez gönüle fermânumuz (3425 b.)

Olur sabr ile âsân sa'b işler
İşi 'âkıl olan sabr ile işler (4554 b.)

İrişdi sabr ile Yûsuf'a Yakûb
Giderdi sabr ıla hüzn ile Eyyûb (4555 b.)

Didi şah çünki buna irdi hâlet
Gerekdür sabr ana olunca fırsat (4556 b.)

3.1.29. Sağlıklı Olma/ Kötü Alışkanlıklardan Uzak Durma

Sağlık: “Vücûdun fizik ve psikolojik bakımlardan bütün fonksiyonlarının yerinde bulunması durumu, hasta halde olmama, sıhhat, esenlik”²⁵¹, “Vücudun iyi veya kötü olması durumu”²⁵² anlamlarına gelmektedir. İnsan güzel bir yaşam sürmek, aldığı nefesten mutlu olabilmek için sağlıklı yaşamaya da özen göstermelidir. Özellikle zararlı alışkanlıklar insan sağlığını olumsuz yönde etkilemekte, insan vücudunda kalıcı hasarlar bırakabilmektedir. Zararlı alışkanlıklar sağlığı bozduğu gibi, bunlardan kurtulması da oldukça zordur. Aklı, aileyi, sağlığı, ekonomik durumu olumsuz etkileyen bu alışkanlıklardan uzak durulması da eğitimle, bilinçle sağlanabilir. Bu nedenle Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi ders müfredatlarında da bu konu ile ilgili bölümler bulunmaktadır.

Günümüzde yasaklı maddeler ve alkolün yaygınlaşması, gençlerin merak ve özentileri, aileden kopuk bir hayatın gençlere güzel gösterilmesi, helal ve haram

²⁵¹ Ayverdi, 1045.

²⁵² TDK, II, 1885.

sınırlarının dikkate alınmaması bu maddelerin kullanımına yol açmaktadır. Bugün bütün sağlık örgütleri tarafından zararları belirtilen alkolün kullanım yaşı düşmekte ve kolayca alınabilir hale gelmektedir. Oysaki alkolün yok ettiği aileleri, ortaya çıkardığı rezil görüntüleri, sebep olduğu trafik kazalarını hemen hemen her gün ekranlarda görmekteyiz. Kötü alışkanlıklardan uzak durulması adına çalışmalar yapılsa da ne yazık ki yeterli olmamaktadır. Bu nedenle kötü alışkanlıkların neden haram olduğu, tıbben zararları, dikkatli bir şekilde öğretilmelidir.

Ahmedî, eserlerinde kötü alışkanlıkların insan üzerindeki etkisinden bahsederek, bunlardan uzak durulmasını tavsiye etmektedir. “Kötülüklerin anası” olan içkiyi bırakmanın daha iyi olacağını söylemekte ve içkinin ülkeyi bile berbat edeceğini dile getirmektedir. Daha sonra alkolün akıl binasını yıkacağını, aynî aklı ortadan kaldıracağını dile getirir. Alkolün vücuda zarar vereceğini ve genç yaşta ölüme sebep olacağını da belirtir. Alkolün bir su değil ateş olduğunu dile getirerek, masum olmadığını vurgular ve dini boyutta haram olduğuna dikkat çeker.

*Hamrı şugl edüp deme kim budur iş
İş gerekse terkine anun düriş* (764 b.)

*Çün ana ümmü’l-habâisdür lakab
Tayyibe’n-nefs etmeye anı harab* (765 b.)

*Bâde-y ile memleket berbâd olur
İşi ki anunla ola bî-bünyâd olur* (766 b.)

*İçme anı kim ‘akl bünyâdın yıhar
Su deme ana ki oddur ol seni yahar* (767 b.)

*Bâde tenden cân karârın aldurur
Tâze-y-iken ‘ömr bâgın soldurur* (768 b.)

Vücuda verdiği zarardan sonra, insanın inancına verdiği zararı da dile getiren şair, alkolün her anlamda insanı bitireceğini işaret ederek, alkolü bırakmayı tavsiye eder.

*Dîn ki oldı âdemîye ol şeref
Şürbi-y-ile olur şerâbun ol telef* (770 b.)

*Kişide ne sabr kor u ne karâr
Ne hod ârâm u ne hilm ü ne vakâr* (771 b.)

*‘Âlim-i deryâ dili nâ-dân eder
Müslim-i sünnîyi bî-îmân eder* (772 b.)

*Bâdedür sultânlaun tahtın yahan
Bâde durur hânedânları yıhan* (773 b.)

*Baht u bâde bir arada âz ola
Kim biri biri-y-ile dem-sâz ola* (774 b.)

*Bâde durur bâde terk eyle anı
Ki etmeye hâke salup hâr ol seni* (775 b.)

Şair halifeleri anlatırken, Harunürreşid’in sorumsuzluğunu dile getirirken içkinin onu ne hale getirdiğini anlatmış ve içkinin her şeyi yok edebileceğini belirtmiştir. Öyle ki içki yüzünden aklî melekesini kaybeden halife, bir ülkenin de sonunu hazırlamıştır.

*Bâdeden çün şâh ola bî-haber
Zâhir olur memleketde dürlü şer* (6453 b.)

*Veremedi anlara Hârûn cevâb
Gör ki neyler kişiye şerr-i şerâb* (6458 b.)

*İşbu nev’e şerri çoh etdi şerâb
Bes güzâf olmadı anun adı şer âb* (6462 b.)

Ahmedî, halifeleri bu konuda uyarmaya devam etmektedir. Daha çok akıl sağlığının bozulmasından dolayı olabilecekleri belirten şair, her ne olursa olsun içkinin insana zarar verdiğini söyler. Alkolün, dini yok ettiğini, hâkimiyeti de ortadan kaldırdığını vurgular.

*Bâde-y-ile hîç iş düşmez dürüst
Bâde eder mülk erkânını süst* (6869 b.)

Bâde durur bâda veren devleti
İçmeye anı ol ola devleti (6870 b.)

Çünkü gafletdür kamu bâde işi
Necesi devlet bula andan kişi (6871 b.)

Bâde-y-ile kimse mülk almış degül
Baht u mey bir arada olmuş degül (6872 b.)

Bâdedür bünyâdını dînün yıhan
Bâde durur izzeti oda yahan (6873 b.)

Bâde içen dâyimâ rencûr olur
Taht u baht u memleketden dûr olur (6874 b.)

Hâsılı ne bâdenün şerr ü fuzûl
Bâde içen pend mi eder kabûl (6902 b.)

Bâde-y-ile memleket cem‘ olımaz
Ol olan yerde dahu iş yer bulımaz (6905 b.)

Kişi ki anun işi lehv ü lu‘b ola
Olmaya hiç iş ki ol bî-sehv ola (8130 b.)

Kötü alışkanlıklar dışında Ahmedî’nin tıpla ilgili bilgilerine rastlayacağımız beden ile ilgili bilgilerin verildiği bölümde, bedeni korumak da dile getirilmektedir. Tıp kanunlarını dile getiren şair, bu beyitlerden sonra sağlıklı olmanın yeme içmede ölçülü olmaya bağlı olduğunu dile getirir. Bu beyitler itidal konusunda yer alacaktır.

Bes bunı kânûn-ı tıb ıla müdâm
Sahlamah gerek durur ey nîk-nâm (2797 b.)

Nedür ol kânûnı şerh eyle bana
Kim gereklüdür hemîşe ol buna (2798 b.)

Ne gereklüdür bu cisme şerh et
Hıfz-ı sıhhat aslı ne durur eyit (2799 b.)

Cemşîd ü Hurşîd adlı eserde ise, yine içkinin aklı ortadan kaldıran zararından bahsedilmiştir. Ancak eserin aşk hikâyesi olması nedeniyle içki, bade kavramlarının farklı kullanımları da mevcuttur. Şair her iki eserde de aynı düşünceleri dile getirmektedir: Alkol insanı mahveden, aklı ortadan kaldıran ve insan için afet olan bir alışkanlıktır.

Çün ol dem mest-i 'ışk u âb-ı engûr
Olur mest olanun her işi ma'zûr (2196 b.)

Edepsüzlik olur mest olan işi
Girift itmek gerekmez ana kişi (2197 b.)

Bu mest olan kişide 'akl kalmaz
Anun suçına kalmak lâyük olmaz (2198 b.)

Melik didi ki bâde işi budur
İşi şerr ü sürûr u reng ü budur (3599 b.)

Eger cür'a ola içen şarâbı
İşi şerr olur u anun harabı (3600 b.)

Şarâbı bil ki olur 'akla âfet
İrer andan ten ü câna mahâfet (3601 b.)

Niçe kim çok içe kişi şarâbı
Bulamaz hayra hergiz feth-i babı (3604 b.)

'Azzi hûr ider câm-ı bâde
Egerçi varur ansuz 'ömr bâda (3605 b.)

3.1.30. Sevgi

“Hoşa giden bir şeye eğilim, tutkuya dek varabilen bir ruh durumu”²⁵³; “insanı karşılık beklemeden yakın ilgi, dostluk, şefkat, bağlılık göstermeye yönelten ve fedakârlıkları göze aldırarak kadar güçlü olabilen duygu, sevmeye duygusu, muhabbet”²⁵⁴ anlamlarına gelen sevgi, “insanın özgüven, güvende olma ve kendini değerli hissetme gibi birçok duygusal ihtiyacından biridir.”²⁵⁵ Bu duygusal ihtiyaç, insanın etrafına karşı bakışını etkileyecek, davranışlarının sebebi olabilecek bir durumdur. İnsanlar arası ilişkilerin temelinde var olan, karşımızdaki insanı, ilgi gösterdiğimiz herhangi bir şeyi önemli kılan duygudur. “Sevgi, sevdiğimiz şeyin büyümesi ve yaşaması için gösterdiğimiz etken ilgidir. Bu etken ilginin bulunmadığı yerde sevgi de yoktur.”²⁵⁶ Sevginin olmadığı yerde ise bu eksikliğin izlerini kolayca görebiliriz. Anne evladına karşı sevgi beslemezse, onunla ilgilenmez; insan sevmediği hiçbir şey için fedakârlıkta bulunmaz. Yani sevgi duygusu olmadan insan olunması, insani ilişkilerin oluşması mümkün değildir. Sevgi insanı yumuşatır, merhamet duymasını sağlar ve diğer değerlerin insanlara yansımalarına da vesile olur.

Sevgi bütün güzelliklerin kaynağıdır, bütün değerler sevgi duygusundan beslenir. Herhangi bir şeyi sevmek, bir insanı kendine yakın hissetmek, diğer değerleri içtenlikle yapmayı sağlayacaktır. Sevgi bu dünyayı yaşanır kılan duyguların temelinde mevcuttur.²⁵⁷ Sevgi duygusuyla anne evladını büyütür, aile bireyleri bir arada durur, hayvana merhamet edilir, doğaya zarar vermekten uzak durulur. Sevgi duygusunun kuşattığı insan, kimseye zarar vermez, bencilce hareket etmez.

Günümüz insanların bireysel ve sosyal hayatta karşılaştıkları problemlerde sevgi eksikliği temel bir unsurdur.²⁵⁸ Kavga, cinayet, tecavüz olaylarının ortaya çıkmasında, sevgi eksikliğinin etkisinden söz edebiliriz. Günümüzde çocuklar, sevgi duygusundan mahrum olmaları veya sevgi duygusunu yanlış yaşamasından dolayı, büyürken zarar

²⁵³ Akarsu, 148.

²⁵⁴ Ayverdi, 1095.

²⁵⁵ Köylü, 224.

²⁵⁶ Erich Fromm, *Sevme Sanatı*, (Çev. Işitan Gündüz), Say Yayınları, İstanbul 1985, 34.

²⁵⁷ Ekinci, 110-111.

²⁵⁸ Aygün Akyol, Ahlâk-ı Nâsırî’de Ahlâk ve Siyaset İlişkisi: Sevgi Erdemi Merkezli Bir Okuma, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 10 (24), 2012, 12.

vermeyi de doğal hak gibi görmektedir. Yalnızlaşan, aile bağları kopan insan hiçbir şeye değer vermemektedir.

Sevgi, sadece iki tatlı sözle ifade edilen bir değer olmaktan çok; davranışlarla ortaya konan, kişinin fedakârlıkta bulunacağı, kazanabileceği veya kaybedebileceği bir duygudur. Sevgi, kişinin kendisini ve karşısındakini güzelleştirecek bir duygudur.²⁵⁹ Ailedeki bireylerin bağlılığı, dostluk, evlilikler, aklımıza gelebilecek birçok insanî ilişkinin temelinde sevgi olduğu gibi, inancın temelinde de sevgi vardır. Kul, yaratanı sevdiği için günahattan uzak durur, O'na kavuşma ümidiyle yaşar ve yaşamını bu fikir ile şekillendirir. Sevgi, insanın yaratılış amacıdır da diyebiliriz.

Ebetteki sevgi de insanın elinde tehlikeli olabilecek bir boyuta da gelebilir. Özellikle incelediğimiz *İskendernâme* adlı eserde göreceğiz ki insanın maddeye karşı aşırı sevgisi, yani mal sevgisi bu sevgiler içinde en tehlikelilerinden birisidir. Sevilecek varlık kadar, sevginin boyutu da önemlidir. Bu nedenle sevgi değeri dengeli ve doğru şekilde yaşanması gereken ama muhakkak insanda var olması gereken duygudur.

İskendernâme'de sevgi değeri öncelikli olarak ilahi bir aşk üzerinden anlatılırken pervane ve mum bu sevgiyi temsil için kullanılmıştır. Aralarında geçen konuşmada hangisinin daha çok sevdiği konusu anlatılırken, mum yanarak bu sevgiye layık olduğunu belirtmekte ve sevgi için kendinden geçmenin gerekliliğini vurgulamaktadır. Sevgide fedakârlık gerektiği gerçeğini, kendinden vazgeçmek olarak ifade eden şair, ilahi aşkın boyutunu belirtmektedir.

Ben bekâ verüp fenâyı almışam

Riştesin cânımın oda salmışam (24 b.)

Ana erdüm verdüğüm çün ben beni

Sen seni dersin bulamazsın anı (25 b.)

Mum bu sevginin, fedakârlığın yeterli olmadığını, kendisi gibi yanan buhurdanlığın kokusundan anlar. Her ne kadar sevdiğin için yansan da, kendini yok etmeden gerçek sevgi olmayacaktır düşüncesine girer.

²⁵⁹ Hökelekli, *Değerler Psikolojisi*, 84-85.

Ben dahi oda yanaram neşe bes
Yoh durur bende bu sendeki nefes (29 b.)

Bu sorgulama devam eder. Mum sevgisinin neden yetersiz olduğunu anlamaya çalışır ve buhurdanlıkla uzun bir sohbe başlar. Bu sohbet aslında sevginin nasıl bir kendinden geçiş hali olduğunu göstermektedir. Dünyaya olan bağlılığın, aşığa ulaşmakta engel olduğunu vurgular. Şair, ilahi aşka geçmenin dünyadan vazgeçmekle olacağını belirtir.

Dedi micmer taşradın yahan seni
İçerüden yahar uş görgil beni (32 b.)

Seni taşra yanadın yahar bu nâr
Hem senün elünde bir ser-rişte var (33 b.)

Bana benden kalmadugı-y-çün eser
Böyle oldum hoş-nefes ey pür-hüner (35 b.)

Varlığundan nece kim bir rişte var
Sanma kim seni kabûl eyleye nâr (36 b.)

Taki senden sen fenâ olmayasın
Şem‘ bigi andan bekâ bulmayasın (37 b.)

Varlığını yah ki hoş-dem olasın
Kendüni yitür ki yârı bulasın (38 b.)

Şair, sonraki beyitlerde de bu sevgiyi hak edebilmek için, bu dert ile yanmanın gerekliliğini anlatarak bu derdin insanı güzelleştireceğini vurgular.

Savaşların, hırsın yer aldığı eserde elbette ki insanı olgunlaştıran sevgi değeri beşeri olarak da kendine yer bulmuştur. İran'ı ve dahi birçok yeri fetheden İskender aşk ateşine düşecektir. Şair hikâyeye başlamadan önce aşk duygusu üzerinde durarak aşkın bir ateş olduğunu ve bu ateşin de insanı güzelleştirdiğini dile getirir. Hz. İbrahim'in ateşin içinde yanmamasını aşka bağlayan şair, aşk derdinin bir nimet olduğunu, aşkı yaşamayanlar için

de pek de güzel düşüncelere sahip olmadığını söyler. Şair, aşkın ateşine düşmeyenin namert olacağını söyleyecek kadar aşkı önemser.

‘İşk egerçi cümlegî âteş durur
Şem ‘ bigi ana yanmah hoş durur (1375 b.)

Hullete od etdi İbrâhîmi hâs
Oddur iden altını gışdan halâs (1379 b.)

‘İşk derdin bil ki ol hoş derd olur
‘İşk derdin çekmeyen nâ-merd olur (1382 b.)

‘İşk derdine deme mihnet durur
Ol ser-â-ser ni ‘met ü minhat durur (1383 b.)

İskender ve Gülşah’ın aşkının boyutları o kadar derindir ki, şairin aşkın ne olduğu konusunda verdiği örnek de Hallac-ı Masur’dan oluyor. Aşk için her şeyin yapılması gerektiğini, ancak bu şekilde sevgiliye ulaşılacağını söyleyen şair; Mansur’un ağzından aşkın tarifini yapıyor. Aşkın bir insanın çıkacağı en yüksek merteye olacağını söylerken ilahi aşk boyutuna da geçiş yapıyor. Aşk ateşine düşenin de her şeye katlanması gerektiğini belirtiyor. Sevgi değeri aşk üzerinden büyük bir anlama sahip oluyor böylelikle.

Sordılar Mansûra ‘ışkı kim nedür
Dedi anı görmege üç gün bunda dur (1570 b.)

Evvelinde anı dâra dikediler
Bes ikinci günde oda urdılar (1571 b.)

Bes üçinci gün külin savurdılar
Kamusın yel ile suya verdiler (1573 b.)

Dâr üstinde anı gördi olar
Necedür hâlün deyiben sordılar (1574 b.)

Dedi dâr erenleriün Mi'râcîdur
'Âşıkun cânı belâ umacıdur (1575 b.)

Yâr ele gelse bu resm ile gelür
'Âşık olan kişi hâli böyle olur (1576 b.)

Gül seven hâr ıla hem hoş-hû gerek
Şem 'vâr od içre handân-rû gerek (1577 b.)

Bununla beraber İskender ve Gülşah arasındaki aşka baktığımızda, bu aşk ateşinin ahlâk kavramlarını ortadan kaldırdığını da görüyoruz. (1725/1726) Yani aşk duygusunun aşırısının tehlikeli bir boyut olduğu da karşımıza çıkmaktadır.

Cemşîd ü Hurşîd ise başlı başına bir aşk hikâyesi olduğu için sevgi değerini bu eserin bütününde görmekteyiz. Sevgi uğruna vatanından, ailesinden vazgeçen, türlü maceralar atlatan kahraman; sevgisini farklı şekillerde dile getirmektedir. Sevgisi yüzünden çektiği acıyı tarif ederken, bu sevginin büyüklüğünü dile getirmektedir. Yine eserde evlat sevgisini, anne-baba sevgisini, sevginin var ettiği dostluğu, vatan sevgisini, yani sevginin farklı boyutlarını görebilmekteyiz. Sevgiyle şekillenen bu eserde, her türlü sevginin izleri mevcut olduğundan, sevgi değerini içeren bazı beyitlere yer vereceğiz.

Velî bende ne varsa gâret itdi
Dil ü 'akl u ten ü cân dahı gitdi (615 b.)

Beni gör kim nedür derdüm bilinmez
Nirede ola dermânum bulunmaz (622 b.)

Beni ol resme yakdı 'ışk odı
Ki bende ne koku ne reng kodı (657 b.)

Kimesne çıkamaz 'ışk ile başa
Vay ol gönüle kim 'ışka tolaşa (1084 b.)

Dönen gerdüni ser-gerdân ider 'ışk
Bakan yıldızları hayrân ider 'ışk (1085b.)

*Eger taga ağarsa anı eridür
Ve ger deryâya irişe kurıdur* (1086 b.)

*Benüm gözüüm ile görseydün anı
Fedi ideyidün yolına cânı* (2506 b.)

*Bana benlik komadı 'ışkı anun
Vücûdı mı var ansuz tende cânun* (2507 b.)

3.1.31.Sorumluluk Sahibi Olma

Sorumluluk: “Her toplumda insanların kanun, kamu sanısı, meslek dayanışması ve kendi vicdanlarına karşı içinde bulundukları cevap verme yükümlülüğü”²⁶⁰ ; “ ödev olarak üzerine alınan ya da verilen bir işi her ne pahasına olursa olsun sonuna kadar yapma ve gerektiğinde bunun hesabını verme ile ilgili bir duygu”²⁶¹ anlamlarını ifade etmektedir.

Sorumluluk, insanın ne yapacağını bilmesi veya ne yapmaması gerektiğinin farkında olması anlamına da gelmektedir. Kişi yapması ve yapmaması gereken şeylerin farkında olursa, üzerine düşen görevleri yerine getirirse, hedeflerine ulaşması ve sorumluluklarının sonuçlarını da kabullenmesi kolay olacaktır. “Sorumluluk kişinin yaptığı işi çok iyi bilmesini, bir işi yapmadan önce dikkatli bir şekilde planlamasını ve doğru hedeflere yönelmesini, öncelik ve sonralıklarını iyi belirlemesini gerektirir. Ortaya çıkabilecek olumsuzluklara karşı önlemler almak, işine yoğunlaşmak, işini en iyi şekilde yapmak, işinin sonuçlarını takip etmek, ortaya bir olumsuzluk çıktığında bunu üstlenmek ve bundan vicdani olarak rahatsızlık duymak, sorumluluk sahibi kimselerin davranış özelliğidir.”²⁶²

Toplumu oluşturan her bireyin kendine, diğerlerine, ailesine karşı sorumlulukları mevcuttur. Her bireyin kendi dünyasında yapması gereken ödevleri, uyması gereken kuralları vardır. Sorumluluğu olmayan bir insan veya bir grubun varlığı mümkün değildir.

²⁶⁰ Ülken, 263.

²⁶¹ Yener Özen, *Sorumluluk Eğitimi*, Vize Yayınları, Ankara 2015, 28.

²⁶² Hökelekli, *İnsani Değerler*, 58.

Sorumluluklar düzenin işleyişini devamlı kılan, işleri kolaylaştıran, yapılan işin en iyi şekilde orta çıkmasını sağlayan görevlerdir. Bireylerin kendi sorumluluklarını yapması, diğerlerinin de rahatlığını sağlayacak, üstlenilen görevler yerine getirildiği için düzen bozulmadan, süreklilik gerçekleşecektir. Bu da bir ailenin, bir okulun, herhangi bir meslek kurumunun ve hatta devletin düzenini, gelişimini sağlayacaktır.

Yapılan araştırmalarda kişisel, sosyal, vatandaş ve ortak sorumluluk şeklinde bir ayırım yapılmıştır. Bu sorumluluk çeşitlerinden ilki olan kişisel sorumluluk, özellikle kişinin kendisine karşı yapması gereken sorumlulukları ifade eder. Sosyal sorumluluk, kişinin başka insanlara karşı sorumluluğu; vatandaş sorumluluğu, kişinin vatanına milletine karşı sorumluluklarını; ortak sorumluluk ise dünyayı tehdit eden her türlü soruna karşı kişinin sorumluluklarını ifade eder.²⁶³ Bütün bunlara baktığımızda kişi kendi dünyasında ve sosyal dünyasında sorumlulukları olan bir varlıktır. Bu sorumluluklar, yerine getirildiğinde huzurlu ve güvenli bir ortamın oluşması da kendiliğinden gelecektir.

İskendernâme özellikle siyasetnâme olması sebebiyle hükümdarın sorumlulukları üzerinde durulan, bu konuda yöneticileri uyaran, bir hükümdarın yapması, sahip olması gereken temel nitelikleri, sorumluluklarını dile getiren bir eserdir. Bilgelerin nasihatleri doğrudan hükümdara yöneliktir aslında. Eserde özellikle hükümdarda bulunması gereken özelliklerin bazıları şunlardır: Güzel ahlâk sahibi olmak, adalet, kanun ve nizamı yürütmek, cesaret ve şecaat, dürüstlük, gurur ve kibirden kaçınmak, kötü alışkanlıklardan uzak durmak, sözünü bilmek yumuşak huylu olmak, sabırlı olmak... Aslında eserde geçen bütün değerler öncelikli olarak lidere sonra da okuyucuya nasihattir. Bu çalışmada yer alan değerler, bir hükümdarın kendi tebaasına karşı sorumluluklarını kapsamakla beraber, şair eserinde okuyucusuna da aynı sorumlulukları yükleyen bir anlatıma sahiptir.

Bu özelliklerin çoğunluğunu ayrı başlıklar altında, eserde geçen değerler olarak versek de bir liderde olması gereken sorumlulukları tekrar etmek gerekmektedir. Eserde özellikle bir hükümdara seslenen beyitler üzerinden, sorumluk değerini içeren bölümleri vermeye çalışacağız. Eserde bir liderin yapması ve yapmaması gerekenleri bilmesi gerektiği vurgulanır. Eğer lider bu özelliklere sahip olmazsa devletine sahip çıkamaz uyarısı verilmektedir. Bir hükümdarın halkına karşı sorumlulukları devletine karşı

²⁶³ Âdem Sezer, Okan Çoban, İbrahim Akşit, “Öğretmenlerin Sorumluluk Değeri Algılarının İncelenmesi”, *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 124-126.

sorumlulukları onun hükümdarlığının kalıcı olmasını sağlayacak kurallardır aslında. Eserin tamamında hükümdarın sorumluluklarını görsek de biz burada temel özellikleri dile getirmeye çalışacağız.

Adalet eserde sıkça yer bulmakla beraber, hükümdarın sorumluluğu olarak da zikredilmektedir. Hükümdarlara ait bilgileri verirken onların adil olduğuna dair birçok beyit geçmektedir. Adalet bir hükümdarın en büyük silahıdır, ülkesini ve hükümdarlığını baki kılacak bir erdemdir. Bu nedenle adalet tavsiyesi eserde sık sık geçen değerlerden biridir.

*‘Âlem işi adl ile dutdı nizâm
Yer ü gök hem ‘adl ile oldı tamam* (840 b.)

*‘Adldür yerüni ‘illiyyîn eden
Menzilüni zulmdür siccîn eden* (841 b.)

*Her ki ‘adl ile imâret eyleye
Dîn ü dünyâsın ‘imâret eyleye* (842 b.)

*Her iş için hûn-ı nâ-hak etmegil
Senden anı sorısar Hak itmegil* (901 b.)

*Şeh gerek ‘adl âyetine duta sem ‘
‘Adli-y-ile yelden îmîn ola şem ‘* (2885 b.)

*Halka ‘adl ile imâret eyledi
Yeryüzin cümle ‘imâret eyledi* (5201 b.)

*Her binâ kim zulm ile bünyâd ola
Ger Süleymân tahtısa anı yel ala* (5678 b.)

*Pâdişeh çünkim ede cevri ü sitem
İnmeye gökden yere bârân u nem* (5679 b.)

*Pâdişâhun zulmidür mülki yıhan
Kendüyi vü ‘âlemi oda yahan* (5680 b.)

Pâdişeh kim ma 'diletde kem ola
Devleti vü 'ömri nâ-muhkem ola (5681 b.)

Zulmdür şehlere 'azlün mâyesi
'Adl durur baht u devlet payesi (5682 b.)

Mülk isdeyen gerek 'adl eyleye
Kamu halka hulk ıla hoş söyleye (5683 b.)

Halka olmaya dürişt eyle ki hâr
Kim anı yel topraga salmaya hâr (5684 b.)

'Adl et kim kişverün ma 'mûr ola
Kamu âfet devletünden dûr ola (6726 b.)

Dediler ol ki ola ehl-i memleket
Farz ana oldur ki ede ma 'dilet (6773 b.)

Memleketde 'adl etse pâdişâh
'Afv olur bâkî ne ki ederse günah (6774 b.)

Çünkü 'adlün gâyetindedür ümîd
Bu durur ki ola yüzün yarın sipîd (6775 b.)

Dedi Hak tanuk ki 'adli arturam
Memleketden zulmi küllî götürem (6776 b.)

Zulmün encâmı nedür endîşe et
'Adli kendüzüne dâyim pîşe et (7631 b.)

Beglik oldur kim olasın ehl-i dâd
Ulu kiçi kamu senden ola şâd (7574 b.)

Şairin hükümdara diğer bir uyarısı ise ah almak üzerinedir. Adil olmayan bir yönetim sonucunda ah alınır, bunun sonucunun da ağır olacağını dile getiren şair, ah almanın hükümdarı yok edeceğini söyler. Peş peşe gelen beyitler sonrasında hükümdara adil, dürüst, olması için uyarılarda bulunur. Hükümdarın ah almaması için adil davranarak zulümden uzak durması gerektiği belirtir.

Ger olayım der isen peyveste şâh
Cehd et kim olmaya ardunca âh (2875 b.)

Âh yeli şehirlerin tahtın yıhar
Âh odı elleri oda yahar (2876 b.)

Hiç nesne döyemez âh ohına
Kûh-ı âhenden geçer çün tohına (2877 b.)

Ah alma konusu sitem olarak *Cemşîd ü Hurşîd*'de de geçmektedir. Aynı şekilde hükümdara verilen öğütler arasındadır.

Sitem-sar-sar yilidür memleket şem'
Bu iki nice ola bir yirde cem' (430 b.)

Sitemdür beglerin mülkini yıkan
Virüp tâcın yile tahtını yakan (431 b.)

Düriş kim olmaya sana sitem-kâr
Ki 'ömr ü bahtı kem bulur sitem-kâr (432 b.)

Cesaret, hükümdarın sahip olması gereken diğer bir sorumluluktur. Komutanlık yapacak olan hükümdar, askerinin önünde ona örnek olmalıdır. Eğer mülk sahibi olmak istiyorsa bu yolda canını otaya koymaktan sakınmamalıdır. Cesaret sahibi hükümdar askerine doğru örnek olacak, düşmanını korkutacaktır.

Mülk alam deyen gerek ola dilîr
Ohı sehmin görse rûbâh ola şîr (4118 b.)

Baş olam deyen gerek baş ede terk
Gönlüne cân mihri kılmaya berk (4119 b.)

*Gîvi çün dâna dilâver buldılar
Anı ol işe mu‘ayyen kıldılar (5623 b.)*

Cömertlik konusunda da şair; hükümdarın biriktirmemesi gerektiğini, halkına dağıtması gerektiğini dile getirir. Sürekli olarak “ver, bağışla” terimlerini kullanarak hükümdarın cömert olmasını vurgular. Cömertlik hükümdarın hâkimiyeti kuvvetlendirecek bir değerdir.

*‘Âdil idi etdi hoş dâd u dihiş
Râst düşdi her nekim dutdıysa iş (6018 b.)*

*Pâdişehliñ ne durur dâd u dihiş
Yoh durur serverlere andan yeg iş (6019 b.)*

*Kişi kim halka dihişle dâdı yoh
Memleketde hiç anun bünyâdı yoh (6020 b.)*

*Kişi ki andan dâd u isted gelmeye
Lâyık-ı mülk-i imâret olmaya (6582 b.)*

*Pâdişehliñ dâd u isteddür yakîn
Rîş ü seblet sanma anı sen hemin (6583 b.)*

Eserin sonuna doğru nasihatlerini artıran şair, İskender’e verdiği öğütlerde saltanatla ilgili uyarılarda bulunur. Saltanatın gurur nedeni olmaması gerektiğini eser boyunca dile getiren şair, bu defa saltana yakışmak gerektiğini dile getirir.

Söyleyeceklerini bir hikâye yoluyla anlatmaya çalışan şair, boya küpüne düşen bir tilki hikâyesi anlatır. Boya küpüne düşen tilki, üzerine bulaşan renklerin parıltısına aldanarak, bütün tilkilere kibirle Allah’ın lütfuna mazhar olduğunu söyler. Karşısında soru soran tilkilere kendisine erkek tavus demelerini söyler. Tilkiler öyleyse erkek tavuslar gibi cilve yapmasını isteyince bilmediğim işi yapamam der. Bunun üzerine tilkiler boyalara bulaşmış tilkiye sen hilekârsın der. İşte şair bu hikâye üzerinden, İskender’e saltanatla ilgili uyarılarda bulunur.

Sen dahi ey saltanat da 'vî kılan
Cehd et da 'vî ki olmaya yalan (7594 b.)

Dilkü bigi tonuna aldanmagıl
Olmaz adı kendüzüne adanmagıl (7595 b.)

Saltanat diler sen istihkâk ıla
Nefsüni tehzîb et ahlâk ıla (7596 b.)

Bu tene bahma ki ne peyker durur
Nefsüni anla ki ne cevher durur (7598 b.)

Hâlıkını ol kişi bilür hemîn
Kim ne durur nefsin bile yakîn (7599 b.)

Halk içinde kendüzünü etme medh
Diler isen ki etmeyeler seni kadh (7643 b.)

Güzel ahlâk *İskendernâme*'de padişah'ta bulunması gereken özelliklerden biridir. Bukrat'ın öğütleri arasında yine iyi bir hükümdar olmanın şartlarından bahsedilmekte ve güzel ahlâkın da bir liderde olması gereken özellik olduğu dile getirilmektedir. Güzel ahlâk sahibi değilsen adın ne olursa olsun, anlamının olmadığı belirtilerek, insanın güzel ahlâkla kişilik sahibi olacağı vurgulanır. Ahmedî, güzel ahlâkı tavsiye ederken de “Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.”²⁶⁴ ayetini dile getirerek Hz. Muhammed'i örnek almamız gerektiğini belirtir.

Şâh olayım deyen hoş-hû gerek
Gül bigi hâr içre handân-rû gerek (871 b.)

Her kişinün ki olmaya hulkı hasen
Ger 'Alî olsa anı er sanma sen (872 b.)

²⁶⁴ Altuntaş, Şahin, Kalem, 68/4, 636.

Hüsn-i hulk için Resûli Ol Kerîm
Medh edip dedi 'alâ hulkın 'azîm (873 b.)

Hassinû ahlâkakumda endîşe et
Hüsn-i hulkı kendüzüne pîşe et (874 b.)

İskendernâme'de bilgelerin nasihatlerinden sonra yine iyi bir idarecinin ahlâkı sebebiyle sevilleceği ve güzel ahlâkı sayesinde insanları kendine bağlayacağı vurgulanır. Bu düşüncüyü ud ve gül örneğini vererek güçlendirmektedir. Udun sesi ve gülün güzelliğini onların sevilmesi için bir nedendir. Şair bu örnekler üzerinden güzel ahlâkın da insanın sevilmesini sağlayacağı fikrini vermektedir.

Cehd eyle hulk içinde şöyle ol
Ki olalar âzâdlar tapuna kul (920 b.)

'Üddan tuyduhları-y-çün hoş-nefes
Ulu kiçi ana ederler heves (921 b.)

Çün çiçekler gülde hoşlıh buldılar
Kendülere anı sultân kıldılar (924 b.)

İskendernâme'de hükümdarın zalim ve kötü huylu olması, maskaralıklarla uğraşması, alay etmesi, eğlenceye düşkün olması hükümdarın sonunu hazırlayacak olan huylardır. Padişah boş işlerle uğraşmamalı ve güzel huylu olmalıdır.

Ne revâdur pâdişeh olana lâf
Yâ bir iş dutmah kim ola ol güzaf (4619 b.)

Ol melik kim zâlim ü bed-rây ola
Mülki anun necesi pâ-ber-cây ola (6076 b.)

Olduğı çün işleri peyveste hezl
Eylediler memleketden anı 'azl (6077 b.)

Cedd ü cid bir cinsdür cedde düriş
Cedd gerek cidde cehd et ki oldur iş (6078 b.)

Baht gerek kimse-y-ile etme hezl
Hezldür ululara menşûr-ı ‘azl (6079 b.)

Her melik kim ola anun işi lehv
Mülk elden vere edüp işde sehv (6315 b.)

Cidd ile işle her işi etme hezl
Hezl durur devlete menşûr-ı ‘azl (6316 b.)

Pâdişeh kim kâhir ü hûn-rîz ola
Düşmegi Hak kahrına anun tîz ola (6390 b.)

Ol kişi kim Tanrı bünyâdın yıhar
Hânümânın kendünün oda yahar (6391 b.)

Ten bezeyüp demegil kim budur iş
Hulkunı tehzîb etmege düriş (7575 b.)

Ger dilerse ki ola devlet nazmı düz
Hüsn-i hulkı kendüne pîrâye düz (7630 b.)

Hayr ıdı halka müdâm endîşesi
Lutfu hüsn ü hulkı anun pişesi (6008 b.)

İskendernâme’de hükümdarların sahip olması gereken diğer bir özellik ilimdir. İlim sahibi olmayan insanın hünerli olmayacağı dile getirilir. Şair kendini yetiştiren hükümdarları övmekte ve onlara değer vermektedir.

Bî-fenâ bâkî dilerse ki ola Zât
‘İlme cehd et ki ol durur âb-ı hayat (739 b.)

‘İlm olmayanda yoh durur hüner
Bî-hayâda yoh sa ‘âdetden eser (740 b.)

Kimde kim yoh 'ilm bed-girdâr olur
Bî-sa 'âdet kişi dâyim h'âr olur (741 b.)

'İlm ile buldı sa 'âdet her vücûd
Âdeme 'ilmi-y-çün etdiler sücûd (2200 b.)

Ahmedî, *İskendernâme*'de kötü alışkanlıklardan bahsederken özellikle içki içen hükümdarlar üzerinden örnekler vererek, bir hükümdarın içkiden uzak durması gerektiğini belirtir. Bunu ifade ederken de içkinin düşünmeyi, aklı kullanmayı engellediğini söyler.

Bilmedi ol kim beglig edene müdâm
Bir nefes gafletde geçmekdür harâm (6452 b.)

Bâdeden çün şâh ola bî-haber
Zâhir olur memleketde dürlü şer (6453 b.)

Sunmasun kimse der isen mülke dest
Câm-ı bâde nûş ediben olma mest (7632 b.)

Mülk sahlayan kim ola bâde-nûş
Nece sahlaya ki andan gide hûş (7633 b.)

Çünkü gâfil yatup uyıya şübân
Koyunı kurda yedürür bî-gümân (7634 b.)

Saltanat sahibinin sorumlulukları arasında yer alan, sözünde durmak değerini dile getiren şair, sözünde durmayanın dolayısıyla da dürüst olmayanın saltanatının da uzun olmayacağını söyler. Dürüst olmak, sözünde sadık olmak da hükümdarın sorumlulukları arasındadır.

Şeh gerek kim 'ahdine ola dürüst
Dilese ki olmaya devlet rükni süst (2870 b.)

Devlet ıssı şöyle gerek ki ede cehd
Ki olmaya ayruhsı andan hiç 'ahd (2871 b.)

*Pâdişehlığın dileyen pâyidâr
Andı üstine gerekdür üstivâr* (2872 b.)

*Nakz-ı ‘ahd İblîs işidür bellü bil
‘Ahdüni ayruhsı etme cehd kıl* (2873 b.)

*Şâh ki olmaya anun kavli dürüst
Bî-şek olur devleti erkânı süst* (2874 b.)

*Râst-gû ola sahlaya peymânını
Dîve aldurmaya ol îmânını* (2886 b.)

*Her ki yalancıdur u peymân-şiken
Ana diri yürimekten yeg kefen* (2887 b.)

*Söyleme yalan kim ol erlik degül
İki dillü olma kim dirlik degül* (2888 b.)

*Netdi ol sultânlar bu hâkdân
Anı ede sana dahı bî-gümân* (4265 b.)

*Kalma ana olma ‘ahdinde gurûr
Ki olmayasın Tanrıdan yık-bâre dûr* (4266 b.)

*Pâdişeh ki olmaya ‘ahdinde dürüst
Halkun olur anun ıla mihri süst* (6475 b.)

İskendernâme’ de hükümdarın diğér bir sorumluluğú ise, geçmişini unutmamasıdır. Aslını unutan mutlu olmaz gerçeğini dile getirir şair.

*Çün anun bed-‘ahdlığın bildiler
Halk ana cümle düşmen oldılar* (6517 b.)

*Ata resmin sahlamayan bed-nihâd
Atadan sonra ‘aceb ger ola şâd* (6518 b.)

İskendernâme'de padişahın sorumlulukları arasında herkesi hak ettiği yere koyma, gereken kişiye gereken görevi vermek de vardır. Bu sayede işler daha düzgün ilerler, halk da sorun çıkarmaz.

Memleketde olmasun desen haleb
Vermegil tâmi' kişiye sen 'amel (7635 b.)

Destgâha lâyük ehl-i 'ilm olur
Kanda kim sadr ola anı 'âlim alur (2202 b.)

Cehl ehli câha lâyük olmaya
Câhile 'izzet muvâfik olmaya (2203 b.)

'Âkil olan kişi hergiz câh-ıla
Mansıbı görmeye lâyük cahile (2204 b.)

Câh nedür câhile bî-şekk çâh
Çâha düşmesün der isen verme câh (2205 b.)

İskendernâme'de hükümdarın diğer önemli özelliği ise aklını kullanması ve akliselim olmasıdır. Hükümdar akli sayesinde sevicecek ve bundan ötürü hükümdara saygı duyulacaktır. Akıl, saltanatın kuvveti olarak kabul edilmekte ve akılsız olanın değersiz olacağı gerçeği dile getirilmektedir.

Şâh çün dâna vü rây-engîz ola
Hükmine 'âlem müsahhar tîz ola (3042 b.)

'Akl eder cümle müşkil işi hal
'Akl olmayanda çoh olur haleb (4570 b.)

'Akldur ma'lûl evvel 'illete
'Akl kuvvettür ü zînet devlete (4571 b.)

Ol kişi kim 'aklı kemdür dîn olur
Her ne işde kim duta mağbûn olur (4572 b.)

'Akl ıla oldı işledügi iş anun
Oldı eyyâmında kem teşvîş anun (6609 b.)

Her kişinün ki işi 'akl ıla ola
Her ne kim işleye ol togru gele (6610 b.)

Bî-hıreddeden gelmeye hergiz key iş
Dûr olmahlığa andan key düriş (6611 b.)

İskendernâme'de öğüt olarak verilen birçok değer *Cemşîd ü Hurşîd*'de de kahramanların sahip oldukları özellikler olarak karşımıza çıkmaktadır. *Cemşîd ü Hurşîd*'de Ahmedî, Çin hükümdarını anlatırken onun bilgili ve güçlü olduğunu söyleyerek başlamaktadır. Daha sonra ise bu hükümdarın sahip olduğu özellikleri sıralamaktadır. Hemen hemen aynı özellikleri bu eserde de dile getiren şair, hükümdarın sahip olması gereken sorumluluklar üzerinde sıkça durmaktadır. Diğer eserde nasihat şeklinde verilen sorumluluklar bu eserde kahramanları süsleyen meziyetler olarak karşımıza çıkmaktadır. Tavsiye verilmekten çok, devleti yönetenlerin sahip olduğu özellikler sayılarak, bunların sonuçlarına değinilmiştir.

Var ıdı Çin'de bir sultân-ı dâna
Kim ol ıdı kamu işde tuvânâ (426 b.)

Hakun halkına dâyim dâd iderdi
Cihânı 'adl ile âbâd iderdi (427 b.)

Melik kim olmaya anda 'adl ıla dâd
Az ola mülkden olur ise şâd (428 b.)

Cihânda ol resm ile itmiş idi dâd
Ki olmuşdı memâlik cennet-âbâd (433 b.)

Şehzâde Cemşîd'i anlatırken de onun cesaretini dile getirerek, bir şehzâdenin cesaretinin gerekliliği vurgulanır. Cesareti olmayan birinin halkın başında yer almayacağı belirtilir.

Kılıç süniyle oldukda hitâbı
‘Înânı yıl olurdu tag rikâbı (441 b.)

Eline niçe kim alur ıdı gürz
Olurdu korkusından sürme Elbürz (442 b.)

Kemân dutdukda eyle-y-idi kâdir
Ki okına dikilürdi nesr-i tâyir (443 b.)

Elinde ruhu çün iderdi piçân
Olurdu ejdehâ-yı çarh bi-cân (444 b.)

Eline kılıç alsa olmadın darb
Olurdu berk-i sûzân şark ile garb (445 b.)

Kişi kim mülk için terk itmeye baş
‘Aceb durur kim ola halka ol baş (1480 b.)

Diler isen ki halka baş olasın
Yüregine ‘adûnun baş olasın (1481b.)

Yüregüni gerek kim idesin berk
Baş u cân mihrini eyleyesin terk (1482 b.)

3.1.32. Sözünü Bilme/ Güzel Konuşma

Söz, sözlükte: “Bir fikri, bir isteği yazılı veya sözlü olarak anlatmaya, açıklamaya yarayan kelimeler yahut cümleler dizisi, kelam, kavi, lakırdı”²⁶⁵; dil ise “düşünce, duygu ve isteklerin bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan öğeler ve kurallardan faydalanılarak başkalarına aktarılmasını sağlayan, çok yönlü, çok gelişmiş sistem, lisan”²⁶⁶ anlamlarına gelmektedir.

²⁶⁵ Ayverdi 1126.

²⁶⁶ Ayverdi, 283.

“Dil, insanlığın yüzyıllardan beri edindiği ve denediği gerçek ve hikmetleri saklayan bir hazinedir.”²⁶⁷ Asırların birikimini aktaran, derinliği olan, etkileyici gücünün yanında iletişimi sağlayan öğedir. Dil, kelimelerin hayat bulduğu, renklendiği, seslendiği yerdir. Dil derken aslında harflerden meydana gelen sözleri, onların birleşip anlam ifade eden cümleler haline gelmesini kastetmekteyiz. Dilimiz yani konuştuklarımız, seslerimiz, cümlelerimiz ve ifade edilen fikirlerimizdir. Bu nedenle insanın ne konuştuğu çok önemlidir.

Dil aracılığı ile hayat bulan sesler, fikirlerimizi ortaya koyan konuşmalarımızdır. Bu nedenle insanın sözlerine, konuşmalarına dikkat etmesi gerekir. İnsan sözün hâkimi olmalıdır. Ne konuştuğunu, nerede konuştuğunu bilmeli ve cümlelerini ondan sonra ortaya dökmelidir. Her doğru her yerde söylenmediği gibi, herkesle her şey konuşulmaz. Akıl süzgecinden geçmeyen cümlelerin sonuçları kötü olabilir. Bu nedenle hangi cümleyi, nerede konuşmak gerektiğini bilmek gerekmektedir. İstedğini söyleyen insan, istemediklerini işitmek zorunda kalır. Hatta sözlerinin altında ezilebilir. Bu nedenle konuştuklarımızın sorumluluklarını bilmek ve ona göre hareket etmek gerekir.

Dil veya söz hangi kavramı kullanırsak kullanalım aynı anlama gelecektir. Dilin ve sözün oluşturduğu konuşmalarımız, sosyal hayatta çok önemlidir. Konuşmalarımızla insanları kendimize hayran bırakabileceğimiz gibi başımızı derde de sokabiliriz. Bu nedenle konuşmak bir sanattır diyebiliriz. Ne konuşacağını bilmek, ses tonunu ayarlamak, kelimeleri ince ince seçmek başlı başına bir birikim ister. İnsanın konuşmanın dahi bir adabı olduğunu bilerek hareket etmesi, bulunduğu ortamda saygınlığını da artıracaktır.

Günümüzde gelişen teknoloji bu anlamda olumsuz etkiler göstermektedir. Güzel konuşmak bir erdem olmaktan çıkmış ve her şey her yerde söylenebilir düşüncesi gençlerde yer etmeye başlamıştır. Güzel konuşmak, sözünü bilmek, kendini ifade edebilmek ne yazık ki bugün farkına varılamayan bir erdem haline gelmektedir. Kelime dağarcığının yeterli olmaması, daha özgür bir anlayışın hâkim olması, konuşma erdemini de etkilemekte ve kendini ifade etmekte zorlanan bir gençliği var etmektedir. Her şey her yerde söylenebilir inancına sahip bireyler, karşısındakinin yaşını, kimliğini unutarak, saygı sınırını geçen konuşmalar yapabilmektedir. Üstüne bir de kullanılan kelimelerin

²⁶⁷ Mehmet Kaplan, *Kültür ve Dil*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2002, 121.

çeşitliliğinin olmaması, konuşmaların sığ kalmasına sebep olmaktadır. Bütün bunlar konuşmanın, sözünü bilmenin önemini ortaya koymaktadır.

Asırlar öncesinden gelen *İskendernâme*'de ise dilin, sözün önemine vurgu yapılmaktadır. Dil kavramıyla verilen beyitlerde, sözünü bilmenin önemi vurgulanmakta; diline hâkim ol tavsiyesi verilmektedir. Söz kavramı ile dile getirilen beyitlerde ise güzel konuşmanın insana katacağı güzellikler belirtilmektedir. Sözün gücüne vurgu yapılan beyitler bu değerin önemini ortaya koymaktadır.

Söz durur söz âdemînün rütbeti

Söz durur iki cihânun zîneti (59 b.)

Kamu nesne fer ' sözdür bî-şek asl

Cinsden sözdür ki oldu nev 'e fasl (60b.)

Dünye işi söz ile dutdı nizâm

'Ukbi işi söz ile oldu temâm (61 b.)

Yere gökden hân-ı rahmet geldi söz

Halka Hakdan kân-ı ni 'met geldi söz (62 b.)

Ger bedâyi ' söz ile olur 'ayân

Ger ma 'ânî söz ile bulur beyân (63 b.)

Yücelür söz ile ulular adı

Dirilür söz ile ölüler adı (64 b.)

Ahmedî, konuşmanın insanın rütbesi olduğu belirtilerek insanı diğer varlıklardan ayıran temel özelliklerden biri olduğu da hatırlatılır aslında. Güzel konuşmak, sözünü bilmek insanın toplum içerisinde varlığını onurlandıracak meziyetlerden biridir. Bu eserde bize bu gerçeği tekrar eder. Tabii tam tersi, insanı rezil edecek boyutunu da dile getirir şair. Artık hangisini seçeceğimiz bize kalmıştır.

5688-5725. beyitler arasında anlatılan hikâyede hükümdar Güştasb, oğlunun kendisi hakkında söylediklerini duyar ve bunun üzerine oğlunu öldürmeye niyetlenir. Şair bu bölümde ne konuşacağını bilmenin önemine vurgu yapar. Nerede, ne zaman, hangi

kelimelerle, hangi ses tonuyla konuşulacağını önemli olduğunu hatırlatan bir öğütle “dil ne konuşacağını bilirse insana zarar gelmez” der. Ama dil, ağzına her geleni düşünmeden söylerse o zaman insan zarar görür. Türkçe’de var olan “dilini tutmak” deyiimiyle seslenir. Her şey her yerde söylenmez gerçeğini, “dilini kes” diyerek verir.

Söylemedin söz nedür fikr eylegil
Hayr u şerrin bilgil andan söylegil (899)

Söz ki söylendi atılmış oh durur
Anı döndürmege dermân yoh durur (900)

Dil neçe kim dek dura baş sag olur
Deprenicek dil ciger pür-dâg olur (5704 b.)

Sahla dili râzunı bildürmesün
Kes anı kim ol seni öldürmesün (5705 b.)

Dil durur kesen benefşe başını
Dildür eden kûteh anun yaşını (5706 b.)

6730-7215. beyitler arasında Ahmed Han’ın hükümdarlığında vezirin ortalığı karıştıran bir konuşması olur. Vezir hükümdarın kardeşi Argun Han hakkında fitne tohumu salar. Daha sonra Argun Han hükümdar olduğunda veziri öldürür. Bu olay üzerine şair yine dilin insanın başına her belayı getirebileceğini söyler. Ne konuşacağını bilmeye, sözün önemine dikkat çeker.

Dili gör kişiyi neye yetürür
Dile bah kim nece başlar yitürür (6752 b.)

Ger benefşede olmaya-y-ıdı bu dil
Böyle kesilmezdi başı bellü bil (6753 b.)

Uzun olursa dilün sûsen-misâl
Baş gerekse et anı gonca bigi lâl (6754 b.)

İskender kılık değiştirerek Şistan şehrine girdiğinde hükümdarın karşısına elçi olarak çıkar ve onunla konuşur. O kadar güzel konuşur ki hükümdar sözlerin etkisinde kalır. Artık kelime dağarcığının bile azaldığı günümüzde, konuşmanın hele de güzel konuşmanın önemi iyice artıyorken Ahmedî yıllar öncesinden güzel sözün önemini bize hatırlatır. Söz sihirdir diyerek güzel konuşmanın kalbe ulaşacağını belirtir.

Çün fasih idi vü bes şîrîn-kelâm
Şeh Zeresbün dutdı gönlinde makâm (1403 b.)

Sihr durur söz eder câna eser
Söz yayının ohı umaca erer (1404 b.)

Şair, kahramanının dilinden değerleri vurgulamaya devam ederken elçi olarak göndereceği kişinin özelliklerini sayıyor. Bu özelliklerin başında ise güzel konuşmayı dile getiriyor. Göndereceği elçinin güzel konuşan, karşısındakinin seviyesinde olacak şekilde söz sanatlarına hâkim olan, her sözü yerinde konuşan biri olmalı nasihatini veriyor.

Key fasîh ü kâr-dân gerek resul
Kim ola her söz ki söyleye kabûl (2092 b.)

Nedür elçi pâdişehlerden lisân
Pes gerek kim ola ol ehl-i beyân (2095 b.)

Kim sözi yerlü yerince söyleye
Her sözün ma 'nîsini key anlaya (2096 b.)

Her ki diler kim ululuh eyleye
Gerek ulu kiçiye hoş söyleye (3776 b.)

3.1.33. Sözünde Durmak/Ahde Vefa

Sözünde durmak: “verdiği sözü yerine getirmek, söylediğini yapmak”²⁶⁸ anlamına gelmektedir. Bazen “ahd”, bazen de “vefa” kelimeleri ile karşımıza çıkan sözünde

²⁶⁸ Ali Püsküllüoğlu, *Türkçe Sözlük*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995, 1384.

durmak değeri, güvenilir bir insanın özelliklerinden biridir. İki kelimenin yan yana gelmesiyle “ahde vefa” kavramı oluşmakta ve sözüne sadık kalma anlamına gelmektedir. “Bir işin gerçekleştirileceğine, yapılan anlaşmaya bağlı kalınacağına dair verilen söz”²⁶⁹ anlamına gelen ahde vefa İslam’da da önemli bir yere sahiptir. Özü sözü bir, ahlâkî değerlere sahip bir insan durduk yere söz vermez. Yapabileceklerini ve yapamayacaklarını bilerek cümlelerini kurar. “...Verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü söz (veren sözünden) sorumludur.”²⁷⁰ ayeti bu değer ne derece önemli olduğunu anlatmaya yeterli olacaktır.

İnsanların arasındaki güven duygusunu besleyecek, karakterin sağlam olmasını sağlayacak olan sözünde durma eylemi, anlatılarak öğretilecek bir erdem değil, yaşanılarak öğrenilecek bir erdemdir. Ahde vefa, bireylerin güvenilirliğini ortaya koyan, dolayısıyla da toplumda güven ortamının oluşmasını sağlayan bir erdemdir. Verilen sözün tutulmadığı yerde yalan ortaya çıkacak ve insanların birbirine kaşı tutumlarının olumsuz olmasına sebep olacaktır. Yalanın olduğu toplumda her türlü kötülük kendine yer bulacaktır. Bu nedenle sürekli söz veren, hatta bu konuda yeminler ederek konuşma yapmaya alışan insanların ortaya çıkmaması için, sözünde durmak erdeminin yaşanarak bireylere verilmesi gerekmektedir.

İskendernâme’de bu değer kendine yer bulmaktadır. Eflatun’un nasihatlerinde sözünde durmayan kişinin bırakılması gerektiği belirtilerek, onun hiçbir şeye layık olmadığı dile getirilir. Sözünü yerine getirmeyen birine devlet de teslim edilmez diyerek, yönetime alınacak insanlarda aranması gereken bir özelliği belirtir. Şair güvenilmeyecek insan, hiçbir makama layık değildir düşüncesini vermektedir.

Ol kişi kim kavline sâdık degül

Ko anı kim devlete lâyıık degül (743 b.)

Bukrat ise öğütlerinde vaat ettiysen sözünde dur, tutamayacağın sözler verme dedikten sonra, boş yere atıp tutma uyarısında bulunur. Sözünden dönmenin adamlık olmadığını belirterek iyi bir liderin de böyle olmaması gerektiği belirtilir.

Va’de etsen kılmagıl ana hilâf

Her bir işde urmagıl bî-hûde lâf (864 b.)

²⁶⁹ Ahmet Rıfat, 421.

²⁷⁰ Altutaş, Şahin, İsra, 17/34, 305.

*Va 'deye etmek hilâf erlik degül
Lâf urmah resmi serverlik degül (865 b.)*

Şair, *İskendernâme*'de özel bir başlık olarak sözünde durmamayı işlemektedir. Sözünde durmayanları yerdiği bu bölümde iman edenlerin sözünden dönmesinin, yalan söylemesinin doğru olmadığını dile getirir.

*Şimdi îmân da 'vî edenler ey 'aceb
Neşe ederler andı bozmağı taleb (5274 b.)*

*Yalan and oldı kamunun pîşesi
Hîle vü tezvîr ü mekr endîşesi (5275 b.)*

*Çünkü kâfir sahlar ola andını
Mü'min olmaya sıyan sevgendini (5277 b.)*

Cemşîd ü Hurşîd adlı eserde ise yine sözünde sağlam olunması ve yeminin bozulmaması gerektiği söylenir. Yemini bozanın elinden her şeyin gideceğini dile getiren şair, aslında çok önemli bir konu olan yemine dikkat çeker.

*Gerekdür kişi k'ola 'ahd-i muhkem
Ki hergiz nesne andan olmaya kem (1034 b.)*

*Eger 'ahd eyler isen eylegil cehd
Ki senden olmaya ayruksı ol 'ahd (1035 b.)*

*Düriş kim itmeyesin nakz-ı sevgend
Ne mâl ü cân kor ne hiş ü peyvend (1036 b.)*

*Sana lâ-tafkanü'l-eymândir ol Hak
Gerekdür saklayasın anı el-hak (1037 b.)*

*Nihâni didi şeh degülse ber-'ahd
İde katumuza gelmeklige cehd (3191 b.)*

3.1.34. Şefkat

Şefkat sözlükte: “Koruma, acıma ve esirgeme duygusu ile karışık olan sevgi”²⁷¹; “acıyarak ve esirgeyerek sevmeye”²⁷² anlamlarına gelmektedir. Şefkât: “Çevresindeki insanlara hoş olmayan bir olay, (belâ, müsîbet, hastalık, iflâs v.b.) isabet ettiği zaman, bundan müteessir olup bunların, elemeleriyle elemelenmek ve onlara yardımcı olmaktır”²⁷³ şeklinde de tanımlanabilirken, bu değerin içinde özellikle sevginin olduğuna dikkat etmek gerekmektedir. Merhamet duygusundan farklı olarak acıma duygusunun içinde sevgi barınmaktadır. Yani şefkat duygusu sevgi duygusuyla beraber ortaya çıkan, kıyamama durumu olmaktadır. Bu açıdan baktığımızda şefkat duygusu söylenen veya yazılan bir kavramdan öte hissedilen bir değerdir. Merhamet duygusu acıma duygusundan ortaya çıkıyorken, şefkat hissedilen sevgiden beslenmektedir. Bu nedenle şefkat hissedilen bireyle var olan bağdan dolayı daha güçlüdür. Şefkat bir bağ üzerinden oluştuğu için, yanlış olaylara da sebep olabilecek bir konumdadır.

Hissedilen sevgi, şefkati yanlış kullanıma da sevk edebilir. Bir annenin çocuğuna duyduğu sevgiden ötürü hissedeceği şefkat duygusu ona zarar verebilir. Anne evladına kıyamadığı için, hatalarını görmek istemez veya kapatabilir. Yine bu şefkat duygusunun olduğu yerde kıyamama duygusu ortaya çıktığında hatalar göz ardı edilebilir. Bu nedenle şefkat duygusu doğru anlaşılmalıdır. Anne evladına kıyamıyorsa, hatayı kapatmak yerine, evladının ne yaptığını anlamasını sağlamalı ve yapılan yanlıştan çevirmelidir. Gerçek şefkat duygusu bunu gerçekleştirmelidir. İnsan sevgisinden ötürü, karşısındakini girdiği yanlıştan çıkarmalıdır. İslami hayatı benimseyen bir annenin evladını daha fazla uyusun diyerek, evladını namaza kaldırmaması şefkat gibi görünen bir aldatmacadır mesela. Çünkü gerçek şefkat, evladının ahiretini de düşünerek o uykudan kaldırmak olacaktır. Kısacası şefkat çok derin bir sevgi içerdiği gibi, yanlış kullanıma da açık bir değerdir. Ama ne olursa olsun şefkat, derin bağların kurulması için gerekli bir duygudur.

İncelediğimiz eserlerde ise *İskendernâme* bir savaş hikâyesi olduğundan, şefkat duygusu açıkça ifade edilen, hissedilen bir kavram değildir. Sadece hükümdara bilginler tarafından verilen nasihatlerde, hükümdarın sahip olması gereken bir değer olarak

²⁷¹ Ayverdi, 1160.

²⁷² Devellioğlu, 1147.

²⁷³ Kınalızâde, 115.

karşımıza çıkmaktadır. Hükümdarın halka şefkatle yaklaşması gerektiğini, yoksa sevilmeceğini söyleyen bilge Eflatun'un beyitleri aşağıdaki gibidir:

Halka sen ger ehl-i şefkat olasin
Hâlıkı kendüne müşfik bulasin (744 b.)

Kişi kim gönlinde şefkat olmaya
Kimseyü kendüye müşfik bulmaya (745 b.)

Oglum elindeydi kıymadun ana
Ben dahı lâ-bü'd kıyamazam sana (4767 b.)

Cemşîd ü Hurşîd adlı eserde ise şefkat duygusu doğrudan olmasa da dolaylı olarak, özellikle annesinin Cemşîd'i çıktığı yoldan çevirmeye çalışmasında, oğlunun haline üzülmesinde hissedilmektedir. Ancak tavsiye edilen veya söylenen bir değer değil hissettirilen bir değerdir. Aşığın, annesinin korumacı tavrına eserde yer yer rastlanmaktadır. Bu beyitleri şefkat izi taşıyan beyitler olarak görülebilir. Annesi, oğluna olan sevgisini anlatırken onu dünya ile eşdeğer gördüğünü söyleyerek, oğlunun yaşadığı acıya dayanamadığını dile getirmektedir.

Giceler hakkı kim bizâr idüm ben
Seni emzürmekde vü giryân idün sen (771 b.)

Südüm hakkı kim emmiş(sin) sen anı
Senünle görürem ben bu cihanı (772 b.)

Bu hâli terk it dir kendüzünü
Görelüm bir dem ol kutlu yüzünü (775 b.)

Atada gerçi çokdur mihribâni
Berâber görme ana mihri ile anı (776 b.)

Senün yüzün durur binüm bahârum
Hayâlüm mûnisüm hem gam-güsârum (777 b.)

*Gözinden âh idüben dökdi kan yaş
Ki 'ışk itmiş idi yüregini baş (778 b.)*

3.1.35. Şükür

Şükür: “Nimeti tasavvur edip onu gösterme”²⁷⁴; “nimet veren kimseye yapılan teşekkür ve övgü”²⁷⁵; “Allah’tan veya insanlardan gelen nimet ve iyilikten dolayı minnettarlığını ifade etme, nimete söz ve fiille mukabelede bulunma, Allah’a itaat edip günah işlemekten uzak durmak suretiyle nimetin gereğini yapma”²⁷⁶ anlamlarına gelmektedir. Şükür verilen nimetlere karşı duyulan minnetten dolayı, kişinin teşekkür etmek amacıyla, söz veya fiillerle gerçekleştirdiği bir ibadettir. Bazen de insanın insana yapılan bir iyilikten dolayı teşekkür etmesidir denilebilir. Ancak genel anlamıyla nimet verene, çeşitli şekillerde teşekkür etmektir. Bu teşekkür sözle, herhangi bir ibadetle yapılan, yaratıcının üstünlüğünün kabul edildiği, verilenin kıymetinin farkında olduğu bir haldir. İnsan şükretmeyi yani teşekkür etmeyi bilirse, ona açılan kapı, açık kalmaya devam edecektir. Şükürsüz bir durumda ise, elde var olanı da kaybetmek söz konusu olacaktır.

Şükür daha çok bunca nimeti önümüze koyan yaratıcıya yapılması gereken bir ifade şeklidir. Gözün algıladığı sayısızca rengin, dilin tattığı binlerce yiyeceğin, her gün insan için doğan güneşin, onu dinlendirmek için aynı şekilde batan güneşin, sahip olunan bedenin veya sadece aldığımız nefesin şükrünü bilmek, kişiyi yaratıcısına bağlayacaktır.

“Şükretmek, yaşanan anı fark etme hissiyle de yakından ilişkilidir. Bu farkındalık, en olumsuz koşullarda bile kişinin yaşama sevinci duymasına, inancını canlı tutmasına neden olur. Yaşanan zamanı en büyük nimet olarak gören kişi, çevresindeki her şeye şükrederek, yaşamdan tat ve huzur almasını bilir.”²⁷⁷ Hayattan zevk alabilmenin, yaşanan anın farkına varabilmenin de bir yoludur şükür. Kişi o an içerisinde sahip oldukları için şükretmeyi öğrendiğinde elindekiyle mutlu olmayı da öğrenecektir. İnsanın doyumsuzluğunun önüne geçebilmesine de fayda sağlayacak olan şükür, insanın hayatla olan kavgasında ona yaşama tutunma gücü verecek bir erdemdir.

²⁷⁴ İsfahânî, 560.

²⁷⁵ Kâşîfî, 82.

²⁷⁶ Mustafa Çağrı, “Şükür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, XXXIX, 259.

²⁷⁷ Hökelekli, *İnsani Değerler*, 149.

Dil ile kalp ile son olarak da beden ile yapılan şükür, insanı yaratıcısına her daim bağlı kılacak bir değerdir. İnsan kendine verilen nimetlerden dolayı Allah'a teşekkür etmeyi bildiğinde, insana da bu değeri vermeyi öğrenecektir. Şükürün dil boyutundaki teşekkür kısmı insanî ilişkilerde de yer almakta ve insanî ilişkileri düzenlemede faydalı olmaktadır. Kalbin şükürü her daim Allah'ı anarak yapılırken, bedenle yapılan şükür ise daha farklı bir boyuta geçmektedir. Şükür amacıyla yapılan ibadetler ise bu değeri daha da güçlü bir hale getirmektedir. Her haliyle şükreden insan, yaşadığı anın değerini, elindekinin kıymetini bilir ve hayatını daha güzel yaşamaya gayret eder.

İskendernâme'de şükür kavramı, Allah'a nimetlerinden ötürü şükretmek olarak geçmekte ve nimetin artmasına bir sebep olarak görülmektedir. Verilen nimetin değerinin bilinmesi de şükürden geçmektedir.

Bilge Eflatun'un nasihatlerinde şükür yer almakta ve nimetin artması için bir sebep olarak görülmektedir. Şair şükretmenin nimetin artmasını ve devamlı olmasını sağlayacağını belirtir. Nimet, şükür oldukça artar; diğer taraftan şükürsüzlük de o nimetin yok olmasına sebep olur.

Ni 'met istersen müdâm et şükürini
Baht dilersen unıtma zikrini (728 b.)

Her ki anun etmeye şükr-i ni 'metin
Depmiş ola yere kendü devletin (730 b.)

İskender ve Darâb arasında geçen atışmada İskender gurura kapılan şaha, mülkün Allah'a ait olduğunu belirtir. Şükür sahibi birinin sahip olduklarının gerçek sahibini unutmayacağını ve gurura kapılmayacağını söyler. Şükürle gururun bir arada olmayacağını da gizliden gizliye nasihat eder.

Kişi ol kim şükri Allâha kıla
Her ne ni 'met var ısa andan bile (1106 b.)

Mülk anundur ki ana yoh durur zevâl
Hâbdur dahı ne varsa yâ hayâl (1107 b.)

Ni 'metün çoh şükr et çekme ta'ab
Eksügün yoh dahı nesne etme taleb (4932 b.)

Vaktidür kim şükr-i ni 'met kılasın
Mün 'imi ol ni 'met ile bilesin (4940 b.)

Ni 'meti-y-çün kılasın Hakka senâ
Ni 'metün arta anı etdükde edâ (4941b.)

Cemşîd ü Hurşîd adlı mesnevîde ise şükür, kahramanın ejderhaya karşı galip gelmesi sonucunda yaptığı secde ile ifade edilmektedir. Bedenî şükür ifadesinin altında yatan sebep ise daha sonraki beyitlerde açıklanmaktadır. Yani şükür; asıl var edeni tanımanın, mülkün O'nun elinde olduğunu kabul etmenin bir yoludur.

Sücûd-ı şükr itdi ki ol belâdan
Halâs itdi anı div-i ejdehâdan (1574 b.)

Didi bu kuvvet ü nusret senündür
Celâl ü 'izzet ü kudret senündür (1575 b.)

Ne kudret ola sensüz âdemide
Koya mûrı ki mârı def' ide (1577 b.)

Cemşîd ü Hurşîd'de içinde bulunduğu an ne kadar kötü gözükse de daha kötü olabileceği ihtimalini düşündüğünde buna şükredilmesi gerektiğini söyleyen şair, aslında insana anın değerini bilmek gerektiği öğüdünü vermektedir. İçinde olduğumuz an, belki de olabileceklerin en iyisidir, buna şükret fikriyle kahramanını şükre yöneltmektedir. Şair, kurtulduğun her zorluk bir nimettir, buna şükretmelisin tavsiyesinde bulunur.

Melik tahtayla irişdi kerâna
Besi şükr itdi ol emn ü amâna (1705 b.)

Gerekdür şükr-i Hak kula be-her-hâl
Ki irmeye ana andan beter hâl (1706 b.)

Kişi kim kurtıla cânı selâmet
Dahı yigrek ne gerek ana ni 'met (1707 b.)

Besi şükr eylediler girdigâra
İrîşdiler girü hoş rûzigâra (1785 b.)

İlerleyen kısımlarda Cemşîd içinde bulunduğu durumdan şikâyet etmeye başlayınca, Hurşîd'in dedikleri de şükür kavramını bize hatırlatmaktadır. Şair, gizli veya aşikâr, dilden veya kalpten, Allah'a şükür edilmesi gerektiğini iki sevgilinin ağzından vurgular.

Çün irdün ni'mete şükr it ki ni'met
Bulur bi-şekk şükr ile ziyâdet (4479 b.)

Bugün kim şükrden gerek hikâyet
Revâ mîdur kim idesin şikâyet (4480 b.)

Ne kim maksûdun idi buldun anı
Belâda nişe dutarsın bu cânı (4481 b.)

Besi şükr eylediler Kirdgâra
Dil ü cândan nihân u âşikâra (4657 b.)

3.1.36. Tevekkül

Tevekkül sözlükte: “İşi Allah'a bırakıp kadere razı olma”²⁷⁸; “güvenme, bağlanma vekil tayin etme, havale etme”²⁷⁹ anlamlarına gelmektedir. İstilahta ise: “Maksada erişmek için lazım gelen maddi ve manevi sebeplerin hepsini yaptıktan ve başka hiçbir şey kalmadıktan sonra Allah'a itimat etmek ve ondan ötesini Allah'a bırakmak”²⁸⁰ manasında kullanılan dini bir kavram olmakla birlikte sosyal hayatımızda önemli bir yere sahiptir.

İnsanın fitraten sahip olduğu inanma duygusu, insanı bu hayata bağlayan, insanın mücadele etmesini sağlayan veya en sonunda kadere razı olmayı öğreten bir duygudur. Tevekkül imanının en güzel hallerinden biridir; insanı çalışmaya, azimli ve sabırlı olmaya

²⁷⁸ Devellioğlu, 1282.

²⁷⁹ *Dini Terimler Sözlüğü*, 365.

²⁸⁰ Akseki, *İslam Dini*, 98.

yönlendiren güçtür. İslam dinindeki tevekkül inancı da tam burada kişiyi Allah’a bağlayan, psikolojik olarak rahatlatan bir duygudur. Kişinin elinden gelen her şeyi yapıp olanın ya da olmayanın hayr olduğuna inanması, onu büyük bir çöküntüden kurtaracaktır. Bu yönden bakıldığında tevekkül sadece dini bir kavram görüntüsünden çıkmış ve sosyolojik olarak etkileri araştırılmaya başlanmıştır.

“Tevekkülün sadece inançla ilişkili bir konu olarak ele alınmayıp onun sosyolojik, psikolojik yönlerine de atıflar yapılması, kavramı din bilimlerinin yanı sıra sosyal bilimlerin de ilgi alanına sokmuştur.”²⁸¹ Tevekkül, insanı ayakta tutabilecek, psikolojik olarak rahatlatacak bir olgudur. Bu nedenle inanarak beklemeyi öğrenmek, olanın veya olmayanın bir sebebi vardır diyebilmek ve yoluna devam edebilmek, günümüz insanı için önemlidir. İnsanın dayanma, hayata bağlanma gücünü etkileyen bir olgu olduğundan artık değerler eğitimi içerisinde yer almaktadır. “Allah'a güvenme temel değerlerle diğer değerler arasında ilişkiye vesile olması sebebiyle sistemde yerini alır. Allah’a güvenmenin temel değerlerle ilişkisi Allah'ın kendisine güvenilebilecek bir zat olması, onun kulları hakkında kötülük düşünmediği, ilkelerine bağlı olduğu düşüncesini içerir.”²⁸² Yüce bir varlığa güvenme ve inanma, çalışıp çabaladığınız şey gerçekleşmeye bile kişinin kolay toparlanmasını sağlayacak psikolojik bir destektir. Bu nedenle doğru tevekkül anlayışı geçmişte olduğu gibi günümüzde de dikkat edilmesi gereken bir inançtır.

Ahmedî, eserlerinde tevekkül anlayışını dolaylı yollardan vererek Allah’a sığınanın kaybetmeyeceğini dile getirir. Şair kahramanlık hikâyesinin aralarına tevekkül beyitleri de yerleştirerek, Allah’a dua etmeyi bırakma demektedir. Eğer bir isteğin var ise dua edip, Allah’a güven öğüdünü vermektedir.

Yedi şeh tiryâk u dürtüdi devâ
Sığınup Allâha girdi ol eve (3171 b).

Her ki ana sığına zâyî ‘ olmaya
Ejdehâ kâmina düşe ölmeye (3172 b.)

²⁸¹Meryem Şahin, “Tevekkül Yönelimi Ölçeği Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 18 (40), 2020, 350.

²⁸²Süleyman Tuğral, *Kur'an'da Değerler Sistemi*, (Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005, 156.

Ol kapuyı ki öküzi sürerdi şâh
Yapup oturdu Hakı edüp penâh (3180 b.)

Cemşîd ü Hurşîd adlı eserde de tedbir kavramıyla elinden geleni yap sonrasında takdir edilene razı ol öğüdünü vermektedir. Tedbirini al gerisini bırak düşüncesi sık sık dile getirilmektedir.

Egerçi ayruksı olmaz hiç takdir
Velî vâcib durur kişiye tedbir (1073 b.)

Ki tedbir itmemek taksir olur
Bilâ-tedbir işi tezvir olur (1074 b.)

Dahı dimeyelüm tedbir nedür
Varalum görelüm takdir nedür (1465 b.)

3.1.37. Vatanseverlik

Sözlükte: “Vatansever olma durumu”²⁸³ olarak tanımlanan bu kavram , “dünya üzerinde yaşayan insanlar için çeşitli boyutlarda farklılaşsa da hemen her toplumun üzerinde doğup büyüdüğü ve yaşadığı kendi öz vatanına bir sevgi ve bağlılık hissi olarak ”²⁸⁴ veya “vatanına ve milletine bağlılık ve gerektiğinde vatan için her türlü fedakârlıktan kaçınmama duygu ve düşüncesi”²⁸⁵ olarak tanımlanmaktadır. Yapılan tanımlar genel olarak vatan kavramı üzerinden devam etmekte ve bazen fedakârlık, bazen sevgi, bazen de ülkesi için her şeyi yapmak anlamlarına gelmektedir.

Özellikle ülke için fedakârlıkta bulunmak bütün tanımlamalarda ortak payda olarak karşımıza çıkmakta ve vatan sevgisinin buna değecek bir sevgi olduğu dile getirilmektedir. “Vatanseverlik ahlâkı, bir çeşit fedakârlık ahlâkıdır. İnsan burada sırf kendisinin değil belki daha çok başkalarının iyiliği ve mutluluğu için kendinden bir şeyler vermeyi öğrenir.”²⁸⁶

²⁸³ Ayverdi, 1310.

²⁸⁴ Melike Faiz, Saim Turan, Emine Karasu Avcı, “Sınıf Eğitimi Öğretmen Adaylarının Vatanseverlik Değerine İlişkin Görüşleri”, *TÜBAD*, VI, (I), 2021, 2557.

²⁸⁵ Nazike Karagözoğlu, “Sosyal Bilgiler Dersinde Vatanseverlik Değerinin Kazandırılmasında Kadın Kahramanların Yaşam Öykülerinin Kullanılması”, *International Journal of Field Education*, 4 (2), 106.

²⁸⁶ Güngör, 164.

Vatan sevgisi, sadece toprağı değıl içindeki her şeyi sevmeyi ifade eder. Kutsal olan değerleri, tarihi ve yaşıadığı toprak parçasını değerli görmek anlamına gelen vatanseverlik, günümüzde yer yer, ekonomik şartlar, rahatlık isteği gibi nedenlerle anlamını kaybetmekte ve gençler vatanından vazgeçebilmektedir. Oysaki vatan sevgisi, ülkeyi sevmenin ötesinde, bu sevginin sonucunda fedakârlıkta bulunabilmeyi, kendi başarılarını ülkesinin başarısı olarak görebilmeyi, kendini başka bir yere ait olmadan o toprağın bir parçası olarak görebilmeyi düşünmektir. Bu nedenle vatan sevgisi, üzerinde durulması gereken değerler arasındadır.

Vatan sevgisi, incelediğimiz eserlerde çok fazla dile getirilen bir değer olmamakla birlikte, İskender'in maceraları sırasında Tinnîn şehrinde var olan bir ejderhadan bahsedilmekte ve halkın buna rağmen ülkesini terk etmediği anlatılmaktadır. Bu hikâye üzerinden vatansızlık, gurbet olarak yorumlanmış ve vatansız olmanın vatandan uzak kalmanın zorluğu dile getirilmiştir. O kadar ki vatandan ayrı kalmak cehennem ateşi ile bir tutularak ne kadar güç bir durum olduğu ortaya konulmuştur.

El ü şeh'r andan çek'erlerdi belâ
Kim vatandan edemezlerdi celâ (3471 b.)

Nûş dârûdur yakîn nîşi mihen
Kişiye yerinde kim hubbû'l-vatan (3472 b.)

Ney vatandan düşdügi-y-içün cüda
Vây vây ıla verür 'ömrin yele (3473 b.)

Gurbete düşene kimse etmez nazar
Gerçi 'âlim ola vü sâhib-hüner (3475 b.)

Ol bilür kim düş'e gurbet odına
Mihnet-i dûzah ne durur odı ne (3477 b.)

Ger tüvânâ ola mün'im ger gedâ
Hak vatandan kimseyi etmesün cüda (3478 b.)

Cemşîd ü Hurşîd’ de ise Cemşîd, sevdiği için vatanından uzakta yaşamayı göze almışken, vatan sevgisi zamanla ağır basmaya ve her şey doğduğu vatanını hatırlatmaya başlamıştır. Vatan toprağının her şeyden daha değerli olduğu gerçeği eserde karşımıza çıkmaktadır.

Eser irdi ana hubbû ’l-vatandan
Kohu irdi ol atlâl deminden (4455 b.)

Sabâ yâdına getürdi sabâyı
Sıbâda olan ol ’ıyş u safâyı (4456 b.)

Vatan suyu âb-ı hayvândan yig olur
Vatan toprağı ’anberden yig olur (4457 b.)

Cemşîd ülkesini o kadar özlemektedir ki gurbetin onu yok ettiğini belirterek, beyitlerin devamında kendini sevgiliden ayrı kalan birine benzetmektedir. Eserde vatanından ayrı kalmak, sevgiliden ayrı kalmakla eşdeğer tutulmuştur.

Hayâlümde benüm Çin ü Hıtâ ’dur
Vatan yâd itmegi sanma hatâdur (4491 b.)

Eritdi varlığımı nâr-ı gurbet
İder sultânı miskin dâr-ı gurbet (4493 b.)

Benüm bu hâlümü ol gişi bilür
Ki binüm gibi ol gurbetde olur (4494 b.)

Gül-i sûri anun çün böyle soldı
Ki tıfl iken vatandan dûr oldı (4495 b.)

Cemşîd bu ayrılıktan dolayı şiirinde de acısını dile getirir. Padişah bile olunsa vatanından uzak kalınca, hiçbir şeyden zevk almadığını dile getirir.

Ben diyâr-ı yârdan uş düşmişem tenhâ garib
İnileyü ney gibi her dem direm kim vâ garib (4502 b.)

Ger fakir ü ger gani yirlü yirince her kişi

Hoş durur el-hamdü'lillâh kamusu illâ garib (4503 b.)

Her gice şöyle iniler ki işiden kalur tana
Bâg içinde olduğuyçün bülbül-i şeydâ garib (4504 b.)

Geh solar geh yile varur gâh topraga düşer
Geh yanar olduğu içün bu gül-i ra'nâ garib (4506 b.)

Pâdişeh dahı olursa ger diyârın yâd ide
Dirliğinden zevk ü râhat bulımaz aslâ garib (4508 b.)

El hazînendür senün yihma anı
El serâyundur senün yahma anı (6687 b.)

3.1.38. Vefa

Vefa sözlükte: “Sözünde durma, verilen sözü yerine getirme”²⁸⁷; “sevgide sebat, sevgide durma, sevgi bağlılığı”²⁸⁸ anlamlarına gelmektedir. “Vefa, kişinin dostları, yakınları ile ilişkilerinde çıkardan en uzak feragatini, kendini dostlara en sadıkane adayışını ve verilmiş sözün yerine getirilmesinde gösterdiği en yüksek bağlılığı ifade eder.”²⁸⁹ Vefa genel anlamı itibari ile insanlar arasındaki sevgi duygusundan doğan, unutmama hali, hatırlama ve bağlılık duygusunu ifade etmektedir. Vefalı insan, yapılan iyiliği unutmaz, hatır bilir ve bu anlamda insani ilişkilerinde daha samimidir.

Vefa kavramı; sevgi, paylaşım, dürüstlük, şefkat, hoşgörü, tevazu ve adalet gibi insanî değerlerin başında gelir ve bütün bu değerlerin anahtarıdır. “Bunun yanı sıra merhamet, iyilik, hatır bilmek gibi duygular; tevekkül ve ibadet gibi uygulamalar da vefanın meyveleri sayılırlar.”²⁹⁰

Vefanın genel olarak sözünde durmak manasında kullanıldığı görülse de insanî ilişkiler içerisinde, gönüllerin birbirine verdiği sözü de işaret eder. Dostluk bağı, aile

²⁸⁷ Ayverdi, 1312.

²⁸⁸ TDK, II, 2338.

²⁸⁹ Hökelekli, *İnsani Değerler*, 229.

²⁹⁰ Niyazi Adıgüzel, “Klasik Türk Şiirindeki Vefa Kavramının Mahmûd Nedîm Paşa Divanı'nda Tezahürü”, *Rumeli Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (17), 2019, 192.

bağları, birbirine değer veren insanların gönül bağları da aslında görülmeyen ama kalben verilen sözleri işaret eder. “Anne-babaya itaat, akraba ve dostlara hürmet ve yardım, vatana muhabbet, hep vefa duygusunun eseridir.”²⁹¹ Vefa, hatırlamayı, ayrılmamayı, unutmamayı içinde tutan bir kavramdır. Bu nedenle sevgi bağıyla bağlandığımız insanlarla aramızdaki bağın da adıdır.

Tarhan’a göre vefa, iyilik yapanı unutmamak, gördüğü yardımları hatırdan çıkarmamaktır. Bununla beraber bu doğuştan gelen bir davranış değil hayat içerisinde öğrenilen bir histir.²⁹²

Ahmedî eserlerinde vefa kelimesini çok sık olmasa da kullanmış ve bu konuya değinmiştir. Bazen dünya vefasızlığını (dünya hayatına meyletme konusunda geçecektir.) dile getiren şair, bazen de insan vefasından bahsetmektedir. Bazı bölümlerde ise vefası olmayan insanın özelliklerini, yani vefa duygusu ile bir arada olmayacak durumları da dile getirir.

*İki yüzlüdür kılıcdan urma lâf
Bî-vefâdur vefâ ummah güzâf* (1048 b.)

*Bed-gümândan sen vefâ kılma heves
Hem-niştin olma anunla bir nefes* (1251 b.)

*Hırs ehli kimseye etmez vefa
‘İlm olmayanda hod olmaz safâ* (2094 b.)

*İki yüzlüden taleb etme vefa
İki sözlüden bulam deme safâ* (4623 b.)

*Ol ki Hâlık emrine etmez vefâ
Halk andan ne kadar bula safa* (4844 b.)

İskendernâme’de âdil insanın vefalı olacağı, vefasız insandan kimseye fayda olmayacağı, bir köpek örneği üzerinden dile getirilir. Bir köpeğin bile yaşadığı insanlara

²⁹¹ Ahmet Rıfat, 421.

²⁹² Nevzat Tarhan, *Duyguların Dili*, Timaş Yayınları, İstanbul 2007, 116-117.

olan bağılılığından dolayı et olmasa bile ekmek yiyeceği örneği verilerek ve vefasız insanın köpekten dahi aşağı olduğu belirtilir.

*Var ısa ‘adlün gerek sende vefâ
Bî-vefâdan kimsene bulmaz safâ* (3244 b.)

*Şimdi görünmez bu insâf u vefâ
Biri Sîmurg oldu biri kîmiyâ* (3249 b.)

*İtde ki etmek yer vefâlu et biter
Pes vefâsuz kişi olur itden beter* (3612 b.)

Cemşî ü Hurşîd adlı eserde ise gönülden verilen söz hatırlatılarak; terk etmenin, unutmanın güzel olmadığı dile getirilir. Eserde vefa değeri unutmak ve terk etmek kavramları üzerinden, dostluk bağının önemine vurgu yapılarak işlenmektedir.

*Digil mihrün gönülümüzdedür berk
Neçün sen bî-sebep itdün bizi terk* (2410 b.)

*Bizi nişe unutdun eyid âhir
Ne suç itdük sana biz evvel âhir* (2412 b.)

*Gerekmez dost kim dostı unıda
Unıdan dostını kişi n’ide* (2413 b.)

3.1.39. Yardımlaşma ve Paylaşma

Yardımlaşma: “Birinin ihtiyacı öteki tarafından temin edilen kimseler veya zümreler arasındaki karşılıklı yardım”²⁹³; “insanların sahip oldukları maddî-manevî nimetleri, karşılık beklemeksizin başkalarıyla paylaşmaları”²⁹⁴ anlamlarına gelmektedir. Paylaşma ise: “İnsanların sahip oldukları imkânları ihtiyaç sahibi olan insanlara imkânlar ölçüsünde yardım etmesi gerektiğinde bölüşmesi, sevinçlerine ve üzüntülerine ortak olmasıdır.”²⁹⁵

²⁹³ Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1969, 324.

²⁹⁴ Tarhan, 149.

²⁹⁵ Ekinci, 145.

Bu iki kavram birbirinden ince nüanslarla ayrılrsa da çoğunlukla beraber kullanılmakta veya birbiri yerine kullanılmaktadır. Sonuç olarak ikisinin de amacı, birilerine var olan imkânları sunmaktır.

İnsanlar yaradılış, doğdukları çevre, ekonomik şartları itibari ile birbirinden farklı donanımlara sahiptir. Kimisi az ile yetinirken, kimisi çoğun ağırlığı altında yaşamaktadır. Dünyanın her yerinde birbirinden farklı hayatlar yaşanmakta ve aynı şehirde bile insanlar arasında uçurumlar olabilmektedir. İşte bu uçurumları kapatmanın, insanlar arası bağı kurmanın yolu da yardımlaşmadan geçmektedir.²⁹⁶ Bu nedenle toplumu bir vücut olarak görmeli ve bu vücutu oluşturan insanların yardımlaşma ile mutluluğu sağlanmalıdır. Toplum birbirini tamamlayan, birbirini gözetten, birbirinin aynası olan insanlardan oluşmalıdır. Bir yerde var olan üzüntü, diğerlerinin derdi olabilmelidir. Bu sayede insanlar arasındaki uçurum engellenir ve daha huzurlu bir ortamın da sağlanması kolaylaşır.

Kur'an-ı Kerim'de de 42 surede yardımseverlik değerine çeşitli ayetlerde vurgu yapılmıştır.²⁹⁷ “Kur'an; mal, mülk, para, ikram ve ağırlama gibi somut unsurları yardımlaşmanın kapsamına aldığı gibi makam, ilim, nasihat, yol gösterme, nefse hizmet, saygı-sevgi gibi soyut unsurları da bu kapsama dâhil etmiştir. Özetle Allah'a ibadet ve insanlara iyilik niyeti ile yapılan, kişinin kendisine, ailesine, akrabasına, eşine dostuna ve ihtiyaç sahiplerine kısacası bütün insanlığa faydası olan her türlü güzel davranışı yardımlaşma olarak değerlendirmiştir.”²⁹⁸ Bu açıdan yardımlaşma çok yönlü bir kavramdır. Bu kadar farklı imkânların, sosyal şartların, fitraten farklılıkların olduğu bu dünyada tek başınaymış gibi bencilce yaşamının mümkünâtı yoktur. Bu derece de duyarsız olmak insana yakışmayacaktır. Etrafındaki seslere, yardım çılgınlıklarına karşılık vermeden beklemek, etrafına duvarlar örmek olacaktır. Her ne kadar yardımlaşma ve paylaşma duygusu sömürülmeye açık bir değer olsa da insan, insan olmanın gereğinden vazgeçmemelidir.

Ahmedî'de bu gerçeğin farkında olarak özellikle mal konusunda paylaşmayı ısrarla belirtmektedir. Dünyanın kimseye kalmayacağı, kimsenin peşinde bir şey

²⁹⁶ Yaşar Fersahoğlu, “Yetişkinlerin Din Eğitim ve Öğretiminde Yardım Etme Bilinci”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (20),2001, 148.

²⁹⁷ Gündüz, 163.

²⁹⁸ Köylü, 207.

götüremeyeceği gerçeğini dile getirerek “hayattayken ye, yedir, dağıt” tavsiyelerinde bulunmaktadır. Her iki eserde de bunu dile getiren şair, *İskendernâme*’de hikâyenin kahramanı İskender’in doğumunda babasının sevincini anlatırken müjde getirene altın ve gümüş verdiğini söyledikten sonra altın ve gümüşü paylaşmadıktan sonra biriktirmenin anlamsız olduğunu söyleyerek bu konudaki tavsiyelerine başlar. Eserde elindekini dağıt, paylaş fikri oldukça yaygındır.

Sîm ü zer hoşdur be-gâyet vermege
Vermesen meyl etme anı dermeğe (529 b.)

Feylekus’un kendisine müjde getirenler hediye verdiğ gibi, ona oğluyla ilgili güzel sözler söyleyen müneccime de aynı şekilde hazinesinden verdiğini dile getiren şair, aslında kültürümüzde de var olan bir geleneği hatırlatmaktadır. Günümüzde hâlâ müjdeli bir haber verene elinden ne geliyorsa ona göre değerli bir hediye verilir. Yani mutlu bir haberle kendisini aydınlığa çıkarana, o da mutlu etmek ister. Mutluluğunu paylaşmanın bir yoludur bu. Şair bu nedenle bin bir zahmetle biriktirilen bu hazinenin ancak böyle günler için olduğunu vurgular. Hükümdar Allah’ın kendine verdiğ nimetle mutlu olurken, bu mutluluğun şükrünü de yoksulla malını paylaşarak gerçekleştirmektedir.

Genc anun çündür ki anı vereler
Yohsa anı renc ile ne-y-çün dereler (545 b.)

Bes yedi gün ‘îd etdi ol nâmver
Verdi yohsullar abî-had sîm üzer (546 b.)

Darâb ülkesini İskender’e teslim ederken belki de tüm kitap boyunca tekrar edilecek bir değere işaret eder. Malın kimsede kalıcı olmadığını söyleyen şair, malını biriktirme, dağıt ilkesini Darâb’ın ağzından dile getirir.

Çün yakîn durur gümân yoh kim bu mâl
Duramaz u yerden yere eder intikâl (1315 b.)

Ebleh ol kim dere anı virmeye
Zîrek ol kim tagıda vü dermeye (1316 b.)

Ahmedî, İskender’in Hindistan seferi sırasında yine esere hâkim olan uyarılardan birini tekrar eder. Ahireti hatırlatarak akıl sahibinin biriktirmeyeceğini, malını dağıtması

gerektiğini tavsiye etmektedir. Esere hâkim olan diğer bir konu ise sahip olduğun malı hayattayken dağıt öğüdüdür. Şair, her defasında elindeki malı biriktirmemek ve sağken dağıtmak gerektiğini savunur. Öldükten sonra malın kimseye fayda vermeyeceği gerçeğini belirttikten sonra, özellikle hak yolunda dağıt kelimeleri ile de bunun dinî boyutunu da işaret etmektedir.

Çün bezedi la 'l ile şâhı nesîm
'Âkıl ol ki içe ne zer koya ne sîm (1971 b.)

Çün gidersin ko bu çoh âmâlîni
Ye yedür kimseye koma mâlunı (1972 b.)

Vermek içündür bu mülk ü genc ü mâl
Vermeyicek renc olur ol vebal (3135 b.)

Ye vü yedür çünki buldun mâl u genc
Yohsa olur ol sonra sana mâr u renc (3136 b.)

Key sahn key zâyî ' etme rencüni
Sen gider kimseye koma gencüni (3137 b.)

Mâl kim sen yemeyesin mârdur
Gül ki sen kohulamazsın hârdur (3138 b.)

Varunı yohlulara eyle sebîl
Çün işitdün beşşirû mâle 'l-bahîl (3139 b.)

Kişî ki anda olmaya dâd u dihiş
Gelmeye hergiz elinden anun iş (3140 b.)

Sen olar yemedüğünü ye yedür
Ki ehl-i dâniş olanun işi budur (4440 b.)

Mâl ni 'metdür anı sarf edicek
Lîk mihnetdür koyıban gidicek (4442 b.)

Yeyicek dirlikde anı nûr olur
Ölice kalsa 'azâb-ı gûr olur (4443 b.)

Genc için çekdün cihânda bunca renc
Ye yedür imdi ki ele girdi genç (4942 b.)

Hak yolına kıldı mecmû 'ın sebîl
Vermek içündür gereklü mâl bil (5636 b.)

Mâl çün sen gidicek elden gider
Koma anı ayruga ye yedür gider (6263 b.)

Senün ol kim yedüriben yeyesin
Yohsa anı neşe benüm deyesin (6264 b.)

Ol kişi kim sâhib-ihsân olmaya
Ölüden kemdür egerçi ki ölmeye (6813 b.)

Her ki bula vermeye zerr ü direm
Hâşa anı âdemî midür derem (6814 b.)

Çün bilürsin ki âdemî gerü gider
Koma mâlı ye vü yedür ü gider (6815 b.)

Dünye 'ukbî hâsıl eyle mâl ıla
'Ömri yele verme çoh âmâl ıla (6816 b.)

Mâlun ıla eyü ad et iktisâb
Yol budur v'Allâhu a 'lem bi's-savâb (6817 b.)

Andan İbrâhîmün adı oldu Halîl

Kim sehâvet yolına buldı sebil (6818 b.)

Ahmedî, *Cemşîd ü Hurşîd* adlı eserde de bir aşk hikâyesi olmasına rağmen yine, ye-yedir tavsiyesini verir ve biriktirilen malın yılan olacağını, ahiretteki yerini cehennem edeceğini dile getirir. Kıyamette kazanılan malın hesabından korkmamak için, bu dünyada iken gereğinin yapılmasını söyleyen şair, Karun örneğini vererek altından saraylar da yaptırsan hiçbir şey sana kalmayacak, gereğini yap nasihatini vermektedir.

Yi yidür mâlini kim olmaya mâr

Varın nûr eyle itme yirini nâr (871 b.)

Dilemezsen kıyâmetde vebâli

Tagıt hayr işde bunda koma mâli (944 b.)

Anun için gerekdür genc ile mâl

K'ideler hâk bigi anı pâmâl (945 b.)

Ya anı dûstlara ideler behr

Ya anunla kılalar düşmeni kahr (946 b.)

Neye koyalar anı k'ala vâris

Ya nâgeh yile vir'anı havâdis (947 b.)

Çün ayruk alur anı sen gidesin

Yig oldur bes kim anı tagıdasın (948 b.)

Düriş çün cem' itdün mâl ile genc

Ki olmaya sana ol mâr ile renc (949 b.)

Dirüben mâl ü genci n'itdi Kârûn

Yire hasf oldu ol u mâli mahzun (950 b.)

Sikender kim idi iklimi dutdı

Kamusını koyuban zâr gitdi (951 b.)

Çü fursat var bu 'ömri hoş geçürgil
Yidür yidürgil ü içgil içürgil (972 b.)

Kazandun yil gibi her yana yile
Bu mâlı komagıl kim vara yile (973 b.)

Yiyüp yidürdügün kalur sana bes
Kalanı yil durur andan tama' kes (974 b.)

Anı kim sen kazandun sen yi girü
İlerü virbi hergiz koma girü (975 b.)

Kime açılur ol ebvâb-ı cennât
An'açılur ki ola ehl-i hayrat (976 b.)

Gerekdür sarf idesin mâlı li'llâh
Eger işitdün is 'akrızuvâ'llâh (977 b.)

Orada ne ki vardı bay u yohsul
Kamusına 'atâ bağışladı ol (1790 b.)

Anun çündür bu mâl anı vireler
Gerekmez virmevicek kim direler (1791 b.)

Anı sormak durur işün savâbı
Garibi hoş dutanun çok sevâbı (2407 b.)

Nedür kim cân gibi saklardı hâzin
Alup gitdi tehi kaldı mehâzin (2429 b.)

3.2. DEĞER KARŞITI KAVRAMLAR

3.2.1. Cehalet

Cehl sözlükte “bilmezlik, cehalet”²⁹⁹, “toyluk”³⁰⁰ anlamlarına gelmektedir. Cehalet ise “bilgisizlik, kibir, bozgunculuk, serkeşlik gibi anlamlara gelen ahlâk terimi”³⁰¹dir. İsfahânî cehaletin 3 çeşit olduğunu söyler:

1. En çok kullanılan anlamıyla insanın bilgidен yoksun olması, yani bilgisizliktir.
2. Bir şeye olduğundan başka biçim de inanmaktır.
3. Bir şeyin hak ettiği şeyi terk edip yanlış davranmak.³⁰²

Cehalet *İskendernâme*’de biraz daha yerme amacıyla kullanılmış bir kavramdır. İskender’in Darâb’la olan mücadelesinde cehalet, iki hükümdarın birbirini alt etmek için kullandıkları bir kavram haline dönüşmüştür. Darâb İskender’e sen yiğitsin, eğri söz söyleme, yaşından dolayı bu cahilliği yapma öğüdünü verirken; gençlerin konuşmalarında bilgisizlik edebileceğini, yanlış konuşabileceğini söyler. Devlet yönetiminde yaşlı kimselerin sözünün geçtiğini de söyleyerek yanında akıl danışacağı bir yaşlı olması gerektiğini belirtir.

Sen yigitsin fikri kej eylemegil
Söz ki ol lâyük degül söylemegil (1031 b.)

Yigid olan kişide çoh cehl olur
Cehl ile iş işleyen nâ-ehl olur (1032 b.)

Memleketde anun olur hükmi revân
Ki ola râyı pîr kendü olsa cüvân (1033 b.)

Yâ katında kâr-dîde pîr ol
Kim her işde sâhib-i tedbîr ola (1034 b.)

²⁹⁹ Devellioğlu, 146.

³⁰⁰ Püsküllüoğlu, 328.

³⁰¹ Mustafa Çağrı, “Cehalet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, VII, 218.

³⁰² İsfahânî, 249-250.

Diğer taraftan İskender bu sözler üzerine, gençlikte cahil olunabileceğini kabul ediyor. Cahillikle iş yapmanın da gaflet olduğunu söyleyen İskender, daha sonra gençliğin akıl ve melekelerin en iyi çalıştığı zaman olduğunu, asıl çöküşün yaşlılık olduğunu söyler. Yaşlılıkta doğru düşünme yetisinin olmadığını söyleyerek gencin ilim sahibi olmasının güzel olduğunu belirtip, böyle bir durumda yaşlının da onun öğrencisi olabileceğini söyler. Aslında cahilliğin yaşla ilgili olmadığını söyleyen İskender, ilimle her insanın cehalet elbisesinden sıyrılacağını söylerken; biraz kibir, biraz cesaret, biraz da kendini bilme duygularının içinde kendini övmektedir. Ahmedî, cehalet insanın yaşında değil düşüncelerindedir fikrini okuyucusuna vermektedir.

Dahı didi kim yigitlik cehl olur

Cehl ile iş işleyen nâ-ehl olur (1054 b.)

Şâh bilsün kim yigitlikdür kemâl

Pîrlük durur kamu naks u zevâl (1055 b.)

Çün kavî olur kuvâda nev-cüvân

Kuvvet-i 'akl anda olur bî-gümân (1056 b.)

Çün kuvâ olur kişi pîr olsa süst

Pes kamu fikri olur anun nâ-dürüst (1057b.)

Çün yigit kişi ola dâniş-pezîr

Lâyık olur olsa ana şâkird pîr (1058 b.)

İskendernâme'de doğru düşünemeyen, ne yaptığıнын farkında olmayan Keykavus göğe çıkmak için akbabaları besler ve kurduğu düzenekle akbabaların açlığını kullanarak bir sandık içinde göğe yükselir. Ancak hiçbir şey onun düşündüğü gibi olmaz ve eli boş döner. Cahilliğinin, iş bilmezliğinin sonunda eli boş kalınca halkı onu ortadan kaldırmak ister. Yani cehaletle yapılan işin sonu hüsrân olacaktır, bir işi yapmadan önce iyi düşünmek gereklidir öğüdü bu hikâye üzerinden verilmektedir.

Câhil idi fikri togru kılmadı

Çarh kanda yer nerede bilmedi (5590 b.)

*Sandı kim kerkes Kanadı-y-ıla ol
Vara bula çarha çihmahlığa yol (5591 b.)*

*Bilmedi ki anda hıred bî-ser olur
Fıkr kuşu orada bî-per olur (5592 b.)*

Güştasb, oğlu İsfendiyar'ı ortadan kaldırmak için bir plan kurar ve oğlunu Rüstem'in üzerine salar. Rüstem ve İsfendiyar arasındaki savaşta yiğit Rüstem aslında olanın farkına varmış ve İsfendiyar'a barış önermiştir. Ancak olanların farkına varamayan İsfendiyar bu teklifi geri çevirir ve Rüstem'i öldürmeye çalışır. Rüstem bunun üzerine İsfendiyar'ı bir okla öldürür. Eserde İsfendiyar'ın ölümünün sebebi cehalet olarak ifade edilmektedir. Düşünmemek, dinlememek, aklı kullanmamak en büyük cehalet olarak görülmektedir. Bazen olayların başını sonunu görebilmek için tecrübe edinmek, İsfelhânî'nin dediği gibi bir şeye olduğundan farklı inanmamak gerekmektedir.

*Neçe kim yalvardı ol işitmedi
Câhil idi 'akl ıla iş etmedi (5781 b.)*

Bilmediğini bilmemek, biliyormuş gibi davranmak da cehalet ürünü davranışlardır. Şair bu konuda da uyarı yaparak bilmediğini biliyorum diyenin işinin yanlışlığını dile getirir.

*Nesne bildüm deyü bişürme heves
Âferîniş sanma budur cümle bes (2524 b.)*

*Bilmedügin bilürem deyen kişi
Yanlış olur her ne işlerse işi (5885 b.)*

Eserin sonlarına doğru ölümü irdeleyen şair, yeniden dirilme konusunda beyitlerini sıralarken ahiret konusunda çalışmak ve öğrenmek gerektiğini dile getirir. Şeytan gibi cahil olma uyarısında bulunarak ahiretini bilmeyenin, ölünce hayvandan beter olacağını dile getirir.

*Dürişüp kesb etmez isen ma'rifet
Cehl içinde kalasın şeytân-sıfat (7505 b.)*

*Çünkü ol cehlün içinde olasin
Bir sebu' yâ bir behîme olasin (7506 b.)*

3.2.2. Enaniyet/ Benlik

“Arapça’da “ben” anlamına gelen ene kelimesinden yapılmış bir masdar-isim olan enâniyyet (bencillik)”³⁰³ ; “varlık ve benlik taslama, kendini beğenme ve bencillik”³⁰⁴ anlamına gelir. Kendini sevmeye, kendini düşünme eğiliminden çıkan enaniyet aslında birçok kötü huyun temelinde olan duygudur. Enaniyet; kibrin, gururun, cimriliğin temelinde bulunmaktadır. İnsan bencil olduğundan paylaşmak istemez, kendini sevdiğinden kibirlenir, gururlanır aslında. Yani enaniyet, nefsin temizlenmesi gereken duyguların temelinde olan duygudur.

“Ene (ben) kelimesi, bir insanın “ben” diye söze başlayıp kendini övmesi ve öne çıkarması ahlâkî anlamda kötü bir davranış olarak görülmüş, “ben” demenin İblîs’e özgü bir davranış olduğu belirtilmiştir.”³⁰⁵ Bu nedenle şeytanın Hz. Âdem’e olan üstünlük savaşındaki “ben” kelimesi huzurdan kovulma sebebi olarak görülmektedir. Yani kibir duygusunun da altında yatan bir “ben sevgisi” mevcuttur. İnsanın kendisini sevmesi tabii bir duygudur. Ama ben sevgisi biraz farklı olarak içinden kibir ve gurur barındırır. Bu nedenle benlik duygusundan sıyrılmak gerekmektedir. Benlik insanı toplumdan ayıştıran, zamanla insanın yalnız kalmasına sebep olan duygudur. Dini bir sorun oluşturma dışında, sosyolojik bir soruna da yol açmaktadır. Paylaşmayı bilmeyen, başkalarını düşünmeyen, kendinden ötesine geçemeyen insan, toplumda sevilmeyecektir. Bu nedenle insanın benden bize doğru gitmesi yararına olacaktır. Ben demek, etrafındaki her şeyi yok sayması, bütün değerleri hiç etmesi anlamına gelecektir. Bu nedenle ben demek insanlığın en büyük kayıplarının sebebi olacaktır.

Ahmedî hem *İskendernâme*, hem de *Cemşîd ü Hurşîd*’de benlik duygusuna yer vermiş ve terkedilmesi gerektiğini öğütlemiştir. Şair, Allah’a ulaşma yolunda en büyük engel olarak benlik duygusunu görmektedir. Şair yer yer dile getirdiği benlik duygusunu,

³⁰³ Hayati Hökelekli, “Enaniyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, XI, 170.

³⁰⁴ Ahmet Rıfat, 73.

³⁰⁵ Süleyman Uludağ, “Ene”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, XI, 232.

insanın iyiyi kötüyü ayırmasını engelleyen, gözünü kapatan bir perde olarak görmektedir. Eğer insan bu duygudan uzaklaşırsa kendine gelecektir.

Hakdan ayru anda varlıh kalmaya
Ara yerde mâ u menlik olmaya (1351 b.)

Kamu varlıh çünkü Ol Hakk oldu bes
Mâ u men demeklik olur şirk pes (1352 b.)

Mâ u menden geç ki me'men bulasın
Nefsî teskin et ki mesken bulasın (1357 b.)

Mâ u menlik sana olmuşdur hicâb
Sür anı kim bulasın bir feth-i bâb (3118 b.)

Gerçi temyîzün makâmı oldu sahv
Senden ol yeg kim ola evsâf mahv (3119 b.)

Allah yoluna girenlere özellikle uyarı yaparak, benliğin vahdette yeri olmadığını dile getiren şair; şeytanın da ene deyişinden ötürü lanetlendiğini hatırlatır. Şair diğer beyitlerde de insanın benlik elbisesinden sıyrılması gerektiğini farklı şekillerde ifade etmeye devam etmektedir.

Kendülik evsâfin andan eyle kam ‘
Kim erişe tefrika yerine cem ‘ (4289 b.)

Lutfun ıla eyle kılğıl sen anı
Ki ana pâ-bend olmaya mâ u meni (4291 b.)

Vahdete girdünse gider sen seni
Vahdet ile nece olur mâ u meni (4305 b.)

Vahdeti bilgil ki birlikdür hemîn
İkiligi ko ki ola vahdet yakîn (4306 b.)

Vahde ile ikilik nece ola cem '
Birlik istersen ed ikiligi kam ' (4307 b.)

Bâg-ı cân bulsun desen neşv ü nema
Cehd et sende ne men kalsun ne mâ (4308 b.)

Mü'min olanda gerekmez mâ u men
Me'men isdersen men ü mâ'yi ko sen (4309 b.)

Kankı başda kim ola mâ u meni
Kesiben tenden ayırurlar anı (4310 b.)

Çün ene hayrün dedi ol la'netî
Tavk oldu boynına Hak la'neti (4311 b.)

Baş ki enâniyyet duta anda mekân
Düşiben boynı üzilür bî-gümân (4313 b.)

İşbu sözden kim dedüm kendüni bil
Meskenet tut mâ u menlîğı kogıl (4379 b.)

Bes bilinür ki ol kişi Hakka ere
Ki evvel ol varlığının terkin ura (4519 b.)

Ahmedî, *Cemşîd ü Hurşîd*'de ise Allah'a kavuşmak için kendini bırak, benlik seni senden edendir diyerek enaniyet duygusundan sıyrılmayı tavsiye etmektedir.

Likâu'l-lâh gerekse ko seni sen
Anı digil hemîn hergiz dime sen (1682 b.)

Ki benlik(dür) iden andan seni dūr
Kana ur benliğe andan olma mehcûr (1683 b.)

3.2.3. Gönül Kırma

Gönül: “Arapça kalb, hatır; Farsça dil, derun kelimeleriyle anlamdaş olan kavram, sevgi, istek, düşünüş, anma gibi manalara gelmektedir.”³⁰⁶ Gönül kırmak ise “davranışlarıyla sözüyle birini incitmek, üzerek gücendirmek”³⁰⁷ anlamını ifade eder.

Gönül, edebiyatta ve tasavvufta bolca işlenen bir konudur. Sevginin menzili, varacağı yerdir gönül. Dünya döndükçe de bütün yollar bir gün bir gönüle uğrayacaktır. Gönül sevginin en nazlı halini barındırır. Her türlü sevginin kaynağıdır. Bu nedenle insanî ilişkilerde gönül kırmamaya dikkat edilmelidir. Bir insanı etkilemenin yolu gönüle girmekle olurken, bir insanın o gönülde değerinin yok olması da o gönülü kırmakla olacaktır. Gönül kırmak, insanın sığındığı, muhabbet bulduğu evini yıkması olacaktır. O ev yıkıldığında altında yine o kalacaktır. Gönülü kırılan insan, o duyguyla her şeyi yapacak bir hale gelecektir.

Ahmedî, *İskendernâme*’de gönül kırma meselesini İskender ve Darâb arasında geçen savaş sonrasında meydana gelen bir olay üzerinden anlatmaktadır. Darâb yenilgiden sonra, yaptıkları bir hatadan dolayı güvendiği iki askerinin kalbini kırar. Bu askerleri daha sonra bağışlasa da kırılan gönüller kinle dolmuş ve artık askerlerin Darâb’a vefaları kalmamıştır. İşte bu düşüncelerle şahı yaralayıp öldü diyerek bırakıp kaçmışlardır. Bu olay üzerinden gönülü kırılan insanın her şeyi yapacağını belirten şair, özellikle eskiden beri var olan “gönül bir cam saraydır kırma” öğüdünü hatırlatmaktadır. Şair savaş destanın içinde, merhamet duygusundan uzak bir olay örgüsünde, ince bir dokunuşla kalp kırmanın tamiri imkânsız bir hata olduğunu vurgulamaktadır.

Şâh anun çün anlara itmişdi ‘itâb
Anlarun gönlini kılmışdı harâb (1246 b.)

Lîkin andan herbiri dil-rîş idi
Cân u dilden ana bed-endîş idi (1247 b.)

Bed-gümândan sen vefâ kılma heves
Hem-nişîn olma anunla bir nefes (1251 b.)

³⁰⁶ Yılmaz Öksüz, “Şeyh Hâlid Divanı’nda Gönül Tasavvuru”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (2), 2017, 252.

³⁰⁷ Püsküllüoğlu, 663.

Cehd et kimseneyi ürkitmegil
Ürkicek ana gönül berkitmegil (1252 b.)

Gönli çünkim bir kez âzâr edesin
Senden olunca anı bî-zâr edesin (1253 b.)

Sırça durur bu gönül çünkim sına
Bütün olmaz dahi inanmazsan sına (1255 b.)

Daha sonra bu iki asker İskender'e gelip olanları marifetle anlattığında İskender;

Bes Arestüya dedi şeh ey hakîm
Bî-vefâ olur kişi ki ola le'im (1264 b.)

diyerek bu iki askerin vefasız olduklarını ve bunun da bir alçaklık göstergesi olduğunu işaret eder.

3.2.4. Gurur

Sözlükte: “Aldatma, kandırma; aldanma, kapılma; gaflet, bilgisizlik”³⁰⁸; “kendine güvenmekten gelen iftihar, övünç”³⁰⁹ anlamlarına gelen gurur “batıl ve beyhude şeylere, servete, güce güvenerek tutum geliştirme anlayışı”³¹⁰ olarak geçmekte ve kibir duygusundan farklı olduğu dile getirilmektedir. Ancak Türkçe’de gurur daha çok kibirle beraber kullanılmış ve aynı anlamlara sığdırılmıştır. Oysaki kibirde başkalarından üstün görme, başkalarını küçümseme varken gururda kendinde var olan bir şeyden ötürü, kendini övme durumu mevcuttur.

Gazâlî gururun sebebini cehalet olarak görür ve şöyle der: “Gurur, hevasına uygun olan şeylerde nefsin sükûn bulduğu ve şeytanın aldatması ile tabiatın meylettiği şeylerdir.”³¹¹ İnsan sahip olduğu şeylere aldanıp, nefsin isteklerine uyduğunda gururlanmaya başlayacaktır. Malı, çocuğu, güzelliği, başarısı onu aldatacak ve kendiyle övünmeye başlayacaktır. Bir ucu kibre kadar gidebilecek bir duygu olan gururda insan

³⁰⁸ Mustafa Çağrıcı, “Gurur”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, XIV, 212.

³⁰⁹ Ayverdi, 441.

³¹⁰ Ahmed Rıfat, 94.

³¹¹ Gazâlî, III, 814.

sadece kendisiyle vardır. Başkasını küçümseme eğilimi yoktur. Sadece kendini övme, sahip olduğu bir özelliği, insanlara gösterme eğilimi vardır. Gurur da kibirle kardeş olduğu için İslam dininde hoş karşılanmayan bir davranış olmuştur.

Bu nedenle şair daha sözünün başında kendini övmediğini sözünü övdüğünü belirterek, gururlu zannedilerek ayıplanmaması gerektiğini söyler. Gurur duygusuna yer yer değinen şair, bazen bir destanın içinde, bazen de güzel ahlâkı tanımlarken gurur duygusunu ele almıştır. Gurur kavramı beyitlerde “garra” kelimesi ile geçmektedir.

*Kendüyi öger deyü ‘ayb etme bana
Söz ögerem beni ögmezem sana (58 b.)*

İskender, İran şahı Darâb’la olan atışmaları sırasında, İran şahını sinirlendirince, şah gurura kapılarak cümleler kurmaya başlar. İnsanın soyunun babadan geldiğini söyleyerek, kendi soyuyla övünüp İskender’i küçük görmüştür. Kapıldığı gururla gönderdiği elçinin İskender’in önüne buğday taneleri dökmesini istemiş, İskender ise bunun eğer bana itaat etmezsen askerlerimle gelip ülkeni alırım anlamına geldiğini idrak etmiştir. Bunun üzerine İskender, bir horoz getirip taneleri yedirtir. Şaha elçi yoluyla, asker sayısı ile gururlanmaması gerektiğini, gururun sultanlığa yakışmadığını; yapılan işlerin başarıya ulaşması için gururdan uzak durulması gerektiği sözlerini ulaştırır.

*Garra olmah devlete beglik degül
Da ‘vî etmek lâf ıla yeglik degül (1101 b.)*

*Garra vü Hod-bîn gerekmezdür kişi
Kim halellü olmaya hergiz işi (1102 b.)*

Gururdan uzak durulması gerektiğini söyleyen İskender, özellikle Şah’ın atalarıyla övünmesini de diline dolayıp, ölümlerle gururlanan kişinin ölüden daha değersiz olduğunu belirtir. Aile bağlarıyla övünmenin de yersiz olduğunu dile getirir ve akıl sahibi birinin bunları yapmayacağını söyler.

*Her kişinin kim ola fahri ölü
Ol ölüden bî-gümân olur alu (1111 b.)*

*Ölmiş ata dededen her ki ura lâf
Bî-hüner durur sözi cümle güzaf (1114 b.)*

İskender'in Darâb ile olan münakaşası artık cenk meydanına kadar gelmiş, Şah'ın gururu yine gözlerini kör etmiştir. Hazırladığı orduya güvenerek belki de yine gururun aldatıcı zaferiyle olanları görmekte zorlanmışır. Şair yine burada şeytanın en büyük yanılgısı olan gururun tehlikesini dile getirir. Ne kadar gurura kapılsan da, aslında senin sandığın şeylerin sana ait olmadığını, bazen bir rüzgârla, bazen de bir sonbaharla elinden gidince anlarsın örneğiyle gururun şeytan hastalığı olduğunu tekrar hatırlatmaktadır.

*Garra olmah devlete mezmûm olur
Ko gurûrı ki ol be-gâyet şûm olur (1160 b.)*

*Hüsnine garra oldugı-y-içün gülü
Nece topraga döker görgil yeli (1161 b.)*

*Etdügi-y-çün lâle tâcına gurûr
Yel başından tâcını yere urur (1162 b.)*

*Rengine çün garra oldı nev-bahâr
Saldı ana bâd-ı hazânı rûzigâr (1163 b.)*

*Çünkü reng-â-reng tona bûsitân
Garra oldı ne etdi ana gör mihricân (1164 b.)*

*Bî-gümân şeytân işi durur gurûr
Anun için dedi ana Rahmân Garûr (1165 b.)*

Ahmedî, kibirle ilgili yer yer uyarılara devam ederek bölümlerde muhakkak buna değinmektedir.

*Tâ özine kimse magrûr olmaya
Zûr-ı bâzûsına tekye kılmaya (4226 b.)*

Kibir ve gurur eserin tamamında hoş karşılanmayan davranışlar olarak karşımıza çıkmakta ve her yeri ele geçiren İskender'in de benliğini saran bir duyguya dönüşmektedir. Şair, kazandıkça kibre bulanana İskender'i Kâydefe'nin dilinden uyarmaktadır.

*Dedi kim İskenderi dîv-i gurûr
Aldayıban 'akldan eyledi dûr (4720 b.)*

İbadette olabilecek gurura değinen şair, gururun sardığı ibadetin küfür olduğunu dile getirir.

*Garra olma tâ 'ata kim ol gurur
Hakdan eder seni şeytân bigi dûr (4048 b.)*

*Yedi yüz bin yıl 'ibâdet etdügin
Yele verdi bir gurur ıla ol la 'în (4049 b.)*

*Tâ 'atına kimse magrûr olmaya
Rahmetinden Hâlıkun dûr olmaya (5230 b.)*

*Garra olmah tâ 'ata küfrân olur
Ko anı kim 'âdet-i şeytân olur (5231 b.)*

Hükümdarları anlatan şair Darâb tahta geçince ona saltanatla gururlanmaması gerektiğini tavsiye eder. Kalıcı olmanın yolunun gururdan uzak durmak olduğunu söyleyerek kibre gerek olmadığını belirtir.

*Noldılar bunları çün bildün temâm
Garra olma devlete ey nîk-nâm (5864 b.)*

*Ki anlara ne etdi-y-ise bu cihân
Anı ediser sana dahı bî-gümân (5865 b.)*

*Ger dilersen sana câvîd ola baht
Etmesün garra seni bu tâc u taht (5866 b.)*

Cemşîd ü Hurşîd adlı eserde ise malla gururlanma, bu gurur şeytan gibi seni de kovdurur öğüdünü bir beyitle ifade eder.

*Düriş olma bu mülk ü mâla magrûr
Gurûr ider seni şeytân gibi dûr (1045 b.)*

3.2.5. Hainlik

Hain: “Hıyanet eden, sadakat göstermeyen, güveni kötüye kullanan (kimse); hainlik ise, hain olma durumu”³¹² anlamlarına gelir. Hainlik hoş karşılanmayan ve hatta cezası bile olabilecek bir davranıştır. Ülkesine, çalıştığı yere, arkadaşına kısacası değer verdiklerine karşı sadakatsizliktir. İnsanların güvenliğini boşa çıkarmaktır. Güven duygusunu ortadan kaldıran, bu nedenle de her türlü olumsuzluğa sebep olabilecek bir durumdur. Sağlam bir kişilik oluşturamayan, hayatındaki eksiklikleri farklı yollarla tamamlamaya çalışan insanın sarıldığı, güven dağlarını yıkan bir davranıştır. Bu davranışı haklı çıkaracak veya açıklayabilecek bir gerekçe de yoktur. Hainlik anlatılabilecek bir kötülük değildir, çünkü nedeni niçini olmayan, sevgi duygusunu ortadan kaldıran ve her kötülüğe kapı açan bir davranıştır.

Ahmedî *İskendernâme*’de hainliği anlatırken aklıktan ölmek hainlikten daha iyidir diyerek açıklamaktadır. Başka bir bölümde ise Hz. Yusuf’un kardeşlerinin hainliğini anlatarak, kardeş kardeşe bu ihaneti yaparsa başkasına nasıl güvenirsin sorusunu sorar. Kimseye itimat etme tavsiyesinde bulunur. Yine başka bir beyitte hain olmanın erkeklığe sığmadığını dile getirir.

Hâyini sanma ki ber-hûrdâr olur
Yâ kesilür başı yâ ber-dâr olur (1281 b.)

Kût bulmadın ger acın ölesin
Yeg durur andan ki hâyin olasın (1282 b.)

Ne gerekdi Yûsufa sevdâ-yı bâg
Var iken kardaşları Ken’ânda sag (5117 b.)

Kardaşun düşmenligi yavuz olur
Kardaşun mekriyle kardaş tîz ölü (5118 b.)

el- ‘Akârib ke’l- ‘akârib ‘amm ü ah
Birisi gamdur u ol birisi lah” (5119 b.)

³¹² Ayverdi, 457.

'Amm ü ah hâlin çü böyle bilesin
Ayruga bârî ne tekye kılasın (5120 b.)

Sende bulunur sana bulınsa hayr
Bellüdür sana ne hayr eyleye gayr (5121 b.)

Çünkü dedi el-ebbü rab dâna-yı kâr
İ'timâd etme dahıya zinhar (5122 b.)

Ko yavuz işi ki ol dirlik degül
Hâyin olmagıl ki ol erlik degül (6962 b.)

3.2.6. Haset

Haset: “Hak edenin elindeki nimetin elinden alınmasını arzu etmek”³¹³; “başkasında olan nimetten, başkasının sahip olduğu imkânlardan rahatsız olup o nimet ve imkânın yok olup gitmesini istemek”³¹⁴; “kıskançlık, çekememezlik”³¹⁵ anlamlarına gelmektedir. Ancak Hökelekli, kıskançlık ve haset arasında fark olduğunu dile getirerek kıskançlığın makul ölçülerde olduğu sürece insanî ilişkilerde olabileceğini belirtir. Bunun fitrî bir duygu olduğunu söyleyen Hökelekli; hasedin niyetinin kötü olduğunu, bu nedenle ahlâkî olarak kötü nitelendirildiğini belirtir.³¹⁶ Yani haset kıskançlıktan da öte bir durum ve karşıdakinin yok olmasını isteyecek kadar aşırı kıskançlık, kin, öfke barındıran bir kavramdır. Bu nedenle hasetlik duygusu hoş karşılanmaz. İnsanın elindekiyle mutlu olmaması, şükürden uzak durması çoğunlukla kendinde olmayana olan bu bakışı artırmaktadır. “Haset, bireyin kendilik ve benlik algısının olumsuz şekillenmesi sonucu ortaya çıkan çeşitli duygusal durumlar ile alakalıdır. Bu durumda bireyin haset ettiği kişiden daha aşağı düzeyde kendini konumlandığı”³¹⁷ belirtilerek insanın eksikliklerinden dolayı bu duygunun kendisine yer bulduğu dile getirilir.

³¹³ İsfahânî, 282.

³¹⁴ Ahmet Rıfat, 115.

³¹⁵ *Dini Terimler Sözlüğü*, 124.

³¹⁶ Hayati Hökelekli, “Haset”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, XVI, 378-380.

³¹⁷ Esra İrk, İbrahim Gürses, “Hasedin İnsan Hayatındaki Yıkıcı Etkileri ve Çözüm Arayışları”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30 (2), 2021, 403.

Ahmedî, eserlerinde güzel huy ve davranışlardan bahsettiği gibi insanın kendinden temizlemesi gereken kötü huy ve davranışları da belirtmiştir. Haset duygusu, erdemli bir insanın üzerinden atması gereken bir duygu olduğu için, şair de bu duygudan uzak durulması gerektiğini belirtir. Haset duygusu, kanaati ve şükrü ortadan kaldıran, insanı yiyip bitiren, karşıdakinin yok olmasını dahi istetecek kadar tehlikeli olabilecek bir duygudur.

Bilgelerin nasihatleri sırasında Eflatun, haset duygusunun insanı rahatsız edeceğini söyleyerek bu duygudan uzak durulması gerektiğini öğütler. İnsanın rahat yaşayabilmesi için de bunun altın kural olarak belirtir.

Cânuna râhat gerekse tâ-ebed
Kimseden gönlünde olmasun hased (746 b.)

Her gönülde kim hased duta makâm
Anda durmah râhata olur harâm (747 b.)

Sokrat da nasihatine haset eden birinin sözüne asla kulak vermemek gerektiğini söyleyerek başlar. Babasının haset dolu düşünceleri yüzünden, farkına varmadan bir tuzağa sürüklenen İsfendiyar hikâyesine gönderme yapar. İsfendiyar kendisini kıskanan babasının sözlerine kulak verdiği için, hiç olmadık bir şeyin peşine düşmüş ve sonunda iki gözünü kaybettiğinden kahrından ölmüştür. Bu örneği vererek haset bir insanın söylediği sözlerin amacının iyilik değil, aslında kötü niyet taşıdığını ifade eder.

Bir kişi hakkında söz dese hasûd
Gûş kılma kim ziyân olmaya sûd (881 b.)

Uydı hâsid sözine İsfendiyâr
Sîstânda noldı gör encâm-ı kâr (882 b.)

Sokrat'ın öğütlerinde, kıskançlıkla ilgili olaylara işaret edilerek bu duygunun fenalığı dile getirilmeye devam edilmektedir. Şair, kıskançlığa dikkat çekmek için herkese güvenilmemesi gerektiği belirtilerek, Hz. Yusuf kıssasına atıfta bulunur. Daha sonra *Şehname* kahramanı Feridun'un oğulları arasındaki kıskançlık hikâyesini hatırlatır. Feridun'un 3 oğlu vardır: Tûr, Selim ve İrec. İki kardeş İrec'i kıskanırlar ve bu

kıskançlığın sonunda onu öldürürler. Kıskançlık duygusunu telmih yoluyla hatırlatan şair; bütün bunlardan dolayı kimseye güvenilmemesi gerektiğini tekrar eder.

Her kişiyi sana togru sanmagıl
Dôstuna dahı key inanmagıl (887 b.)

Yûsufi kardaşları aldurdılar
Îreci Selm ile Tûr öldürdiler (888 b.)

Çünkü bendü 'l-hazm sûi 'z-zân ola
Kişi ne-y-çün kimseye tekye kıla (889 b.)

Kıskançlık duygusunun inananda var olmaması gerektiğini düşünen şair, Allah'a dualarında kendisini bundan arındırmasını istiyor.

Sâfi eylegil Hasedden cânını
Pâk dutgıl küfrden îmânını (2984 b.)

Artık önüne gelen hükümdarları alt eden İskender, kapıldığı gurur ve kibir nedeniyle Kâydefe'ye verdiği sözleri unutup kıskançlık ateşinde yanmaya başlamıştır. Şair kıskançlığı İskender üzerinden anlatmakta ve insanı yok eden özelliğini vurgulamaktadır. Bu bölümde kıskançlık gayret kavramıyla dile getirilmektedir.

Gayret odı yahdı anun cânını
Tamarında huşk kıldı kanını (4807 b.)

Gayret odından eridi şâh-ı Rûm
Şöyle kim erir ocaga karşı mûm (4808 b.)

Eserde Hz. Yusuf'u üstü kapalı bir dille ara ara hatırlatan şair, hükümdar Feridun'un yaşadığı acının da sebebinin haset olduğunu dile getirir. Feridun'un 3 oğlundan en küçüğü Îrec'i, kardeşleri hasetlerinden katletmişlerdir. Bunu anlatan şair, "kıskanç hiçbir zaman rahat bulamaz" diyerek kıskançlıktan uzak durmayı tavsiye etmektedir.

Kiçi kardaşa hased eylediler
Bî-sebeb anunla kîn bağladılar (5412 b.)

İşbu kîn üstine Selm ü Tûr Şâh
Îreci katl eylediler bî-günâh (5413 b.)

Gör hased kim ne yaramaz pîşedür
Terk et kim ol yavuz endîşedür (5414 b.)

Ululih isder isen olma hasûd
Çün dediler el-hasûdu lâ-yesûd (5415 b.)

Gerçi kişi musih ü hoş-hûy ola
Hâsidün rencine ne dermân bula (5573 b.)

Şair, *Cemşîd ü Hurşîd* adlı eserde ise yine haset kavramına ufaktan bir dokunuş yapmıştır.

Su ‘ûdun cişi durur sebbet ‘allâh
Hasûdun cünbişidür tebbet allâh (4312 b.)

Bu dördün beyti olur ise tebbet(Allah)
Hasûdun beyti olur fakat Allâh (4313 b.)

3.2.7. Hile

“Çare, maharet, kurnazlık” gibi anlamlara gelen hile, “hukuk dilinde bir kimseyi istenen yönde bir irade beyanında bulundurmak için onda yanlış bir kanaat uyandırarak veya mevcut bulunan hatalı fikrin devamını sağlayarak yanıltmayı ifade eder.”³¹⁸ Toplumumuzda da bir işte dalavere çevirmek olarak karşımıza çıkan hile, insanları zor durumda bırakan kötü ahlâkî davranışlardan biridir. Günümüzde ekonomik faaliyetlerde sıkça başvurulup insanları zarara uğratan, insanların güven duygusunu yok eden bir davranıştır. Doğruluk, dürüstlük erdeminin olmadığı ortamlarda kendine yer bulan hile, yalancılığı da içine alarak uygulanan ve ne yazık ki giderek artan bir davranıştır.

³¹⁸ Saffet Köse, “Hile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, XVIII, 28.

İskendernâme'de yer verilen hile, "zerk, tezvîr ve mekr" kavramlarıyla karşımıza çıkmaktadır. Sözlükte zerk: "ikiyüzlülük, hile, rîya, dalavere"³¹⁹, tezvîr: "yalan, dolan"³²⁰, Mekr: "hile, düzen, dubara"³²¹ anlamlarına gelmektedir.

İskender'in Darâb ile olan destanında şair, zerk kavramını hile anlamıyla kullanmış ve hilenin fayda sağlamayacağını dile getirmiştir. Çünkü rızık zaten Allah tarafından taksim edildiği için hileye gerek yoktur. Eğer rızık için hileye başvuruluyorsa o zaman kişi, yaratıcıyı yani rızık vereni bilmeyecektir. Allah'a iman eden kişi, aradığı sürece kendisine taksim edilen rızık bulacağını bilir ve nasibinde yoksa fazlasına sahip olamayacağından da haberdardır. Bunun için daha fazlasını almak için hileye başvurmaya gerek yoktur.

Fikr deryâsında kılma cânı gark
Bil ki assı etmez sana bî-hûde zerk (1140 b.)

Zerki rızık için eder her ki ede iş
Râzıkı gör zerk terkine düriş (1141 b.)

Rızık için maksûmdur bî-şek gelür
Zerk dahı arada bârî nolur (1142 b.)

Kimse zerki rızık için iş kılmaya
Kılsa nedür Râzıkını bilmeye (1143 b.)

Şair, *İskendernâme*'de Velid oğlu İbrahim'in halifeliğini anlatırken İbrahim'in başvurduğu yalan-dolanı ve hileleri dile getirir. Hile ile hiçbir işin olmayacağını, hileyle yapılan her şeyin temelsiz olduğunu söyler.

Elleri alam deyü tedbir ile
Halkı tâbi' eyledi tezvîr ile (6322 b.)

Ney bigi baglansa yüz yerde kemer
İşleyimez key erün işin kem er (6323 b.)

³¹⁹ Devellioğlu, 1377.

³²⁰ Devellioğlu, 1290.

³²¹ Devellioğlu, 701.

Gerçi geh geh mekr ile hem iş biter
Lîk bî-bünyâd olur tîzde yiter (6324 b.)

Key er isen adunı kem etmegil
İş ki ol olmaya muhkem etmegil (6325 b.)

Er olan mekri neçün pîşe ede
Yâhod olmaz işe endîşe ede (6326 b.)

3.2.8. Hırs

Sözlükte: “Bir şeyi şiddetle arzu etme, ona aşırı derecede tutkun olma, şiddetli ve sonu gelmeyen istek, taşkın arzu, aç gözlülük” gibi anlamlara gelen bir masdar-isim olan hırs, İslâmî literatürde genellikle mal, mevki, şöhret, ilim gibi maddî veya mânevî imkânları elde etme yahut daha genel olarak belli bir amacı gerçekleştirme hususunda kişinin bütün benliğini saran tutkular³²² anlamında kullanılan tehlikeli bir duygudur.

Hırs; insanın gözünü kör edebilecek, istedikleri uğruna helal-haram çizgisine dikkat etmeden her yolu denetebilecek bir arzuyu ifade eder. Hırslı insan eline geçenle yetinmez her zaman daha fazlasına gözünü diker. Hırs diğer kötü huylarla beraber beslendiğinde ise önünde durulmayacak bir duruma gelir. Hırsın gözü kör, kulağı sağır olacak ve yapıp ettiklerinin sonuçlarını düşünmeyecektir insan. Bu nedenle hırs, insanda var olan birçok erdemi de ortadan kaldırabilir. Hırs hep daha fazlasını istemeye sebep olacağından, kişi nereye gittiğini görmeden yoluna devam edecektir. Hırs insanı kimliğinden çıkarabilecek kadar tehlikeli bir duyguya dönüşebilir.

İskendernâme’de hırs duygusunu görmekteyiz. Şair, mevki-makam, mal, dünya hırsını beyitlerinde işlemiştir. Bir savaş hikâyesi olmasından dolayı kazanma hırsı da bu eserde işlenen konulardandır. Şair, komutan veya hükümdar üzerinden hırsın insanı etkilemesini dile getirir. Galip gelen komutanın bu duyguyla daha fazlasını istemeye başlamasının aslında zahmete neden olacağını söyler. Hırsın aslında insanı gereğinden fazla yoracak bir duygu olduğunu ifade eder.

³²² Mustafa Çağrıcı, “Hırs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, XVII, 383.

*Çün muzaffer gördi Dârâ devletin
Diledi ki arttura câh u rütbetin* (352 b.)

*Nece kim artar cihânda mâl u genç
Dahı artar hırs ıla bî-hûde renc* (353 b.)

Bu bölümde bunları ifade ettikten sonra hükümdarın bu hırs ile hazırladığı ordudan ve yaptıklarından bahsederek hırsın gözü kör eden özelliğini örneklendirir.

Bilge Aristo hırsı anlatırken içkiyle beraber anmıştır. Beyitlerin biri hırs ile ilgili iken diğeri içkiyle ilgilidir. Bu beyitlerde hırsın insanı kurtuluştan uzak tutacağını ve kirleteceğini söyler.

*Hırs soydurur selâmet hil'atin
Hamr geydürür melâmet kisvetin* (821 b.)

*Âdemîyi hırsdur nâ-pâk eden
Hamrdur kişileri bî-bâk eden* (822 b.)

*Mâl çoğ olmag için bu hırs u âz
Ne gerekdür çünkü olur 'ömr az* (823 b.)

Ahmedî, özellikle mal kazanma hırsı üzerinden öğütlere devam ederken aslında eserin bütününde var olan dünya hayatının geçiciliğini vurgulayarak bütün hazinelere sahip olursa da onları yiyecek ömrün olmadığını belirtir. Bu anlamda mal kazanma hırsının yersiz olduğunu birçok yerde yine tekrar edecektir.

*Dut ki 'âlem gencini cem' edesin
Fâyide ne çün yemedin gidesin* (824 b.)

Bukrat'ın öğütlerinde de yine hırs duygusunun insana zarar verdiğini dile getiren şair; hırs sahibi kişiye iş teslim edilmemesi gerektiğini, hırsı olan kişiden fayda gelmeyeceğini dile getirir. Hırsın sultanların tahtını ortadan kaldıran bir duygu olduğunu dile getiren şair, yine bize dinî kıssaları hatırlatarak, şeytanın Allah'a karşı çıkışından hareketle bu duygunun insanı, yaratana ibadetten de uzaklaştıracağını söylemektedir.

Hırs u ââmâl ıssına a ‘mâl u mâl
Verme kim olmaya mâlun pâyimâl (847 b.)

Kişide kim çoğ ola hırs u emel
Gelmeye andan iş ki ola ol bî-halel (849 b.)

Hırs durur hânların tahtın yıhan
Hırs durur cânları oda yahan (850 b.)

Halkı râhatdan emeldür dûr eden
Ta ‘atından Hâlıkun mehcûr eden (851 b.)

Şair, dünya hayatına meyleden âlimleri tasvir ederken mal hırsının gözlerini kararttığını ve insanın ne kadar kazansa da, kazandıklarının ona yeterli gelmeyeceğini söyleyerek hırsın doyumsuzluğa sebep olduğunu belirtir.

Kim olupdur hırsa cânı pâyimâl
Karnı toymaz derdüğince genc ü mâ (2550 b.)

Yine temsil yoluyla anlatımlarında Yecüc ve Mecüc’ü hırsa benzeten şair, bunların dini yağmaladığını, insanın takva ile bunlardan kurtulabileceğini söylemektedir. Yine temsil yoluyla anlattığı hikâyesinde nefse yer vererek bu defa özellikle hırs ve öfkeye dikkat çekmektedir ve bu özelliklerin insanı, insan şeklinden çıkardığını belirtmektedir.

Şehvet ile hırs-ı dünyâdur bular
Her biri dîn gâretin etmek diler (4015 b.)

Bunlara takvî-y-ile sen bagla sed
Kim bularun şerri senden ola red (4016 b.)

Merdüm-i segsâr nefsiündür yakîn
İşi hırs u hışm olmuşdur hemîn (4019 b.)

Sûretin hırs u hased mesh eylemiş
Âyeti insânlığın nesh eylemiş (4020 b.)

Dersen olsun gerü hem şekl-i beşer
Koma hırs u hışmdan anda eser (4021 b.)

Şair, mal hırsını ise insanların aklını çelen bir duygu olarak görmekte ve İskenderiye fenerinin Abbasi Halifesi tarafından yıkılmasının nedeni olarak göstermektedir. Anlatılanlara göre halife altın bulma hırsı ile bu yapıyı yıkmıştır.

Ol menâr altında sandı genc var
Bilmedi kim anda derd ü renc var (4446 b.)

Neçeleri hırs magbûn eyledi
Neçelerün yüregın hûn eyledi (4447 b.)

Âdemîyi hırsdur güim-râh eden
Câh ehlinün yerini çâh eden (4448 b.)

Eser boyunca hırs duygusunu ve zararlarını anlatan şair, artık hırs tanımını mal hırsı şeklinde kullanmakta ve doyumsuz insanı uyarmaktadır. Açgözlü insanın neye sahip olursa olsun, kazandıklarıyla yetinmeyeceğini belirtir.

Fıkr kılmaz mı ‘aceb kim hırs-ı mâl
‘Âkıbet kişiyi eder pâyimâl (4721 b.)

Renc ile neçe ki derer genc ü zer
Dahı hırsın yenemez ol tâcver (4722 b.)

Kızıl altın hırsına olan rehîn
Kara toprah toyurur anı hemîn (4723 b.)

Kişi kim âza uyup yoldan aza
Gerçi çoh nesne bulur sayar aza (4957 b.)

Mâr durur mâl terk eyle anı
Yohsa yudar ejdehâ olup seni (5084 b.)

*Koma kim tagıda anı hâdisе
Ye yedür bi'llâh koma anı vârise (5085 b.)*

*Çekme zahmet mâl için kim mâl u genc
Âhiretdedür belâ dünyâda renc (5086 b.)*

*Hırsı terk et kim yavuz hasletdür ol
Yoga yerinme varına kâni' ol (5033 b.)*

*Mâlik olmah cümle 'âlem gencine
Togru fikr etdükde degmez rencine (5034 b.)*

*Çünkü durmaz gider elden mâl u genc
Neşe çeke kişi anun çün bunca renc (5035 b.)*

*Neçeleri bî-ser etdi hırs-ı mâl
Neçeler oldu tama'dan pâyimâl (5741 b.)*

İskender, ölüme çare aramak için çıktığı yolculukta domuzlarla karşılaşmıştır.(8007-8012) Şah bunları kılıcıyla öldürmüştür. Daha sonra şair, bu olayı temsil yoluyla anlattığında, domuzların hırs olduğunu dile getirir. Kanaat etmeyi bilmez isen, o duyguyu öldüremeyeceğini söyleyerek nasibine düşenle yetinmeyi öğren öğüdünü verir.

*Ger meselde ne durur dersen gürâz
Ol degöldür hergiz illâ hırs u âz (8264 b.)*

*Kahr etmezsen kanâ'atle anı
Maksada varmaga komaz ol seni (8265 b.)*

3.2.9. Kibir

Kibir: “Büyüklik taslama, kendini herkesten üstün görme, burun büyüklüğü”³²³; “insanın kendini büyük görmesi, sahip olduğu değerli şeyleri fazlasıyla beğenmesi,

³²³ Ayverdi, 678.

insanları küçümseyip dikkate almaması ve tevazu gösterilmesi gereken kişiye tepeden bakması”³²⁴ anlamına gelmektedir. Kibir; asırlardır anlatılan Hz. Âdem ve şeytan kıssasında, şeytanın insanoğluna bıraktığı lanetli mirastır. Şeytanın insanoğluna bulaştırdığı bir hastalıktır.

“Kibir, gizlenmesi mümkün olmayan bir günahdır. Bu yüzden o, insanın beden diline ve konuşmasındaki tonlamasına varıncaya kadar yansır. Kibirli insan gösterişçidir.”³²⁵ Kimi evladiyla, kimi malıyla, kimi güzelliğiyle kimi de makamıyla gösteriş yapar ve kibir boyasıyla boyanır. Kendini herkesten üstün gören insan varlığı, “Küçük dağları ben yarattım.” edasıyla etrafına bunu göstermekten sakınmaz. Bu şekilde kibir şeytan hastalığı olarak asırlardır âdemoğlunda hayat bulmaya devam etmektedir. Oysaki kibir Kur’an-ı Kerim’de yasaklanan, hoş karşılanmayan davranışlar arasındadır. Nitekim Allah Teâlâ “Yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Çünkü sen yeri asla yaramazsın, boyca da dağlara asla erişemezsin.”³²⁶ diyerek kibirle bir şey elde edilmeyeceğini belirtmiş ve “...O büyüklük taslayanları hiç sevmez”³²⁷ ayetiyle de kibir duygusunu ve hissedenleri reddetmiştir.

Şair, *İskendernâme*’de Hz. Âdem ve şeytan kıssasına gönderme yaparak olayı hatırlatmaktadır. Burada böbürlenme anlamındaki “bebr” kelimesini de zikrederek kibir duygusunu vurgular. Şeytanın lanetlenmesine sebep olduğunu hatırlatarak kibirden uzak durulması gerektiği nasihatini verir.

Bî-hayâlıhdur ana kibr etdüren
Kibrdür Hazretten anı sürdüren (3229 b.)

Çün ene hayrun dedi ol la‘netî
Hakdan işitdi ‘aleyke la‘netî (3230 b.)

Kendü kibridür pelengi ki etdi hâk
Kendü hûyî kıldı hem bebri helak (3232 b.)

³²⁴ Adî, 30.

³²⁵ Kadir Polater, “Kur’an Açısından Kibir Sorunu ve Sonuçları”, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVIII (1), 2013, 73.

³²⁶ Altuntaş, Şahin, İsrâ, 17/37, 305.

³²⁷ Altuntaş, Şahin, Nahl, 16/23, 289.

Yeni bir destanda İskender hükümdar Fur'u alt etmek isterken maceralar yaşar. Şair bu maceraları temsil yoluyla anlatırken, İskender'in karşısına çıkan yırtıcı iki kaplanı kibir ve bencillik olarak yorumlar. Bu iki şeyin insanın benliğini yok edecek kadar tehlikeli olduğunu dile getiren şair, eğer bunlar yok edilirse, Allah'ın aslanı olunacağını dile getirir.

*Bebr dedüğüm sana nedür gazab
Ki ol durur her dürlü 'iyyâna sebeb* (2963 b.)

*Ol iki kaplan nedür kibr ü meni
Kim helâk etmege isderler seni* (2964 b.)

*Ger bu düşmenlere fursat bulasın
Sen Sikenderden dahı yeg olasın* (2965 b.)

*Bunları yinsen cihân sultânısın
Ne Sikender Tanrının arslanısın* (2966 b.)

*Ger dilersen gelmeye câna hatar
Kibrden başunda olmasun eser* (2970 b.)

*Kibrdür şeytânı Hazretten süren
La 'net edüp tâ 'atin yele veren* (2971 b.)

Şair İskender'in türlü türlü maceralarını anlatırken farklı varlık tasvirlerinde bulunmaktadır. Bu yolculukların birinde insan gibi görünse de fil hortumuna sahip varlıklardan bahsetmektedir. Burnu büyük olmanın iyi olmadığını farklı bir dille anlatan şair, bunun şeytana ait bir özellik olduğunu da tekrar eder. Allah'ın da kibirli insanı sevmediği gerçeğini hatırlatır. Bu bölümde şair, birbirinden farklı olan bencillik ve kibrin, bir arada olacağını da belirtir.

*Ol burun kim ola hod-binlik tolu
Fîl hortûmından olur ol alu* (3958 b.)

Ziştüdür burunlulıh sen bellü bil
Âdemîde şöyle kim hortûm-ı fîl (3959 b.)

Âdemiymken ger ola burnun ulu
Cîfedür fîl andan olursın alu (3960 b.)

Fîle yaraşur burunlıh bes hemîn
Dahî şeytâna kim ol durur la 'în (3961 b.)

Kişi kim burunlu vü hod-bîn ola
Fîl-tek murdâr u bed-âyîn ola (3962 b.)

Çün burunlulıh durur şeytân işi
Kamu la 'net ehlinün oldı başı (3963 b.)

Kibr şeytân işi durur ko anı
Çünkü insân yaradupdur Hak seni (3964 b.)

İskender'in Yecüc ve Mecüc ile girdiği destanın temsilinde, şeytanın vasıflarının kibir, kendini beğenme olduğu belirtilir. Şair, acziyetinin farkında olan, inci gibi değerli olurken; kibirlenenin ateş gibi kül olacağını belirterek Allah'ın kibri sevmediğini ifade eder.

Dîv vasfı 'ucb u kibr ü kîn olur
Pîşe eden bunları bî-dîn olur (4028 b.)

Hîştên bîn olma ki ol âyin degül
Hîştên bîn olan ehl-i dîn degül (4029 b.)

Katre çün üftâdelıh kıldı ihtiyâr
Etdi deryâ anı dürr-i şâhvâr (4034 b.)

Çünkü âteş ürdi ser-keşlikle dem
Hâk olıban tuna yetdi lâ-cerem (4035 b.)

Fakr u yohlîh gösder ana ki ol Ganî
Sevmez anı ki anda ola kibr ü meni (4036 b.)

Ger var ısa sende dânişden eser
Kimseye etme hakâretle nazar (4037 b.)

Ahmedî, kibri anlatırken biraz daha sertleşerek insanın ne yaparsa yapsın aslının değişmediğini, eşek atlas giyse yine eşektir, sinek ne yaparsa sinektir, diyerek söyler. İnsanın değerinin aslında olduğunu, kibrin hiçbir şeye yaramayacağını belirtir. Aslın ne ise giydiği elbise de, kazandığı mal da, yediği de bunu değiştirmez uyarısında bulunur.

Ton ıla degül ululîh bil yakîn
Geyse eşek atlas eşek durur hemîn (4041 b.)

Berg-i gülden ton geyür ise cü'al
Kadri artup gevhere olmaz bedel (4042 b.)

Atlasa tolanur ısa mühre-har
Kimse ana gevher bigi etmez nazar (4043 b.)

Şair ibadette de kibrin olmaması gerektiğini, ibadete kibir bulaşırsa Allah Teâlâ'dan uzaklaşılacağını dile getirir.

Bunca fahr u kibr ne kılmah gerek
Bî-sebâta böyle ne kalmah gerek (4725 b.)

İslam dininde var olan kibir kıssalarıyla konuya değinen şair, Nemrut'u da unutmamış ve onun kibrine de değinmiştir. Hz. İbrahim'i dinlemeyişini, tevhid dinini kabul etmeyişini kibre bağlamıştır. Kalıcı olmadığımız bu dünyada neyin büyüklüğünü taslıyoruz sorusunu da sormaktadır.

Ol Halîlün sözin etmedi kabûl
Kim tolu-y-ıdı başı kibr ü fuzûl (5600 b.)

Kibr-idi anun işi önden sona
Ol dimâg u kibr gör netdi ana (5613 b.)

Çünkü kişi ölecek durur yakîn

Pes nedür dünyâ-y-içün bu kibr ü kîn (5867 b.)

Cemşîd ü Hurşîd adlı eserde ise, sadece kavram olarak geçmektedir. *İskendernâme*’deki kadar açık bir şekilde ifade edilmemiş, enaniyetin kibir duygusu olduğu belirtilmiştir.

Tolu olur kibr sofinün dimâgı

Sanur ol zühd ile oldı cırâgı (1605 b.)

Enâniyyetle olmak kibre mevsûf

Huşûnet adın itmek emr-i ma’rûf (1611 b.)

3.2.10. Riya

Riya: “Sözlükte görmek anlamındaki re’y kökünden türeyen riya (riâ’), hadislerde ve ahlâka dair eserlerde -süm’a (şöhret peşinde olma) kelimesiyle birlikte- saygınlık kazanma, çıkar sağlama gibi dünyevî amaçlarla kendisinde üstün özellikler bulunduğu başkalarını inandıracak tarzda davranma”³²⁸; “olduğundan başka türlü görünme, özü sözü bir olmama, ikiyüzlülük”³²⁹ anlamlarına gelmektedir. Gazalî riya bahsinde, riyanın Allah’a yaptığı ibadet ile kullara gösteriş yapmak olduğunu söyler ve insanın beş şey ile bu gösterişi yapabileceğini belirtir: Beden, elbise, söz, iş ve amel. Yapılan riyanın amacının da sadece insanlar tarafından beğenilmek olduğunu ifade eder.³³⁰

İnsanın dünyevî heveslerle yaptığı riyadan daha tehlikelisi ise dinî boyutta yapılan riya’dır. İbadetimizde, sözümüzde, işimizde, yani bütün davranışlarımızda samimi olmak gerekir. İnsanların sevgisi için değil de bir kişilik kuralı, dini vazife, Allah sevgisi, kendi iç dünyamızın huzuru için yapmış olmamız, samimi olmamız gerekmektedir. İnsanın çıkarıcı bir hayat yaşantısından, sadece menfaat için yapılan davranışlardan uzak durması, ahlâkî bir yaşamın da gerekliliğidir. Riya dikkat etmediğimiz ama çocukların kalbine

³²⁸ Mustafa Çağrı, “Riya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, XXXV, 137.

³²⁹ Ayverdi, 1029.

³³⁰ Gazâlî, III, 647.

yerleşen, çıkarıcı davranışların, menfaat ilişkilerinin başlangıcı olan duygudur. Bu nedenle dikkate alınması, kalbin kurtulması gereken değer karşıtı bir duygudur.

Dikkat edilmesi gereken bir husus olduğundan Ahmedî de *İskendernâme*'de bu konuya yer vermiş ve riyadan temizlenmek gerektiğini belirtmiştir. Riyayı gönül Kâbe'sinde bulanıklık olarak tarif etmiştir.

*Ka 'be-i dilde küdüretdür riyâ
Câm-ı meyden isde isdersen safâ* (1977 b.)

Hükümdarın sorumluluklarını dile getiren şair, hükümdara seslenirken riya konusunda genel bir uyarıya yer vermektedir. Özellikle inanç konusunda riyakârlığı terk etmeyi tavsiye etmektedir.

*İki dillü olduğu-y-içün kalem
Ser-nigûndur u siyehkâr u dijem* (2889 b.)

*İkiliksüz kanda kim birlik ola
Hoşlıg-ıla bî-gümân dirlik ola* (2890 b.)

*Bir dedünse ikilik sözini ko
Rişte-i tevhîd gerekmez dü-to* (2891 b.)

*İki yüz dutma ikilik dîn degül
Yık-cihet ol ikilik âyin degül* (2892 b.)

*İkiyüzlü oldı kâğıd lâ-cerem
Kara dürter yüzine her-dem kalem* (2893 b.)

Şair dualarında da gönlünü arındırmayı isterken, özellikle riyanın gönülde olmaması gerektiğini dile getirir.

*Gönlini tevhîd ile pür-nûr et
Ma 'rifetle cânını ma 'mur et* (2986 b.)

*Zâhirin anun riyâdan eyle pâk
Bâtının ihlâs ıla kıl tâbnâk* (2986 b.)

Cemşîd ü Hurşîd adlı eserde de rıyanın gizli şirk olduğu dile getirilir ve terk edilmesi gerektiği vurgulanır.

Hakun fazlıyla olur olursa rahmet
Riyâ-y-ı zühddür bi-hûde zahmet (460 b.)

Riyâ şirk-i hafîdür terk it anı
Diler isen selâmet cism ü cânı (461 b.)

Cemşîd'in karşısına çıkan bir rahiple konuşması sırasında rahip, dindar gözüken sofi ehlini eleştirir ve gönlün riyadan arınmadan gerçek kimliğine kavuşamayacağını belirtir. Özellikle ibadet boyutunda rıyayı konu edinen bu bölümde, rıyanın cezasının da cehennem ateşi olduğu ifade edilir.

Habisü'n-nefs olma vü riyâyı
Ki mutlak şirkdür anla rıyayı (1604 b.)

Niçe tâ'at ol ki ol ehl-i riyâdur
Sezâsı âteş ile bûriyâdur (1605 b.)

Namazını ki yok anda niyâzı
Sanur tâ'at veli degül niyazı (1603 b.)

Arınmadın gönülleri riyâdan
Sayarlar kendüleri evliyadan (1604 b.)

SONUÇ

Zamanla değerlerini kaybeden toplumların, manevîyatlarını yeniden kazanmak amacıyla ortaya koydukları değerler eğitimi kavramı; kültürümüzde daima canlılığını koruyan bir kavramdır. Çalışmamızla beraber gördük ki değerler eğitiminin başka bir sistemden hayatımıza girmesine gerek yoktur. Çünkü değerler eğitimi tarih boyunca kültürümüzde, yaşantımızda var olan bir olgudur. Nesilden nesile aktarılan, kendi kültür ve inancımızla oluşan bu insanî değerler, Eski Türk Edebiyatının zengin içeriklerinden biri olmuştur.

Çalışmamızda XIV. asır şairlerinden Ahmedî'nin iki mesnevîsi üzerinde durulmuştur. *İskendernâme* ve *Cemşîd ü Hurşîd* adlı eserlerin barındırdığı değerler incelenmiş ve asırlar öncesinden bugüne el veren bu eserlerin tarihleri kadar eski olmadığı görülmüştür. Eserlerde bulunan değerler ve bu değerlerin verildiği beyitler bugün dahi insanı etkileyecek, insan hayatına yön verebilecek niteliktedirler.

Eserleri incelerken genel-geçer sınıflandırmalarda yer alan değerler dışında, çalışmamızda yer verdiğimiz İslamî değerleri de dâhil ederek bir sınıflandırma yapılmıştır. Çünkü insan yaşadığı toplumun kültür ve inancıyla yoğrularak, kimliğini oluşturmaktadır. Toplumda kendini var etmenin ve topluma karşı sorumluluklarını bilmenin yolu yine inanç ve kültüre dayanmaktadır.

Cemşîd ü Hurşîd adlı eser bir aşk macerası olmasına rağmen, kahramanları değerlerle şekil alan bir hikâyedir. Eserin yapısı gereği değerler nasihat şeklinde değil, hikâyenin bir parçası şeklindedir. Şair, hükümdarları, şehzadeyi ve diğer kahramanları herkesin seveceği ve onaylayacağı, toplumda istenen erdemlerle süslemiştir. Ahmedî değerleri eserin içine serpiştirmiş ve hikâyesinde erdemli insan modeli çizmiştir. Anne-baba rızası, istişare, sabır, cesaret, nefisle mücadele, dünya hayatına meyletmemek, vatanseverlik, kötü alışkanlıklardan uzak durmak, sevgi ve paylaşma değerleri bu eserde ağırlıklı olarak işlenmiştir.

İskendernâme ise *Cemşîd ü Hurşîd*'den farklı olarak ahlâkî bir alt yapıya sahiptir. Her ne kadar siyasetnâme olarak bilinse de başlı başına bir öğüt kitabıdır. Bir hükümdara verilen nasihatler gibi görünse de anlatım zaman zaman karşısındaki okuyucuya yöneliktir. Şair uyarılarını İskender'e yaparken bir anda hitabını okuyucuya çeviren bir üslup kullanmıştır. Aslında her birey kendi hayatının lideri olduğundan herkes bu eserde

verilen erdemlerden payına düşeni almalıdır. Ahmedî, sadece yönetici vasfına sahip olanların değil, bütün bireylerin dikkat etmesi gereken ahlâkî kuralları, bazen iktibaslarla bazen de telmihlerle süslemiş; yer yer günümüzde de kullandığımız deyimlerle daha anlaşılır kılmıştır.

Eser değerler eğitimi kapsamında yer alan hemen hemen birçok değeri içermektedir. Eserde değerler iç içe geçmektedir. Şair, tek bir erdem üzerinden gitmemiş, bütün erdemleri birbirini tamamlayan parçalar olarak işlemiştir. Bu nedenle bazen bir değeri barındıran beyitte başka bir değere de rastlanmaktadır. Şair eserde değerleri iç içe verirken aslında bir gerçeği de ortaya koymaktadır: Hiçbir erdem tek başına anlam ifade etmez. Her erdem diğer erdemın sebebidir ve birbirinin tamamlayıcısıdır. Yani adil bir insan adaleti gereği merhameti, temizliği, sevgiyi, cömertliği ve birçok değeri de kendisinde barındırır. Çünkü adil bir insan diğer değerleri de kendisinde var edecektir.

Ahmedî, *İskendernâme*'de hükümdarları tek tek anlattığı tarih bölümünde, hükümdarları iyi veya kötü yapan değerleri açıklamış ve hükümdarların bu özelliklerine göre adlarını tarihe yazdırdıklarını dile getirmiştir. Hükümdarların olumsuz özelliklerinin ise, hâkimiyetlerinin sonunu getirdiğini ve tarihten silinmelerinin sebebi olduğunu vurgulamaktadır.

Bununla beraber sınıflandırmalarda yer almayan ancak okuduğumuzda tavsiye olarak alabileceğimiz birçok beyit de mevcuttur. Şair bazen öğüt olarak vereceği değeri, cümlelerin şekli değişse de birçok beyitte tekrarlamaktadır. Şair kendini erdemlerle süsleyen insan modelini, eser boyunca anlatmaktadır.

İskendernâme'de üzerinde durulan ve defalarca tekrar edilen konu ise dünya hayatına meyletmemektir. Daha fazlasına sahip olmak isteyen ve ölümsüz olmak için mücadele eden İskender'in amacının dünyada kalıcı olmaya çalışmak olduğunu vurgulayan şair, bunun anlamsız olduğunu, dünyanın kimseye kalmayacağını açıklar. Şair, bu dünya geçici ise biriktirmenin, kötü davranmanın, zulmün, kibrin ve benzeri olumsuz davranışların ne gereği var anlamında tavsiyeler vermektedir. Şair kalıcı olmanın ise kendini erdemlerle süsleyen bir yönetici olmaktan geçtiğini söyler. Yani erdemlere sahip bir insan, hatırlanmaya layıktır düşüncesindedir. Dünya meyletmemek fikri *Cemşîd ü Hurşîd* adlı eserde de geçmektedir. Ancak *İskendernâme*'deki kadar yoğun değildir.

Şairin her iki eserinde de temsil yoluyla anlattığı şey, insanın nefsiyle bir mücadele içinde olması gerektiğidir. İnsan bu savaşı kazanırsa kurtuluşa erecektir. Nefis mücadelesi her iki mesnevînin de ana temasıdır. Şair, *Cemşîd ü Hurşîd*'in sonunda bu hikâyeyi temsil yoluyla anlattığını dile getirerek; bu hikâye de aslında insanın nefsiyle olan savaşıdır anlamını vermiştir. *İskendernâme*'de ise şair her hikâye sonunda temsil yoluyla aynı sonuca varmıştır.

İlköğretim programlarında belirlenen: “Adalet, affedici olma, aile birliği, alçakgönüllü olmak, birlik-beraberlik, cesaret, cömertlik, çalışkan olma, dini değerler, dinlemek, doğruluk, dostluk, dünya hayatına meyletmeme, güzel ahlâk, estetik, hayâ, hilm, iffet, ilim, istişare, kanaatkâr olma, kendini bilme, kibar olmak, komşuluk, lütuf, nefis, sözünde durmak, sabır, sağlıklı olmak, sevgi, güzel konuşma, şefkat, şükür tevekkül, vatanseverlik, vefa ve yardımlaşma gibi değerler eserlerde yer alan erdemlerdir.

Şair, eserlerde değerleri anlatılırken karşıtlarıyla da anlamı pekiştirme yolunu seçmiştir. Şair çoğu bölümde bir değeri karşıt kavramıyla beraber vermekte, bu değer in olumlu tarafının yanında, değer in zıddıyla olumsuz yanlarını da ortaya koymaktadır. Hayatın içinde var olan olumsuz davranışların varlığını ortaya koyan şair, her iki eserde de değer karşıtı kavramları işlemiştir. Eserlerde gurur, haset, hile, hırs, hainlik, kibir, riya gibi değer karşıtı davranışlara ait bulgular da mevcuttur.

Günümüzde değerler eğitimi adı altında hikâyeler ve benzeri kitaplar yazılırken, asırlar öncesinde bu manevi ihtiyaç, güzel insan modelini hedefleyen eserlerde yer almaktadır. Bu çalışmada Eski Türk Edebiyatı alanında yer alan bu eserlerin, sadece bu alanda eğitim gören insanların ilgilendiği eserler olmaktan çıkartılıp, okuyucular tarafından bilinmesi amaçlanmıştır. Bir hikâye anlatmanın dışında, insanın ahlâk elbisesini giymesini ve İslam dinini yaşamasını amaçlayan bu eserler, geçmiş in en değerli ürünleri olarak, varlığını bugünde göstermeli ve günümüz dünyasında var olan kitaplar içerisinde fark edilip ve kullanılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Niyazi, “Klasik Türk Şiirindeki Vefa Kavramının Mahmûd Nedîm Paşa Divanı’nda Tezahürü”, *Rumeli Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (17), 2019, 191-205.
- Adıvar, A. Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982.
- Ahmedî, *İskendernâme*, (Çev. Furkan Öztürk), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021.
- Ahmedî, *İskendernâme*, (Haz. İsmail Ünver), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019.
- Ahmet Rıfat, Yağlıkçızade, *Ahlâk Sözlüğü/Tasvîr-i Ahlâk*, (Haz. Hüseyin Algül), Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2021.
- Akalın, Mehmed, *Cemşîd ü Hurşîd İnceleme- Metin*, Sevinç Matbaası, Ankara 1975.
- Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1975.
- Akbaş, Oktay, “Değer Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış”, *DEM Dergi*, 6 (16), 2008, 9-27.
- Akdoğan, Yaşar, *İskendernâme’den Seçmeler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- Akseki, A. Hamdi, *İslam Dini / İtikat, İbadet ve Ahlâk*, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara 1969.
- Aktepe, Vedat ve Gündüz, Mevlüt, *Karakter ve Değer Eğitimi*, Pegem Akademi, Ankara 2019.
- Akyol, Aygün, “Ahlâk-ı Nâsırî’de Ahlâk ve Siyaset İlişkisi: Sevgi Erdemi Merkezli Bir Okuma” *Değerler Eğitimi Dergisi*, 10 (24), 2012, 7-29.
- Altuntaş, Halil ve Şahin, Muzaffer, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013.
- Aslan, Recep, “İstişârenin Önemi ve Hz. Peygamber’in Uygulamalarından Örnekler”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1), 2014, 223-241.

- Arslan, Z. Şeyma ve Yaşar, Fatma T. ,“Yükselen Değer Kavramı Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım”, *DEM Dergi*, 1 (1), 2007, 8-11.
- Aslangül, Halil, “İslam’da Meşveret”, *Sebilürreşad*, VII (197), İstanbul 1955, 341.
- Ateş, Ahmed, “Konya Kütüphanelerinde Bulunan Bazı Mühim Yazmalar”, *Belleten*, XVI (61), 1952, 49-130.
- Ateş, Süleyman “İhlas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, XXI, 535-537.
- Avcı, Nazmi, *Toplumsal Değerler ve Gençlik*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2007.
- Aydın, Mehmet Zeki, “Okulda Değerler Eğitimi ”, *Eğitime Bakış*, 6 (18), 2010, 16-19.
- Aydın, Mehmet Zeki ve Gürler, Şebnem Akyol, *Okulda Değerler Eğitimi*, Nobel Yayınları, Ankara 2013.
- Aydın, Mustafa, “Gençliğin Değer Algısı: Konya Örneği”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (3), 2003, 121-144.
- Ayış, Mehmet Şirin “Nefis Mertebelerinin Psikolojideki Karşılıkları Üzerine Bir Değerlendirme: Robert Frager Örneği”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (14), 2019, 547-567.
- Ayvazoğlu, Beşir, “İlmü’l-cemâl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, XXII, 146-148.
- Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2010.
- Bacanlı, Hasan, “Değer, Değer midir?”, *Eğitime Bakış*, 7 (19), 2010, 18-21.
- Balat, Gülden Uyanık ve Beceren, Burcu Özdemir, “Okul Öncesi Dönemde Değerler Eğitimi”, *Eğitime Bakış*, 6 (18), 2010, 59-63.
- Banarlı, Nihad Sami, *Ahmedî ve Dâsitan-ı Tevârih i Mülûk-i Osman ve Cemşîd ve Hurşîd Mesnevîsi*, Burhaneddin Matbaası, İstanbul 1939.
- Banarlı, Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.
- Başar, Serpil, “Kur’an’da Hilm Kavramı”, *Diyanet İlmî Dergi*, 49 (1), 2013, 83-106.

- Bayırlı, Hakan, *Hayat Bilgisi Dersi Bağlamında Değerler Eğitimi: Aile Birliğine Önem Verme*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya 2018.
- Bircan, Hasan H. ve Dilmaç, Bülent(Ed), *Değerler Bilançosu*, Çizgi Kitapevi, Konya 2015.
- Bolay, Süleyman Hayri, “Değerlerimiz ve Günlük Hayat”, *Dem Dergi*, 1 (1), 2007, 12-19.
- Buğda, Alimcan, “İslam Hukuk Literatüründe Savaş Kavramları ve Cihad”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (37), 2021, 195-213.
- Bulut, Hasan, “Tasavvufî Bir Bakış Açısıyla Nefis”, *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 11 (1), 2020, 165-188.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma, İstanbul 1999.
- Cilacı, Osman, “Dua”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, IX, 529-530.
- Çağlayan, Ahmet, *Ahlâk Pusulası*, Dem Yayınları, İstanbul 2005.
- Çağrııcı, Mustafa, “Af”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, I, 394-395.
- Çağrııcı, Mustafa, “Adalet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, I, 341-343.
- Çağrııcı, Mustafa, “Cehalet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, XII, 218-219.
- Çağrııcı, Mustafa, “Cömertlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, XIII, 72-73.
- Çağrııcı, Mustafa, “Dostluk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, IX, 511-513.
- Çağrııcı, Mustafa, “Gurur”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, XIV, 212-213.

- Çağrııcı, Mustafa, “Hırs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, XVII, 383-384.
- Çağrııcı, Mustafa, “İtidal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, XXIII, 456-457.
- Çağrııcı, Mustafa, “İffet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, XXI, 506-507.
- Çağrııcı, Musafa, “Kanaat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, XXIV, 289-290.
- Çağrııcı, Mustafa, “Komşu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2002, XXVI, 157-158.
- Çağrııcı, Mustafa, “Riya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, XXXV, 137-138.
- Çağrııcı, Mustafa, “Sıdk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, XXXVII, 98-100.
- Çağrııcı, Mustafa, “Şükür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, XXXIX, 259-261.
- Çağrııcı, Mustafa, “Tevazu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2011, XL, 583-585.
- Çelebioğlu, Amil, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1998.
- Çölgeçen, Kenan, *Değerler Eğitimi*, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli 2018.
- Demir, Ömer ve Acar, Mustafa, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ağaç Yayınları, İstanbul 1992.
- Demircioğlu, İsmail H. ve Tokdemir, Muhammet A., “Değerlerin Oluşturulma Sürecinde Tarih Eğitimi: Amaç, İşlev ve İçerik”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 6 (15), 2008, 69-88.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2017.
- Dilçin, Cem, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

- Dilmaç, Bülent, *İnsanca Değerler Eğitimi*, Nobel Yayınları, Ankara 2002.
- Dini Terimler Sözlüğü*, Devlet Kitapları Müdürlüğü, Ankara 2009.
- El-İsfahani, Rağıb, *Müfredât/Kur'an Kavramları Sözlüğü*, (Ter. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu), Çıra Yayınları İstanbul 2010.
- Ergun, Sadettin Nüzhet, *Türk Şairleri*, Bozkurt Basımevi, İstanbul 1936.
- Ersoy, Figen ve Ünüvar Perihan (Ed), “Değerler Eğitiminde Temel Kavramlar”, *Karakter ve Değerler Eğitimi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2019.
- Ertit, Volkan ve Çiftçi, Osman Zahid, “Birbirinin Yerine Kullanılan İki Farklı Kavram: Dünyevileşme ve Sekülerleşme”, *Bilimname XLIV*, 2021 (44), 2021, 279-312.
- Faiz, Melike, Turan, Saim ve Avcı, Emine Karasu, “Sınıf Eğitimi Öğretmen Adaylarının Vatanseverlik Değerine İlişkin Görüşleri”, *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, VI, (I), 2021, 67-87.
- Fersahoğlu, Yaşar, “Yetişkinlerin Din Eğitim ve Öğretiminde Yardım Etme Bilinci”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0, (20), 2001, 145-159.
- Fromm, Eric, *Sevme Sanatı*, (Çev. Işitan Gündüz), Say Yayınları, İstanbul 1985.
- Gökalg, Nurten, “Kişi Olmanın Değeri ve Değerlerin Kişi Olmadaki Yeri”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 12 (27), 2014, 123-134.
- Gönensay, Hıfzı Tevfik ve Banarlı, Nihad Sami, *Türk Edebiyat Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1942.
- Güler, İlhami, *Politik Teoloji Yazıları*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2010.
- Gülmüş, Refik, *İlkokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Tarih Konularında Değer Öğretimine İlişkin Sınıf Öğretmeni Görüşleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Burdur 2015.
- Gülüm, Emrah, “Ahmedî Hakkında Bibliyografya Denemesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14 (77), 2021, 175-206.
- Gündüz, Mevlüt, “Kur'an- ı Kerim'in Fihristinin Değer Odaklı Analizi”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 16 (35), 2018, 159-176.
- Güngör, Erol, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1998.

- Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2002.
- Hunutlu, Ümit, “Yeni Bir Nüshasıyla Ahmedî’nin Miraç-Namesi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 66 (2), 2018, 281-349.
- Hökelekli, Hayati, *Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.
- Hökelekli, Hayati, “Enaniyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, XI, 170-171.
- Hökelekli, Hayati, “Haset”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, XVI, 378-380.
- Hökelekli, Hayati, “Modern Eğitimde Yeni Bir Paradigma: Değerler Eğitimi”, *Eğitime Bakış*, 6 (18), 2010, 4-9.
- Hökelekli, Hayati, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, Dem Yayınları, İstanbul 2013.
- Izgar, Gökhan ve Bülbül, Ayşe Eliüşük, “*Değerler Eğitiminde Sabır*”, Eğitim Yayınevi, Konya 2017.
- Izutsu, Toshihiko, *Kur’an’da Tanrı ve İnsan*, Pınar Yayınları, İstanbul 2014.
- İbn Miskeveyh, *Ahlâkı Olgunlaştırma*, (Çev. A. Şener, C. Tunç ve İ. Kayaoğlu), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.
- İlmihal/ İman ve İbadetler*, Türkiye Diyanet Vakfı.
- İmam Gazâli, *İhyâu ‘Ulûmi’-d-Din Tercümesi* (ter. Ahmed Serdaroğlu), Bedir Yayınevi, İstanbul 1985, III-IV.
- İnan, Ayşe, “Estetik”, Mustafa Köylü (Ed.), *Teoriden Pratiğe Değerler Eğitimi*, Nobel Akademik Yayınları, Ankara 2016.
- İrk, Esra ve Gürses, İbrahim, “Hasedin İnsan Hayatındaki Yıkıcı Etkileri ve Çözüm Arayışları”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30 (2), 2021, 389-421.
- Kabaklı, Ahmet, *Türk Edebiyatı*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2002.
- Kant, Immanuel, *Eğitim Üzerine*, (Çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul 2018.

- Karagöz, İsmail, *Kur'an'dan Öğütler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2009.
- Karagözoğlu, Nazike, “Sosyal Bilgiler Dersinde Vatanseverlik Değerinin Kazandırılmasında Kadın Kahramanların Yaşam Öykülerinin Kullanılması”, *International Journal of Field Education*, 4 (2), 2018,97-110.
- Kartal, Ahmet, “Ahmedî'nin Mesnevîciliği”, (Ed.) Alim Yıldız, *Ahmedî Sempozyumu*, Sivas, 2018.
- Kartal, Ahmet, *Doğu'nun Uzun Hikâyesi*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2014.
- Kaplan, Mehmet, *Kültür ve Dil*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2002.
- Kâşifi, Hüseyin Vâiz-i, *Ahlâk-ı Muhsinî/Kâşifi'nin Ahlâk Kitabı*, (Haz. Murat Demirkol), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019.
- Kavaklıoğlu, Mahmut, “Nebevi Sünnet'te Bilginin (İlim), Fikir - Söz ve Eylemden Önceliği Üzerine”, *Öneri Dergisi*, 5 (19), 2003,179-190.
- Kaymakcan, Recep, Tınaz, Nuri ve diğerleri, *Değerler ve Eğitimi- II*, Değerler Eğitimi Merkezi, İstanbul 2012.
- Keskin, Yusuf, *Türkiye'de Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarında Değerler Eğitimi: Tarihsel Gelişim, 1998 ve 2004 Öğretim Programlarının Araştırılması*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İstanbul 2008.
- Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, (Hazırlayan: Aysun Sungurhan), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2017.
- Kızıler, Hamdi, “Ahlâkî Değerlerin Şahsiyet Oluşumuna Etkisi”, *Milli Eğitim Dergisi*, (204), 2014, 5-17.
- Kocatürk, Vasfi Mahir, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Edebiyat Yayınevi, Ankara 1964.
- Kortantamer, Tunca, *Eski Türk Edebiyatı Makaleler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1993.
- Köprülü, M. Fuad, *Edebiyat Araştırmaları 2*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
- Köse, Saffet, “Hile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, XVIII, 28-29.

- Köylü, Mustafa, “Küresel Bağlamda Değerler Eğitime Duyulan İhtiyaç ve Batı Dünyasında Din Eğitimi Teorileri”, *Eğitime Bakış*, 6 (18), 2010, 20-27.
- Köylü, Mustafa (Ed.), *Teoriden Pratiğe Değerler Eğitimi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2016.
- Kuçuradi, İoanna, *İnsan ve Değerleri*, Yankı Yayınları, İstanbul 1971.
- Kut, Günay, “Ahmedî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, II, 165-167.
- Latîfî, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ ve Tabsiratü’n-Nuzamâ*, (Hazırlayan: Rıdvan Canım) T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2018.
- Öksüz, Yılmaz, “Şeyh Hâlid Divanı’nda Gönül Tasavvuru”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (2), 2017, 251 – 265.
- Özel, Ahmet, “Cihad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, VII, 531-534.
- Özen, Yener, *Sorumluluk Eğitimi*, Vize Yayınları Ankara 2015.
- Özensel, Ertan, “Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (3), 2003, 225-226.
- Özer, Bayram, *Karakter ve Değerler Eğitimi*, Pegem Akademi, Ankara 2019.
- Özer, Osman, *Ahmedî Tervîhü’l-Ervâh/Giriş-İnceleme-Metin*, (Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1995.
- Özgüven, İbrahim Ethem, *Psikolojik Testler*, PDREM Yayınları, Ankara 2004.
- Pazarlı, Osman, *İslam’da Ahlâk*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1972.
- Polater, Kadir, “Kur’an Açısından Kibir Sorunu ve Sonuçları”, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, xviii, (1), 2013, 63-88.
- Püsküllüoğlu, Ali, *Türkçe Sözlük*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995.
- Reşâd, Faik, *Eslaf*, (Hazırlayan: Emrah Aydemir-Fatih Özer), Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü 2019.

- Sağnak, Mesut, “Kişi-Örgüt Değer Uyumunu Ölçme Çalışmaları ve kullanılan Yöntemlerin Karşılaştırılması”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2 (5), 2004, 101-124.
- Sezer, Âdem ve Çoban, Okan ve Akşit, İbrahim, “Öğretmenlerin Sorumluluk Değeri Algılarının İncelenmesi”, *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 122-144.
- Şahin, Meryem, “Tevekkül Yönelimi Ölçeği Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 18 (40), 2020, 345-369.
- Şehsuvaroğlu, Bedi N., *Şair ve Hekim Ahmedî*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1954.
- Şentürk, A. Atilla, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005.
- Şentürk, Habil, “Kişilik Gelişiminde Eğitim, Din ve Değerlerin Rolü”, *Eğitime Bakış*, 6 (18), 2010, 50-54.
- Şevki, Osman, *Beşbuçuk Asırlık Türk Tabâeti Tarihi*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1991.
- Tarhan, Nevzat, *Duyguların Dili*, Timaş Yayınları, İstanbul 2007.
- Tarhan, Nevzat, *Değerler Psikolojisi ve İnsan*, Timaş Yayınları, İstanbul 2021.
- Taşköprülüzâde, Ahmed Efendi, *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'Mâniyye Fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye / Osmanlı Âlimleri*, (Haz. Muhammet Hekimoğlu), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019.
- Temizel, Ali, Ahmedî'nin Bedâyi 'u's-Sihr fî Sanâyi'i's-Şi'r İsimli Eserindeki Türkçe ve Farsça Şiirleri, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (14), 2003, 89-105.
- Temizel, Ali, *Ahmedî'nin Farsça Eserleri*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002.
- Timurtaş, Faruk, *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.
- Tuğral, Süleyman, *Kur'an'da Değerler Sistemi*, (Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005.
- Turan, Refik (Ed.), *Farklı Yönleriyle Değerler Eğitimi*, Pegem Akademi, Ankara 2014.
- Turan, Selahattin ve Aktan, Dilek, “Okul Hayatında Var Olan ve Olması Düşünülen Sosyal Değerler”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, Bahar 2008, 6(2), 227-259.

- Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü Sosyal Bilimler*, Türkiye Bilim Akademisi, Ankara 2011.
- Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998.
- Uludağ, Süleyman, “Ene”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, XI, 232-233.
- Uludağ, Süleyman, “Ma‘rifet-i Nefs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2003, XXVIII, 56-57.
- Ulusoy, Kadir, *Karakter Değerler ve Ahlâk Eğitimi*, Pegem Akademi, Ankara 2009.
- Uzunçarşılıoğlu, İsmail Hakkı, *Bizans ve Selçukiyelerle Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri*, İstanbul Devlet Matbaası 1932.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Bilgi ve Değer*, Ülken Yayınları, İstanbul 2001.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Sosyoloji Sözlüğü*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1969.
- Ünver, İsmail, “Ahmedî’nin Cemşîd ü Hurşîd Mesnevisi Üzerine”, *Türkoloji Dergisi*, 7 (1), 1977, 0-0.
- Yahya ibn Adî, *Tehzîbü’l-Ahlâk/Ahlâk Eğitimi*, (Çev. Harun Kuşlu), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013.
- Yalnız, Abdullah ve Yıkmaz, Yusuf, “Değerler Eğitimi Kavramı Olarak Dürüstlük ve Dürüstlük Ölçeği (Dö) Türkçe Formu: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(34), 2018/2, 649-666.
- Yazıcı, Kubilay, “Değerler Eğitimi’ne Genel Bir Bakış”, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, (19), 2006, 499-522.
- Yıldırım, Şeniz, “Yunus Emre ve Kierkegaard’da ‘Kendini Bilmek’”, 1. *Uluslararası Türk Halklarının Felsefi Mirası Sempozyumu*, Bayburt Üniversitesi, Bayburt 2019.
- Yıldız, Nedim, “İnsanın Arayışı: Kendini Bilmek”, *Felsefe Arkivi*, (36), 2012, 7-15.
- Yörüköğlu, Atalay, *Çocuk Ruh Sağlığı*, Özgür Yayınları, İstanbul 2002.
- Zeynü’l-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi’l-Latîfi’z-Zebîdî, (Mütercimi: Kâmil Miras), *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara t.y.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Nazmiye ERDEM (PEHLİVAN)
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümü
Y. Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	